

**T. C.  
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI  
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS  
PROGRAMI**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ARAP İSRAİL SORUNLARINA  
UZANIMI: TUTARLILIK TRENDİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN  
ÖMER FARUK KOL**

**GAZİANTEP-2019**

**T. C.  
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI  
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS  
PROGRAMI**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ARAP İSRAİL SORUNLARINA  
UZANIMI: TUTARLILIK TRENDİ**

**HAZIRLAYAN**

**ÖMER FARUK KOL**

**TEZ DANIŞMANI**

**DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT ASLAN**

**GAZİANTEP-2019**



**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE  
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Ömer Faruk KOL** tarafından hazırlanan “**Türk Dış Politikasının Arap İsrail Sorunlarına Uzanımı: Tutarlılık Trendi**” başlıklı tez, 01/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

**Jüri Başkanı**

Doç. Dr. Ahmet KESER

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

**Tez Danışmanı**

Dr. Öğr. Üyesi Murat ASLAN

**Jüri Üyesi**

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

**Jüri Üyesi**

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET

Gaziantep Üniversitesi

**Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.**

**Prof. Dr. Mazlum ÇELİK  
Enstitü Müdürü**

## TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türk Dış Politikasının Arap İsrail Sorunlarına Uzanımı: Tutarlılık Trendi**” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

**Ömer Faruk KOL**



## ÖNSÖZ

Orta Doğu kadim tarihi birçok medeniyete yaptığı ev sahipliği ve zengin doğal kaynakları hasebiyle her daim milletlerarası topluluğun ilgisini üzerinde toplamıştır. Bu tarihi ve coğrafi özellikleri sebebiyle gözdesi olduğu milletlerin anlaşmazlıklarına şahitlik etmiştir. Bu anlaşmazlıkların başında İsrail-Filistin anlaşmazlığı gelmektedir. Bu çalışma ile İsrail ve Filistin Devletleri'nin tarihsel ilişkileri incelenip Türk dış politikasının Arap-İsrail sorunlarına uzanımı bağlamında tutarlılık trendi incelenmiştir.

Tezimin hazırlanması sürecinde bana daima yol gösteren, ilgi ve bilgisini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Murat Aslan'a teşekkürlerimi sunarım. Yaşamımın her anında yanımda olan aileme teşekkürü borç bilirim. Son olarak çalışmam boyunca bir an olsun yardımlarını esirgemeyen, tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli Elif Cinoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gaziantep, 2019

Ömer Faruk KOL

## ÖZET

Bu çalışma Orta Doğu'ya damga vurmuş Arap-İsrail sorununu merkeze alarak; sorunun zaman içinde gelişimini ve Türkiye'nin Arap-İsrail sorununa yönelik dış politikasının tutarlılığını incelemeyi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda İsrail ile Filistin tarafları arasında çatışmanın esasını oluşturan Kudüs'ün paylaşılramayan statüsü, İsrail ve Körfez ülkeleriyle su sorunu temalarına öncelik verilmiştir. Çalışma ile beraber Türkiye'nin 1948 sonrası Arap İsrail sorununa yönelik politik tercihleri ele alınmıştır.

Orta Doğu günümüz itibariyle tam bir kaosa sürüklenmiş, bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ile başlayan yapılanma 20. yüzyılın başından itibaren geri dönüşü mümkün olmayan bir kördüğümüne dönüşmüş ve bu düğüm günümüze kadar çözülememiştir. Türkiye İsrail Devleti'nin 1948 yılında ilan edilmesiyle birlikte İsrail'e sempati duyan ABD ve bir kısım Avrupalı ülkelerle, Müslüman kimliğe sahip devletleri dengelemeye çalışmış ve orta yol politikası izlemiştir. Bölgesel gelişmelere paralel politika üreten Türkiye, Arap-İsrail sorunlarında denge politikası güderken 2009 yılında Davos Zirvesi'nde yaşanan kırılmaya kadar bu yaklaşımını sürdürmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Filistin, Arap, İsrail, Türkiye, Dış Politika.

## ABSTRACT

Based on the Arab-Israel problem having left a dark taint in the Middle East, this study aims to analyse the consistency of Turkish foreign policy regarding the Arab-Israel quarrel and its development in time. In this respect, the indispensable status of Jerusalem which constitutes the core of the battles between Israel and Palestine as well as the water conflict between Israel and the Gulf countries have been granted priority in the study. Besides, Turkey's political preferences as to the Arab-Israel problem subsequent to 1948 have also been handled.

Today, the Middle East has been driven into chaos, the reconstruction of the region after being abandoned by the Ottomans in the early 20<sup>th</sup> century has turned into an irreversible deadlock that has not still been resolved. Upon the declaration of Israel State in 1948, Turkey has positioned itself to compensate between the Muslim countries and the US together with the Europeans feeling sympathy for Israel and followed a balance policy. Turkey has sustained this position until the break-up in 2009 at the Davos Summit.

**Keywords:** Palestine, Arab, Israel, Turkey, Foreign Policy.

## İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii

### BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu .....	2
1.2. Araştırmanın Problemi .....	2
1.3. Araştırmanın Argümanı .....	2
1.4. Araştırmanın Amaç ve Önemi .....	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.6. Araştırmanın Yöntemi .....	3

### İKİNCİ BÖLÜM

İSRAİL DEVLETİ KURULUŞ SÜRECİ VE ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI.....	4
2.1. İsrail'in Devlet Statüsü Kazanması .....	4
2.2. Süveyş Kanalı Sorunu ve İsrail-Mısır Gerilimi.....	8
2.3. El Fetih .....	10
2.4. Filistin Kurtuluş Örgütü .....	11
2.5. 6 Gün Savaşı.....	13
2.6. Mısır ve Suriye'nin Sürpriz Saldırısı.....	17
2.7. Camp David ile Oluşan Barış Ortamı.....	18
2.8. Golan Tepeleri .....	19
2.9. Kudüs'ün Paylaşılamayan Statüsü .....	20
2.10. İsrail'in Lübnan İşgali (1982).....	27
2.11. İşgal Altındaki Bölgelere Yahudi Yerleşimlerinin Kurulması .....	31
2.12. İsrail ve Körfez Ülkeleri ile Su Sorunu .....	33
2.13. Birinci İntifada.....	36

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU BARIŞ SÜRECİ.....	38
-----------------------------	----



3.1. Uluslararası Sorun Filistinli Mülteciler .....	38
3.2. Madrid'e Uzanan Yol .....	42
3.3. Oslo Süreci .....	43
3.4 Oslo 2. Geçici Anlaşması .....	46
3.5. Hamas'ın Barış Sürecine Yaklaşımı .....	49
3.6. 2000 Camp David Zirvesi .....	50
3.7. İkinci İntifada ve Askıya Alınan Barış .....	50

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### TÜRKİYE'NİN ARAP İSRAİL SORUNUNA DÖNEMSEL BAĞLAMDA YAKLAŞIMI .. 52

4.1. 1948-1967 Arası Dönem.....	52
4.1.1. İsrail'in Devlet Statüsü Kazanmasına Türkiye'nin Yaklaşımı .....	52
4.1.2. Süveyş Kanalı Sorunu ve İsrail-Mısır Gerilimine Türkiye'nin Yaklaşımı.....	53
4.2. 1967-1974 Arası Dönem .....	54
4.2.1. 1967 Arap-İsrail Savaşı Karşısında Türkiye'nin Tutumu .....	54
4.2.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı Karşısında Türkiye'nin Tutumu .....	56
4.3. 1974-1993 Arası Dönem.....	57
4.3.1. Camp David ile Oluşan Barış Ortamı Karşısında Türkiye'nin Tutumu.....	57
4.3.2. Golan Tepelerinin İşgaline Türkiye'nin Tutumu.....	58
4.3.3. Kudüs'ün Paylaşılamayan Statüsü Türkiye'nin Tutumu .....	58
4.3.4. İsrail'in Lübnan İşgaline Türkiye'nin Tutumu .....	62
4.3.5. FKÖ'nün Faaliyetleri Karşısında Türkiye'nin Tutumu.....	63
4.3.6. Su Sorunu Karşısında Türkiye'nin Tutumu .....	64
4.3.7. Birinci İntifadaya Karşı Türkiye'nin Tutumu .....	65
4.3.8. Madrid'e Uzanan Yol Türkiye'nin Tepkisi.....	66
4.4. 1993-2009 Arası Dönem .....	67
4.4.1. 2.İntifadaya Karşı Türkiye'nin Tutumu .....	67
4.4.2. Oslo Süreci Karşısında Türkiye'nin Tutumu .....	69
4.4.3. 2000 Camp David Zirvesi Türkiye'nin Tutumu .....	70
4.4.4. Hamasın İktidara Gelmesi Karşısında Türkiye'nin Tutumu.....	70

### **BEŞİNCİ BÖLÜM .....**

### **SONUÇ .....**

### **KAYNAKÇA .....**

## TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

<b>Tablo 1.</b> İsrail Filistin sorununa Türkiye'nin tutumu .....	72
---	----



## KISALTMALAR

<b>ABD</b>	:	Amerika Birleşik Devletleri
<b>AKP</b>	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
<b>AP</b>	:	Adalet Partisi
<b>AIPAC</b>	:	Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi
<b>ASALA</b>	:	Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu
<b>AT</b>	:	Avrupa Topluluğu
<b>CHP</b>	:	Cumhuriyet Halk Partisi
<b>DİSK</b>	:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
<b>FKÖ</b>	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
<b>IMF</b>	:	Uluslararası Para Fonu
<b>İKO</b>	:	İslam Konferansı Örgütü
<b>MSP</b>	:	Milli Selamet Partisi
<b>NATO</b>	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
<b>ODBS</b>	:	Orta Doğu Barış Süreci
<b>UNRWA</b>	:	Birleşmiş Milletler Yakınoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı

## BİRİNCİ BÖLÜM

### GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin karmaşık yapısını en somut şekliyle gösteren sorunların başında Filistin Sorunu gelmektedir. Arap-İsrail sorununun ortaya çıkışında ilk Siyonist Kongre'nin toplanması, İngiltere'nin yayınladığı Balfour Deklarasyonu, İngiltere'nin Filistin'i işgali ve manda dönemi sonrası İsrail Devleti'nin kuruluşu, problemin dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Siyonist Kongrelerle; Filistin'e Yahudi göçleri sistemli bir şekilde organize edilmiş, İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu'yla Filistin'de "Ulusal Yahudi Yurdu" oluşturulması planı açıklanmış, manda dönemi boyunca gerek Yahudi göçlerini kısıtlamayı gerekse Yahudilerin Filistin'de devlet kurabilecekleri altyapıları oluşturularak İsrail Devleti'nin kurulması için adımlar atılmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan çift kutuplu dünya dengesi, Arapların Filistin'de kendi devletlerini kurmasına müsaade etmeyecek bir güç yapılanması ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD, İsrail'i kayıtsız şartsız desteklerken, öteki süper güç Sovyetler Birliği Arapları destekliyor gibi görünmesine rağmen Filistin sorununda Arapları kendisine bağımlı hale getirecek bir siyasi tutum tercih etmiştir. Türkiye ise Orta Doğu'da şahit olunan kargaşa ve Filistin sorununun aldığı şekil karşısında; Arap ülkelerine sempati ile yaklaşmış ve İsrail'i kuran Siyonistlere karşı güvensizlik duymuştur. Dolayısıyla Ankara'nın bu konudaki tavrını belirleyen unsurlar Batı ile ilişkileri ve SSCB'den gelen tehdit algılaması olmuştur. Nitekim Türkiye "Taksim Planı'nın" Araplar tarafından kabul edilmemesinden sonra 1948'de ilan edilen İsrail Devleti'ni ilk tanıyan Müslüman ülke olmuştur.

İsrail, Filistin ve Türkiye ekseninde şekillenen bu çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın içerdiği konular ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş olup araştırmanın amacı, araştırmanın problemi, yöntem ve sınırlılıkları aktarılacak suretiyle kavramsal çerçeve çizilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise İsrail Devleti'nin kuruluş süreci ve Arap ülkeleriyle savaşları arasındaki bağlantı detaylı bir şekilde ele alınmış ve incelenmiştir. Orta Doğu Barış Süreci'nin incelendiği üçüncü bölüm de Oslo Barış Anlaşması ve Oslo 2. Geçici Anlaşmaları merkeze alınarak barış süreci aktarılmıştır. Son olarak dördüncü bölüm ile Türkiye'nin Arap-İsrail sorununa dönemselsel bağlamda yaklaşımı ele alınmıştır. Bu bölümde iki ve üçüncü bölümlerde yer alan konu başlıklarının Türkiye

yorumlarına yer verilmiş olup belirli vakalar karşısında dönemin Türk iktidarının tavrı analiz edilmiştir.

### **1.1. Araştırmanın Konusu**

Türk dış politikası gerek ulusal gerekse uluslararası gelişmelerin ışığında çeşitli dönemlerde ve çeşitli partilerin iktidarı altında değişikliklere uğramıştır. Türk dış politikasının Arap-İsrail sorunlarına uzanımı da aynı şekilde değişen güç dengelerinin etkisiyle tezatlıkları içinde barındıran bir çizgide ilerlemiştir.

Tez çalışmasının temel konusu Türk dış politikasının Arap-İsrail sorunlarına uzanımı bağlamında geliştirmiş olduğu tutarlılık trendini ulusal ve uluslararası gelişmeler ile değişen güç dengesi dikkate alınarak incelemektir.

### **1.2. Araştırmanın Problemi**

Tezin önermesine yönelik olarak “Türkiye, Arap-İsrail sorunlarında, özellikle Filistin sorunu ele alındığında, tutarlı bir politika izlemiş midir?” sorusuna cevap verilecektir. Bu çerçevede, çalışmanın bölümlerinde “Arap-İsrail sorununun uluslararası sisteme etkisi olmuş mudur?”, “Orta Doğu Barış Süreci’nin başlaması Arap-İsrail sorununda bir trend değişikliği yaratmış mıdır?”, “Türkiye’nin Arap-İsrail sorununa dönemsel bağlamda yaklaşımı ne olmuştur?” sorularına yönelik inceleme yapılacaktır.

### **1.3. Araştırmanın Argümanı**

Araştırmanın argümanı “Türkiye Arap-İsrail sorunlarında tutarlı bir politika izlememiştir.” şeklinde belirlenmiştir.

### **1.4. Araştırmanın Amaç ve Önemi**

Bu çalışma ile Orta Doğu’ya damga vurmuş Arap-İsrail meselesi sorunsalın esasları olarak konumlandırılmak suretiyle Türkiye’nin Arap-İsrail sorununa yönelik dış politikasının tutarlılığını incelemek amaçlanmıştır. Yapılan araştırma sonunda, Türkiye’nin dış politikasının şekillendirilmesinde hükümet tercihlerinin ön plana çıktığı dikkate alındığında;

1948 ile 2006 yılları arasındaki politik tutarlılığının ölçülmesi yoluyla uluslararası ilişkiler disiplinine değişkenlik eğilimi kapsamında sağladığı katkı ortaya konmuş olacaktır.

### **1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Araştırmanın sınırlılıkları bağlamında öncelikle araştırma dönemine yönelik zaman sınırlaması yapılmıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Harbi sonrasında İsrail Devleti'nin kuruluşundan (1948) itibaren Hamas'ın (2006) iktidara gelmesine kadar geçen süre ele alınmıştır.

### **1.6. Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmanın önermesi ve problemini ortaya koymak maksadıyla nitel bir çalışma yapılmıştır. Bu çerçevede birincil kaynak kullanılmamış ancak Arap-İsrail sorununa yönelik olarak literatür teşkil eden eserler incelenmiştir. Türk dış politikasının seyrini ortaya koymak maksadıyla farklı dönemlere ait basın organlarının haberleri taranmış, verilen beyanatlar incelenmiştir. Bu çerçevede ulaşılan doküman ve haberlerin içerik analizi yapılmıştır.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İSRAİL DEVLETİ KURULUŞ SÜRECİ VE ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

İsrail Devleti'nin kurulması esnasında ve sonrasında, Türkiye'nin Arap-İsrail sorununa, özellikle Filistin mevzuna yönelik politikasının, farklı yönetim kademeleri altında tutarlılığını incelemek için öncelikle söz konusu sorunun dönüm noktaları ele alınmalıdır. Bu çerçevede Filistin sorununa etki eden dönüm noktalarında meydana gelen uluslararası politik gelişmeler kısaca incelenerek Türkiye'nin diplomatik reaksiyonu şekillendiren olaylar dizisi irdelenecektir. Dünya harpleri ile arada kalan buhran dönemlerinde, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrası tamirat dönemi ön plana çıktığı için İsrail Devleti'nin ilanı esas alınarak başlatılan araştırmanın, aynı zamanda farklı zaman dilimlerinde ve farklı hükümetler güdümündeki Türk dış politikasının, devlet geleneği dâhilinde tutarlılığının tespitini kolaylaştırması beklenmektedir.

#### 2.1. İsrail'in Devlet Statüsü Kazanması

Filistin'e Yahudi yerleşiminin arttığı dönemlere bakıldığında İsrail'in işgalci politikalarla Filistin'e karşı açtığı savaşın ardından söz konusu yerleşimin daha da arttığı görülmektedir. Bu sebeple İsrail'in yerleşimi sırasıyla İsrail'in bağımsızlığının ilanından başlayarak Arap-İsrail savaşları incelenerek belirlenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları İngiltere ve Fransa hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır. Savaş sonrasında yeni politik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmeye başlaması Arapların tepkisine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerle birlikte Türklere karşı savaşan Araplar, İngiltere'den bağımsızlık sözü almasına rağmen uygulamaya geçirilmeyen sözler nedeniyle sık sık isyanlar çıkmıştır. Mandater yönetime karşı ayaklanmalar Arap milliyetçiliği ve Pan-Arabist duyguları kamçulamıştır (Düzgün, 2006: 103). Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesi Arap halkında korku yaratmış ve gelecekte azınlık olma kaygısı içine girmişlerdir. Arapların ortak görüşü Yahudi yerleşimlerinin durdurulması yönünde olup, alınacak tedbirler konusunda ortak bir görüşe sahip değillerdir. Arap Devletleri arasında geçmişte sürtüşmeler olmuş ve Suudi Arabistan, Şerif Hüseyin'e karşı savaşmıştır (Düzgün, 2006: 103).

Mısır, Filistin meselesiyle yakından ilgilenmeye başladığı günden itibaren Arap dünyasında liderliği arzulamıştır (Düzgün, 2006: 104). Bunun ilk örneği 1929 yılında “Ağlama Duvarı” krizinde Filistin, Mısır basınının ana konusu haline gelmiş lakin Mısır’ın ekonomik durumunun yeterli olmaması böyle bir meseleyi üstlenmesine müsaade etmemiştir (Düzgün, 2006: 104). Teorik olarak Arap dünyası Pan-Arabizm davasında birleşebilirdi fakat geçmişte yaşadıkları sorunlar nedeniyle birleşme mümkün olmamıştır (Düzgün, 2006: 104).

İkinci Dünya Harbi sonrasında Filistin’de çıkan kargaşa, bölgeye göç etmiş Yahudiler lehine sirayet etmiştir. Bu çerçevede 9 Nisan 1948 tarihinde Siyonist olan İrgun Örgütü, Deir Yasin köyünü kuşatarak burada çok büyük bir katliam yapmıştır (1948: 3). Katliam sonucunda birçok Filistinli kendi topraklarından başka yerlere göç etmek durumunda kalmış ve söz konusu olay İsrail’in bu topraklara yerleşmesi için adeta mihenk taşı olmuştur. Şiddet eylemleri yayılırken İngiltere, BM’nin kararları doğrultusunda 15 Mayıs 1948 tarihine kadar Filistin’den çekileceğini ilan etmiştir (1948: 3).

Manda himayesinde ilerleyen Arap-Yahudi anlaşmazlığı, BM’nin kararlarıyla daha kötü bir hal almıştır. Genel Kurulun bölünme kararı Filistin meselesine çözüm bulamadığı gibi, İngiltere’nin manda yönetimine son vereceğini açıklamasıyla Filistin-İsrail çatışmasını çözülmesi zor bir sürece sokmuştur (Kızıloğlu, 2012: 59). İngiltere’nin bölgeden çekilmesiyle birlikte her iki ülkede silahlanma yarışına girmiştir. Yahudiler yayılma politikası çerçevesinde kuvvet kullanarak Filistin halkının topraklarını terk etmeye zorlamıştır (Kızıloğlu, 2012: 59). 14 Mayıs 1948’de David Ben Gurion başkanlığında bir araya gelen Musevi Ulusal Konseyi İsrail Devleti’nin bağımsızlığını ilan etmiştir (Kızıloğlu, 2012: 59).

Tel Aviv’de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi’nin 14 Mayıs 1948 tarihinde açıkladığı bağımsızlık bildirisinde “İsrail toprağı Yahudi halkının doğum yeridir.” ifadeleri yer almıştır. Burada onarın ruhları, dinleri ve ulusal kimlikleri oluştu. Burada onlar bağımsızlığa ulaştı, ulusal kültürleri ve evrensel değerleri oluştu. “Burada onlar Bible’yi (Kitab-ı Mukaddes-Tevrat) Dünya’ya armağan etti. Eretz-İsrail Yahudi Halkının doğum yeridir” (Kızıloğlu, 2012: 59).

“İlk Siyonist kongresi... Yahudi halkının kendi ülkesinde ulusal diriliş hakkını ilan ettiler. Balfour Deklarasyonu ile tanındı ve manda rejimi tarafından onaylandı. Biz halk



konseyi üyeleri... Eretz-İsrail'de İsrail Devleti olarak bilinecek Yahudi Devleti'nin kuruluşunu ilan ediyoruz..." (Kızıloğlu, 2012: 60).

Bağımsızlık ilanı 14 Mayıs 1948: "Yahudi Devleti, dünyaya dağılmış olan bütün Yahudilerin göçüne açık olacaktır, ülkede yaşayan herkesin yararına ülkenin kalkınmasını sağlayacaktır, özgürlük adalet ve barış ilkelerine dayanacaktır, bütün yurttaşları için toplumsal ve siyasal eşitliği tam olarak sağlayacaktır. Ayrıca ırk, din ve cinsiyet ayırımı gözetmeden din, bilinç eğitim ve kültür özgürlüğünü garanti edecek, bütün dinlerin kutsal topraklarını güven altına alacaktır. Tüm bu hususların uygulanmasında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin ilkelerine tam bağlılıkla uyacaktır" (Arı, 2004: 235).

İsrail Kabinesi aynı gün David Ben Gurion başbakanlığında kurulmuştur. İsrail Devleti, bağımsızlığın ilan edilmesinden çok kısa bir süre sonra ABD tarafından tanınırken SSCB de 17 Mayıs'ta yeni devleti tanıdığını açıklamıştır. Ürdün Kralı Abdullah Yahudilerin devlet ilan etmelerine cevaben yayınladığı beyannamede şu ifadelere yer vermiştir;

1. İngiliz manda himayesinin sona ermesiyle, Yahudilere Balfour Beyannamesiyle yapılmış olan bütün vaatleri feshedilmiş addediyorum.
2. Filistin'de Yahudilere hiçbir hak tanımıyorum.
3. Yahudiler, evvelce yapmış olduğu teklifleri kabul etmiş olduklarından, bundan böyle Filistin'de kendilerine hiçbir mahalli muhtariyet imtiyazı tanınmayacaktır.
4. Filistinlilerin kendi mukadderatları tayin edecekleri hakkındaki vaadimi teyit ediyorum.

Ürdün kralı Abdullah'ın yayınladığı beyannameden bahisle; Orta Doğu'da kurulan bir Yahudi Devleti'nin Araplar tarafından tanınması söz konusu değildir. Böylece İsrail Devleti'nin kurulmuş olması günümüze kadar kanayacak bir yaranın açılması anlamına gelmiştir.

Arap ülkeleri İsrail'e karşı savaş kararı almış Suriye, Ürdün, Mısır ve Irak İsrail'e saldırmıştır. İsrail'in savaşı kazanması ise Arap aleminde şoka sebep olmuştur. Özellikle Mısır gibi askeri kanadı kuvvetli olan bir devletin yenilmesi Orta Doğu tarihine şekil verecek değişikliklere sebep olacaktır. Bu değişikliklerden bazıları savaş sonunda yurtlarından sığınmacı olarak çıkacak veya çıkarılacak Filistinliler; Mısır'da askeri darbe sonunda krallığın

yıkılması ve bunun doğuracağı sonuçlar; Arap dünyasında oluşacak olan milliyetçilik düşünceleri ve ortaya çıkacak ayaklanma ihtimalleridir.

Dönemin iki süper devleti ile Arap camiası karşılaştırıldığında; Türkiye Filistin'de, bir “Arap Devleti olmaksızın kurulan İsrail Devleti’ni” endişe ve temkinle karşılamıştır. Hükümet, kamuoyuna yansıyan şekliyle iki temel nedenden ötürü İsrail Devleti’nin kurulmasına karşı çıkmıştır. Birincisi, Filistin Sorunu Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler sistemleri içerisinde uzun yıllardır çözülmeye çalışılmış, fakat giderek içinden çıkılmaz bir hal almıştır. En karmaşık noktaya ulaştığı bir dönemde, Arapların tüm muhalefetine rağmen Yahudilerin bir devlet kurması, Filistin'de barışa ulaşılmasını daha da güçleştirmiştir. BM görüşmeleri sırasında Araplardan desteğini esirgemeyen Türkiye, baştan beri karşı olduğu bir sonucun ortaya çıkmasını memnuniyetsizlikle karşılamıştır. İkincisi, Türkiye kendisine çok yakın bir coğrafi bölgede kurulan İsrail’in, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan iki bloktan hangisi içinde yer alacağı konusunda olmuştur.

Oran’a göre devletin kurulmasında büyük payı olan Yahudi terör örgütlerinin SSCB ile yakın ilişkiler içinde olmaları, Çek yapımı silahların 1946'dan itibaren SSCB'nin yardımıyla bölgeye sokulması, komünistlerin denetimi altındaki Doğu Avrupa Yahudilerinin yine SSCB'nin yardımlarıyla Filistin'e gitmelerine izin verilmesi ve manda yönetimi sırasında Yahudi yerleşim birimlerinde sosyalist anlayışla kurulan işletmelerin var olması gibi olgular, yeni devletin Orta Doğu'da bir Sovyet uydusu olacağı endişesini doğurmuştur (Oran, 2001: 638-639).

Aynı dönemde İsrail Devleti’nin kurulmasına tepki gösteren ve Arap dünyasının liderliği iddiasında olan Mısır; bozulan asayişi yeniden tesis etmek ve Siyonist haydutlar tarafından Araplara ve insanlığa karşı girişilen katliamı ve terör hareketlerini önlemek üzere Mısır kuvvetlerinin, Filistin’e gireceğini açıklamıştır (Oran, 2001: 638-639). Aynı anda Kral Abdullah’ın artık Filistin’de Yahudilere hiçbir hak tanınmayacağını belirten beyannamesiyle birlikte Ürdün Bakanlar Kurulu da Siyonistlere karşı harp ilan etmiştir. Oran’a göre, Suriye ve Irak’ın bunu takip edecekleri şüphesiz olduğuna göre, Filistin’de sonu nasıl biteceği ve ne gibi ihtilatlarla sebep olacağı bugünden kestirilmeyen kanlı bir savaş resmen başlamıştır (Oran, 2001: 638-639).

Arı'ya göre Dünya sorunlarının hallinde savaşın; sefaleti artırmak ve meseleyi büyütmekten başka hiçbir faydası yoktur ve Filistin davası ancak ilgililer arasında karşılıklı anlayış zihniyetiyle barış yolundan olumlu bir neticeye ulaştırılabilir. Bugün ise iş çıkırından çıkmış, son ve kesin sözün söylenmesi, kuvvet ve silaha bırakılmıştır. Bu durumdan en fazla hasar göreceklelerin ise yine Yahudiler olması büyük bir ihtimal dâhilindedir (Arı, 2004: 228).

## 2.2. Süveyş Kanalı Sorunu ve İsrail-Mısır Gerilimi

Süveyş Kanalı stratejik önemi ve sonrasında gerçekleşen İsrail-Mısır gerilimi ve savaşı, İsrail ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri yeni bir çatışmaya taşırken, Filistin sorununu derinleştirmiştir. 1956 Arap-İsrail savaşından önceki dönemde, bölgesel gelişmelerin bilinmesi, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Anılan dönem kapsamında, General Necip ve arkadaşları 1953 senesinde Mısır'da Kral Faruk yönetimini devirmişlerdir. 1954'te ise Cemal Abdül Nasır iktidarı ele geçirmiş ve İngiliz birliklerinin kanal bölgesinden çekilmesini talep etmiştir (Abdunnasır, 1970: 178-179). Aynı senenin Temmuz ayında İngiliz-Mısır Süveyş Antlaşması parafe edilmiş ve 19 Ekim 1954'te de imzalanmıştır (Pehlivan, 2006: 29). Nasır'ın bu politikasına Batılılar umutla yaklaşmışlardır. Zira Nasır Batı taraftarı olarak gözükmektedir. Nitekim henüz Süveyş Antlaşması 27 Temmuz'da parafe edildiğinde Nasır, "Mısır ve İngiltere ile batılı ülkeler arasında, karşılıklı inanç, güven ve işbirliğine dayanan yeni bir dostane münasebetler dönemi açılmıştır." demiş ve şöyle eklemiştir: "Kalplerimizdeki nefret duygularından kurtulmak ve İngiltere ile, 70 yıldır münasebetlerimizde eksik bulunan karşılıklı inanç ve güvenin sağlam temeline dayanan münasebetler inşasına başlamak istiyoruz." (Pehlivan, 2006: 29). Lakin Bağdat Paketi Nasır'ın tüm tasarılarını mahvetmiş ve politikasında köklü değişikliklere neden olmuştur. 29 Ekim 1956'da Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiği, Sovyetler Birliği'nin Macaristan'da meydana gelen olaylara kanalize olduğu dönemde, kanalla ilgili çıkarları nedeniyle İngiliz ve Fransızlar yakınlaşmıştır. Savaş öncesinde dikkat çeken olaylardan birisi de 1948 yılındaki ateşkes antlaşmasının gereği olarak oluşturulan 200 kilometre uzunluğundaki El Auja bölgesinin kontrol çabalarıdır. Buna ilaveten yerleşim alanlarının tesisi ve su sorunu taraflar arasında anlaşmazlığı derinleştirmiştir. Öte yandan Filistin'in yerli halkının sorunları sonuçsuz kalmış ve insani dramlar yaşanmaya başlamıştır (Abdunnasır, 1970: 178-179).

Cumhuriyetin 4. Kuruluş yıldönümü dolayısıyla İskenderiye'de yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Nasır, Süveyş Kanalı şirketinin bütün tesisleri ve malları ile birlikte

millileştirdiğini ilan etmiş ve kanalın yıllık 100 milyon dolarlık gelirinin Asvan Barajı'nın inşasına harcanacağını bildirmiştir (Pehlivan, 2006: 33). Aynı gün yayınlanan millileştirme kararnamesiyle, kanalı yönetmek üzere Mısırlılardan meydana gelen bir yönetim kurulu teşkil edilmiştir (Pehlivan, 2006: 33). Nasır'ın 1956 Temmuzunda Süveyş Kanalı Şirketini millileştirdiğini ilan etmesi Orta Doğu'da bomba etkisi yaratmıştır. Bu ilan Nil'in fazla sularını toplayacak olan Asvan Barajı'nın inşaatı için söz verilen Amerikan ve İngiliz kredilerinin geri çekilmesi tepkisiyle karşılanmıştır (Pehlivan, 2006: 33). Nasır'ın kanalı millileştirilmesi üzerine olayı kendisiyle ilgili gören Batılı devletler 2 Ağustos'ta bir bildiri yayımlayarak 1888 anlaşmasına taraf devletleri ve kanalı kullanan devletleri 16 Ağustos'ta İngiltere'nin başkentinde gerçekleştirilecek Londra Konferansı'na davet etmiştir (Pehlivan, 2006: 34-35). Birinci ve İkinci Londra Konferansları ve Fransa'nın başvurusu üzerine BM Güvenlik Konseyi görüşmeleri gerçekleştirilmiş lakin Süveyş sorunu barışçıl bir çözüme kavuşmamıştır (Pehlivan, 2006: 41). Neticede gizli görüşmelerle İsrail, Fransa ve İngiltere arasında 29 Ekim 1956'da İsrail'in Mısır'a saldırması planı kararlaştırılmıştır (Pehlivan, 2006: 41).

1956 savaşında eski sömürgeciler İngiliz ve Fransızların hedefi, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın yönetimini dışarıdan ve içerden baskı altına alarak düşürmektir (Abdunnasır, 1970: 178-179). Mısır'ın bu haklı kararına, İngiltere ile Fransa İsrail'i de yanlarına alarak, Mısır topraklarına saldırı ile karşılık vermiştir. 28 Ekim'de İsrail'in Sina'ya saldırısının ardından İngiliz keşif uçakları Süveyş Kanalı üzerinde görülmüştür. İsrail ordusu kanala doğru ilerlediği sırada İngiliz Başbakanı Eden, taraflara (Mısır ve İsrail'e) kesin uyarı vererek on iki saat içinde ordularını kanaldan 10 kilometre uzaklaştırmalarını istemiştir. Üç saldırının planlarına göre, Mısır ve İsrail orduları kanalın 10 kilometre gerisine çekilecek ve İngiliz-Fransız birlikleri kanalı işgal ederek yeniden denetimi ele alacaktır. Mısır bu uyarıya bakmayarak, bu planı boşa çıkarmıştır (Pehlivan, 2006: 41-42). Bu nedenle Mısır'ın yerleşim bölgeleri 31 Ekim'de bombalanmıştır.

Saldırının amacı; Nasır rejimini yıkmak, İsrail'in Araplar tarafından resmen tanınmasını sağlamak ve Gazze Şeridi ile Sina Çölü'nü ilhak ederek İsrail topraklarını genişletmektir. İsrail'in planlarına göre önce Sina işgal edilecek daha sonra İsrail sınırları Süveyş Kanalı'na kadar genişleyerek bu su yolu uluslararası bir hale getirilecek ve Akabe Körfezi İsrail ticaret gemilerine açılacaktır. Bundan sonra Arap Milliyetçiliği kalbinden vurularak, parça parça

edilecek (Hollstein, 1975: 69) ve böylece Filistin ulusal davası da gerçek bir destekten mahrum kalmış olacaktır.

Belirtilen siyasi ortam ve askerî gereklilikler dâhilinde ikinci Arap-İsrail çatışması, Sovyetler Birliği'ni uğraştıran Macaristan olaylarının alevlendiği bir ortamda, İsrail'in insiyatifi ile 29 Ekim 1956'da başlamıştır. Arap cephesinde Mısır, Suriye ve Ürdün harekât öncesinde güç birliği yaparak kuvvetlerini ortak bir komutanlık emrinde toplamayı kararlaştırmışlardır. İlk İsrail taarruzu, üç zırhlı alaydan oluşan taarruz grubu ile El Kuntilla Sina Çölü (Tih Sahrası) üzerinde Mitla Geçidi'ne yöneltilmiştir. Bu taarruzda Mısır kuvvetleri baskına uğradığından, bozgun halinde Mitla Geçidi'ne doğru çekilmiş; Akabe Körfezi kuzey ucundaki Eylat'ı harekât üssü yapan İsrail'e ait diğer kuvvetleri, bir kolla kanal doğrultusunda, diğer bir kolla Şarm El Şeyh doğrultusunda hareketle 5 Kasım 1956'da Tiran ve Sanafir adalarına ulaşmışlardır (Abdunnasır, 1970: 178-179). Kuzey bölgedeki İsrail kuvveti iki kolla taarruzunu sürdürmüş bu kollar, Birüssebi batısında toplanarak El Ariş ve Gazze'ye yönelmişlerdir. Mısır'a karşı yapılan bu harekât 5 Kasım 1956'ya kadar gelişmiş ve Sina Yarımadası'nın kanal doğrultusunda 30 kilometrelik bir şerit hariç İsrail kuvvetlerinin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır.

### **2.3.El Fetih**

1960'lı yılların başında sürgün zamanında kurulmuş Filistin teşkilatları içerisinde en önemli olanı El-Fetih'tir. Filistin sorununun hakiki anlamda Filistinlileştirilmesinin El-Fetih Örgütü'nün kurulmasıyla başladığı kanısı yaygındır. Filistin direniş hareketinin en önemli kilometre taşlarından biri olan El-Fetih, Yaser Arafat'ın (Ebu Ammar) önderliğinde 1959'da kurulmuştur (Koskas, 1998: 35). Teşkilatın kurucuları içerisinde bu dönemde Arafat'ın en yakın dostlarından olan Ebu İyad (Salah Halef) ve Ebu Cihad (Halil El-Vezir) da bulunmaktadır. Arafat ve dostları Süveyş Kanalı bölgesinde İngilizlerle çatışmaya giren Filistinlilerin başında yer almışlardır. Silahlı mücadele ile ilk kez burada tanışan Arafat ve dostları 1955'de İsrail'in giriştiği Gazze Harekâtı akabinde, silahlı mücadelenin başarıya ulaşmak için görünen tek yol olduğu fikrinde birleşmişlerdir.

1957'de Arafat ve dostları Mısır'dan ayrılarak mühendis olarak çalışacakları Kuveyt'e gitmiştir ve burada gizli faaliyetlerine ek olarak, Filistinuna (Filistin'imiz) adlı dergiyi çıkarmaya başlamışlardır. El-Fetih 1950'li yılların sonunda İsraili hedeflere karşı ufak çaplı hareketleriyle birlikte direniş yolunda silahlı mücadeleyi başlatan en ilgi çekici topluluklardan

biri olmuştur. En belirgin özeliği ise Filistin direnişini, öncelikle Arap hükümetlerinden bağımsızlaştırma yolunu tercih etmiş olmasıdır. El-Fetih 1968 yılındaki ünlü Karameh direnişisiyle öne çıkmış ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) içinde aktif olmaya başlamıştır. 21 Mart 1968 tarihinde saldırıya geçen İsraililer Karameh'te hiç beklenmedik bir direnişle karşılaşmışlardır. Arap ordularının başaramadığını ufak bir gerilla grubu başarmıştır. Karameh zaferiyle büyük saygınlık elde eden Arafat ve El-Fetih bu tarihten sonra Filistinlilerin ümit kaynağı olmuştur. 1971 yılında Ebu Ali Eyad'ın öldürülmesi üzerine El-Fetih'in içinden kopan Kara Eylül adındaki grup 1972 yılında yapılan Münih Olimpiyatları'nda 11 İsraili sporcuyla öldürerek ismini duyurmuştur. El-Fetih'in diğer kurucularından Ebu Cihad ise 1988'de Tunus'ta silahlı bir saldırıda yaşamını kaybetmiştir. 1982 yılına kadar Lübnan'da kalan El-Fetih karargâhı İsrail'in Güney Lübnan'ı işgal etmesiyle buradan taşınmıştır. Bu dönemde El-Fetih içinde Arafat'ı uzlaşmacı olmakla suçlayan bazı gruplar ortaya çıkmıştır lakin 1987 yılında yapılan FKÖ Konseyi toplantısında Arafat'ın liderliği teyit edilmiştir (Hüseyin, 2001: 193).

#### **2.4.Filistin Kurtuluş Örgütü**

Arap idareleri 1964'te Kahire'de Arap Birliği Zirvesi'nde Filistinlilerin menfaatlerini korumak adına ve Filistin halkını temsilen FKÖ'yü kurmuşlardır (Köse, Akcan, ve Uzunçakmak, 2018: 8). FKÖ'nün kuruluşundaki temel esas içeriğini bir Arap atasözünden alır: "Derinizi hiçbir şey kendi tırnağınız gibi kaşyamaz." (Köse, Akcan, ve Uzunçakmak, 2018: 8). O halde Filistinlilerin menfaatlerini de en iyi Filistinli temsilciler koruyacaktır. Böylece, İsrail için iç güvenlik tehdidi; kararlı bir silahlı mücadele azmine sahip Filistin örgütlenmesi olmuştur. 1965 yılı itibarıyla üssü Suriye'de bulunmasına rağmen El-Fetih, kısa ve iyi korunan Suriye sınırı yerine uzun ve iyi korunmayan Ürdün sınırında eylemlerini yoğunlaştırmış, saldırılarını daha organize bir hale getirmiştir (Goldberg, 1996: 47).

Bu gelişmeyle birlikte, FKÖ'nün özgür Filistin için silahlı mücadelesi, İsrail'in ise 'terörizm' dediği daha ciddi zeminde yapılmış örgütlü silahlı mücadelesi başlamıştır. 1965 yılı öncesinde, İsrail askeri literatüründe 'terör' ve 'terörist' kavramları El-Fetih'in eylemlerine kadar yer almamış, yaygın biçimde 'gerilla', 'gerilla faaliyeti' şeklinde ya da genel bir ifadeyle 'taciz', 'taciz faaliyeti' şeklinde kullanılmıştır. Bunun nedeni ordunun bu sorunu önemli görmemekle birlikte, savaş düzeyinden bir tehdit kategorisine sokmamış olmasıdır. 1965 yılı itibarıyla El-Fetih'in İsrail'in önde gelen güvenlik sorunu haline geldiği

belirginleşmiştir. Filistin halkını, işgal edilen toprakları geri almak için örgütlemek ve laik bir Filistin Devleti kurmak niyetiyle hareket eden Filistin Kurtuluş Örgütü, farklı ideolojik görüşlere sahip siyasi ve paramiliter grupları içinde barındırmıştır. Ancak örgütü oluşturan grupların aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen FKÖ, Filistin halkının büyük bir çoğunluğu tarafından kendi temsilcileri olarak görülmüştür. FKÖ içerisindeki en büyük grup olan Fetih grubunun lideri Yaser Arafat, başkanlığa seçildiği 1969 yılından 2004 yılına kadar FKÖ'nün başkanlığını yürütmüştür.

Fetih dışında FKÖ'ye katılan ilk gruplar, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, El Saika ve Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi'dir. Meseleye kronolojik olarak bakacak olursak Filistin halkının Yahudilere karşı mücadelesi 1920'lere kadar gitmekle beraber, "İsrail Devleti'ne" karşı örgütlü mücadelenin 1955 yılında, Mısır Başkanı Nasır'ın Gazze'deki Filistinlileri komando eğitimine tabii tutarak bunları "Fedai" adı altında İsrail'e saldırtması ile başladığı bir gerçektir. Mamafih "Fedai" hareketi kısa ömürlü olmuş ve 1956 savaşında Gazze'nin İsrail tarafından işgali üzerine, bütün fedai mensuplarının listesi İsrail makamlarının eline geçmiştir.

Filistinlilerin bundan sonraki "Fedai" yani komando örgütlenmesinin ikinci merhalesi El-Fetih'in kurulmasıdır. Doğrusu El-Fetih için kesin bir başlangıç tarihi tespit etmek güçtür. Bazı kaynaklar El-Fetih'in Yaser Arafat tarafından 1958'de Kuveyt'te kurulduğunu belirtirken yine batılı bazı kaynaklarda El-Fetih'in 1950'lerde Batı Almanya'da Stuttgart Üniversitesinde okuyan Filistinli öğrenciler tarafından kurulduğunu ileri sürmektedir. Bazı kaynaklara göre de El-Fetih 1956'da Gazze'nin İsrail tarafından işgalinden sonra bazı Gazzeli Filistinlilerin İsrail'e karşı mücadele edileceğine dair yaptıkları tartışmalar sırasında doğmuş ve daha sonra başkanlığa Yaser Arafat seçilmiştir (Aras, 1996: 49). Kuruluşunun ilk zamanlarında Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın kontrolü ve etkisi altında olan FKÖ'nün tüm Arapların aynı devlet çatısı altında yaşamaları gerektiğini belirten Pan-Arabist ideolojiyi desteklediği söylenebilir. Ancak 1967 Savaşı'nda Arap devletlerinin aldığı ağır yenilgi sonucu Pan-Arabist ideolojinin zayıflaması ve ardından milliyetçi söyleme sahip Arafat ve liderliğini yaptığı Fetih grubunun FKÖ'nün yürütme organlarında söz sahibi olması örgütün diğer Arap rejimlerinden bağımsız olarak hareket etmesini sağlamıştır.

1960'lı yıllarda FKÖ'nün merkez karargâhı Ürdün'ün başkenti Amman'da, askeri merkezi de Ürdün Nehri boyunca uzanan Ürdün-İsrail ateşkes sınırındaki gerilla üslerinde bulunmuştur. Örgüt İsrail'de ve dünyada gerçekleştirdiği birçok saldırıyı buradaki merkezden komuta etmiştir. 1967'nin Haziran, Eylül ayları arasında Arafat gizlice Ürdün'den İsrail işgali

altındaki Batı Şeria'ya giderek Kudüs ve Ramallah'ta Fetih Örgütü'nün hücrelerinin oluşturulmasını ve mücadelenin örgütlenmesini üstlenmiştir. Ancak FKÖ'nün Ürdün merkezli yılları çok uzun sürmemiştir (Aras, 1996: 49). Örgüte bağlı Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin 1970'li yılların başında gerçekleştirdiği uçak kaçırma eylemleri, Ürdün'ün FKÖ'yü barındırmasına yönelik uluslararası eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak 1970-1971 yıllarında Ürdün ordusu, Kara Eylül olarak da adlandırılan olayların ardından örgütün liderlerini Ürdün'den sürmüştür. Örgüt 1970'ler boyunca Şam ve Beyrut'ta yerleşmiş olan ve İsrail işgaline karşı silahlı direnişe geçen sekiz örgütün şemsiyesi haline gelmiştir. Kara Eylül'den sonra imzalanan Kahire Antlaşması ile FKÖ Lübnan'a yerleşmiştir. 1973 Arap-İsrail savaşı akabinde FKÖ, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilme eğilimine girmesi üzerine bu bölgelerde bir devlet kuracağını açıklamıştır (Goldberg, 1996: 47).

## **2.5. 6 Gün Savaşı**

1967 Arap-İsrail savaşının ortaya çıkış sebebi Araplar olmuştur. Bu savaş Araplar tarafından planlanmış bir savaş olup Arapların istediği ilk saldırıyı İsrail'in yapmasıdır. İsrail, Arapların beklentisini karşılarcasına ilk saldırıda bulunan taraf olmuştur. Lakin Araplar savaşın henüz ilk zamanlarında bozguna uğramışlardır (Memiş, 2006: 134). Arapların bu savaşın başlamasını istemeleri altında birkaç temel unsur yatmaktadır. Bu unsurlardan ilki Başkan Nasır'ın daha önceki savaşlarda aldığı mağlubiyetlerin intikamını almak istemesidir. Bu mağlubiyetler Nasır için adeta bir kamçı olmuştur. Eğer Nasır İsrail'e galip gelecek olsaydı itibar kazanacak ve bu itibardan faydalanmak suretiyle Orta Doğu'da hâkimiyet sahibi olması kolaylaşacaktır. Bir diğer unsur ise ABD'nin Vietnam bataklığına saplanmış olmasıdır (Memiş, 2006: 135). Araplar bu sebeple ABD'nin İsrail'e destek olmakta zorlanacağını ve İsrail'i alt etmelerinin daha kolay olacağını düşünmüştür. 1967 Arap-İsrail savaşları altı gün sürmesi hasebiyle Altı Gün Savaşları diye anılmaktadır (Memiş, 2006: 135). Bu savaşın başlangıç noktasını 1966 yılında gelişen Suriye-İsrail gerginliğini oluşturmuştur. Suriye'de bulunan Baas Partisi'nin sol kanadı bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir ve Baas Partisi, Başkan Nasır'ı İsrail Devleti'ne karşı sert davranmakla suçlamıştır (Memiş, 2006: 136). Aynı yılın Ekim ayında ise El Fetih Örgütü Suriye'den harekete geçip İsrail'e saldırmaya başlamıştır (Memiş, 2006: 136). İsrail bu saldırıları güvenlik konseyine şikâyet etmekle beraber kendi lehine bir karar çıkartmayı başaramamıştır. Yaşananlar üzerine İsrail fedain saldırılarına karşı "misli ile mukabele" etmeye başlamıştır (Memiş, 2006: 136). Sonuç olarak hem Suriye-İsrail hem de Ürdün-İsrail sınırlarında gerginlik günden güne artmıştır



1967 yılının Nisan ayında İsrail uçakları altı adet Suriye uçağını düşürmüştür (Memiş, 2006: 136). Bu durum Suriye için son derece onur kırıcı bir olay olmuştur. Yaşananlar sebebiyle Suriye'den İsrail'e yapılan fedayin akınları artmaya başlamıştır. Bunun üzerine İsrail Başbakanı Levi Eşkol bir konuşmasında şu sözleri aktarmıştır:

“İsrail Hükümeti gayet iyi bir biliyor ki teröristlerin merkezi Suriye'dir. Fakat biz prensibimizi teyit ettik. Saldırgana mukabil darbeyi vurmanın zamanını, yerini ve bu vasıtasını biz seçeceğiz.” (Memiş, 2006: 137).

Başbakan Eşkol'un bu konuşması İsrail'in Suriye'ye karşı harekete geçeceği şeklinde yorumlanmakla beraber İsrail'in seçtiği hedefin Mısır olduğu anlaşılmıştır. Mısır'ın 22 Mayıs'ta ilk olarak Tiran Boğazı'nı ve ardından Akabe Körfezi'ni kapatması ise İsrail tarafından kendisine yöneltilmiş bir saldırı olarak kabul edilmiştir (Memiş, 2006: 138). Bu sebeple ABD ve Sovyetler Birliği harekete geçmiş ve savaşın önüne geçmek için çaba göstermiştir. Lakin Vietnam Savaşı'nın kongrede yarattığı etki sebebiyle ABD Başkanı Johnson İsrail meselesinde ileri gitmeye çekinmiştir (Memiş, 2006: 138). Bu yüzden ki ABD, Sovyet Rusya'nın Orta Doğu'da avantajlı konuma gelmesini engellemek için bu devlet ile ortak hareket etme kararı vermiştir. Bu gelişmeler ışığında ABD İsrail'i, Sovyetler ise Mısır ve Suriye'yi yatıştırmak amaçlı çalışmıştır. Lakin bu yatıştırma çalışmalarının hiçbir yararı olmamakla birlikte aksine gerginlik artmıştır.

30 Mayıs 1967'de Ürdün ve Mısır arasında bir savunma antlaşmasına imza atılmış, 4 Haziran'da Irak bu antlaşmaya katılmıştır. Bu katılım hasebiyle Mısır Devlet Başkanı Nasır bir söyleminde şöyle demiştir; “1956 ihanetinin intikamını almak için savaşın başlamasını şiddetle arzuluyoruz. Bu savaş bütün dünyaya Arapların da İsrail'in de ne olduğunu anlatacaktır.” (Memiş, 2006: 139). İsrail 5 Haziran'da saatler 7.45'i gösterdiğinde saldırıya başlamıştır (Arı, 2004: 328). İsrail uçakları saldırıyı Sina üzerinden değil Mısır'ın batı sınırlarından yapmıştır (Memiş, 2006: 139). Savaşın henüz ilk gününde Mısır'ın yaklaşık 300, Suriye'nin 50, Ürdün'ün 20 uçağı yok edilmiştir (Arı, 2004: 328). İsrail bu hareketi ile havadaki üstünlüğü ele geçirmiştir. İsrail havada elde ettiği üstünlük sayesinde kara harekâtında da başarılı olmak için avantaj elde etmiştir. İsrail uçakları Mısır zırhlı kuvvetlerini etkisiz hale getirmiştir (Memiş, 2006: 140). Hava üstünlüğünü ilk günden elde eden İsrail 7 Haziran'da Tiran Boğazı'nı ve bunu takiben 8 Haziran'da Sina'nın denetimini ele geçirmiştir (Arı, 2004: 328-329). Bunun üzerine Mısır 8 Haziran'da, Ürdün ise 7 Haziran'da İsrail ile ateşkesi kabul etmiştir (Memiş, 2006: 140). Hal böyle iken Suriye için yapacak bir şey kalmamış olup Suriye'de 9 Haziran'da ateşkesi kabul etmiştir. İsrail buna rağmen Suriye

topraklarında ilerleyerek Golan Tepeleri'ni ele geçirinceye dek savaşı sürdürmüştür. Bu yüzden İsrail-Suriye ateşkesi ancak 10 Haziran'da yürürlüğe girebilmiştir (Arı, 2004: 329). Bu ateşkes ile beraber Altı Gün Savaşı sona ermiştir (Memiş, 2006: 141).

Altı Gün Savaşı'ndan elde ettiği galibiyet ile İsrail, topraklarını dört misli arttırmıştır (Memiş, 2006: 141). Böylece Ürdün Nehri, Ürdün ile İsrail arasında sınır olmuştur. İsrail'in Ürdün'ün elindeki Doğu Kudüs'ü de topraklarına katması suretiyle Osmanlı'nın 400 yıl elinde tutmuş olduğu Kudüs'ü Araplar 50 yıl dahi ellerinde tutamamışlardır (Memiş, 2006: 141-142). Altı Gün Savaşı, Arap-İsrail meselesini daha karışık bir hale getirmiştir. Savaşın akabinde Orta Doğu sorunuyla başta ABD ve SSCB gelmek üzere küresel güçler daha çok ilgilenmek zorunda kalmıştır (Arı, 2004: 330). Savaşın bir diğer sonucu ise Nasır'ın Orta Doğu'daki liderlik düşlerini sona erdirmiş olmasıdır. Savaşın başlarında Nasır'ın, İngiltere ve ABD'nin İsrail'e destek verdiği şeklindeki açıklamasına binaen Arap ülkeleri bu ülkelere petrol ambargosu uygulamıştır. Lakin Nasır'ın aldığı yenilgiden sonra bu ambargonun devamını getirmemiştir (Arı, 2004: 331). 1967 öncesi İsrail'in varlığı sorunu, Mısır için geçici olarak görülürken savaşın sonlanması ile İsrail kavramının bir realite olduğu kabul edilmiştir (Arı, 2004: 332). 1948 savaşında yalnız Filistin toprakları kaybedilmişken bu sefer Mısır, Suriye, Ürdün gibi Arap ülkeleri de toprak kaybetmiştir. 1967 öncesinde Arap ülkelerinin amacı İsrail'i ortadan kaldırmak için uğraşırken artık amaçları kaybedilen toprakları geri almak olmuştur (Arı, 2004: 333).

22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı BM kararı İsrail'in işgal etmiş olduğu alanlardan çekilmesini ve mültecilerin vatanlarına dönmelerini öngörmüştür (Arı, 2004: 333). Lakin İsrail ne bu BM kararına ne de sonraki kararlara uyumlu davranmayacağını söylemiştir. İsrail Haziran ayında artık 1967 sınırlarına dönmenin mümkün olmadığını da dile getirmiştir. İsrail bu açıklamayı takiben yine Haziran ayı içerisinde Arap ülkelere barış çağrısında bulunmuştur. Arap ülkeleri 1967 yılının Ağustos'unda Kahire Zirvesi'nde toplanmak suretiyle İsrail ile barış yapılmaması yönünde karar alarak İsrail'in çağrısını yanıtız bırakmıştır (Arı, 2004: 334).

1967 savaşının hemen akabinde İşçi Partisi Hükümeti işgal altında olan toprakları İsrail'le birleştirmek adına faaliyete geçirmiştir. Bu bağlamda İsrail Doğu Kudüs'ü ilhak etmiş ve 27 Haziran 1967'de onu kendi yönetimine sokan birtakım kararlar almıştır. Bu durum üzerine Pakistan'ın başvurması suretiyle BM Genel Kurulu 4 Temmuz 1967'de ve ardından 14

Temmuz'da İsrail'i kınayan 2254 sayılı kararı kabul etmiştir (Arı, 2004: 334-335). İsrail işgal ettiği topraklarda yarı askeri yerleşim birimleri kurmaya başlamıştır. İşçi Partisi Hükümeti Savunma Bakanı Moshe Dayan, "Bu topraklarda kurulmuş yerleşim birimlerinin sonsuza dek kalacaklarını ve gelecekte de sınırların bu merkezleri İsrail'in bir parçası olarak kapsayacağını söylemiştir." (Arı, 2004: 335). Genelde Batı Şeria konusunda sert tavır takınanların Likud taraftarı olduğu zannedilir, hâlbuki tüm emperyalist politikalar İşçi Partisi döneminde uygulama alanı bulmuştur. Savaşın bir başka sonucu olarak karşımıza İsrail'in homojen yapıdaki nüfusunu kaybettiği gerçeği ortaya çıkar. 1967 savaşına kadar homojen yapıda olan İsrail savaştan sonra içerisinde 1 milyona yakın Filistinliyi barındırır olmuştur (Arı, 2004: 335).

Güvenlik Konseyi 1967 yılının Kasım ayında İsrail'e destek veren ABD'nin görüşleri ile Araplara destek veren Sovyetlerin görüşlerini uzlaştırmak adına 242 sayılı kararı kabul etmiştir (Memiş, 2006: 143). Bu karar ile birlikte İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekilmesi ve bölgedeki her devletin hâkimiyet toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığına saygı gösterilmesi istenmiştir. Kararın üç maddesine göre ise taraflar arasında bir antlaşma yapılmasını gerçekleştirmek üzere genel sekreter tarafından bir arabulucu atanacaktır (Memiş, 2006: 143). Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu bu kararın 3. Maddesi gereği arabulucu olarak atanan Gunna Jarring taraflar arasında temasa geçmiştir lakin faaliyetleri netice vermemiştir (Memiş, 2006: 143). Arabuluculuk süreci olumsuz sonuç verirken ABD de barışı sağlamak adına aktif bir çaba içerisinde olmuştur. Zira başkanlığa gelen Richard Nixon Orta Doğu'da barışı tesis ederek ABD'nin itibarını güçlendirmek isteği içerisine girmiştir. Nixon'un bu isteğini kamçılayan neden; İsrail'in 1967 Savaşı ile elde ettiği zaferin Araplara, ABD'nin İsrail'e yardım ettiği propagandası ile bir ABD aleyhtarlığına dönüştürülmüş olmasıdır (Memiş, 2006: 143). Nixon bu propagandanın önüne geçmek istemektedir. Tıpkı Gunna Jarring gibi Nixon'un da barışı sağlama çabası sonuçsuz kalmıştır. Barış girişimlerinin sonuçsuz kalmasındaki temel etken Arapların barış koşulu olarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öne sürmesi olmuştur (Memiş, 2006: 144). Dengelerin oldukça hızlı değiştiği Orta Doğu'da savaş, bölge ülkelerini ve onlar arasındaki ilişkileri bir hayli etkilemiştir. Savaştan evvel birbirleriyle çatışma ve fikir ayrılığı içinde olan Mısır, Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan aralarındaki problemi çözmeleri gerektiğini anlamışlardır. Bu bağlamda Mısır, Yemen'de bulunan askeri birliklerini geri çekerek Suudi Arabistan ile ilişkilerini düzeltmiştir (Arı, 2004: 336). Altı Gün Savaşı'nın olumsuz neticeleri bölge ülkelerinin işbirliğini arttırmak adına önemli bir etken olmuştur.

## 2.6.Mısır ve Suriye'nin Sürpriz Saldırısı

1967 yılı akabinde Filistinli gerillaların İsrail'e yönelttikleri eylemlerinde artışa gitmesi gerginliğe sebep olmuştur. Buna ilaveten Suriye Mısır ve Ürdün daha önce kaybettikleri bölgeleri geri alma arzusu içerisindeydi. Bu iki durumun bir araya gelmesi neticesinde 1972 yılında gerginlik zirveye tırmanmıştır (Dağ, 2015: 8). Had safhaya ulaşan gerginlik savaşa zemin hazırlamıştır. 2 Ekim 1973'de İsrail Savunma Bakanı Moshe Dayan, Mısır cephesinde görülen askerî faaliyetlerin, Mısır'ın bir tatbikatından ibaret olduğunu açıklamıştır. Suriye ve Mısır'ın hudut gerisinde kolluk kuvvetlerinin ve tank sayısının arttığı fark edilmiş, ancak İsrail tarafında bir savaş tehlikesini uzak bir ihtimal olarak değerlendirmişlerdir. 3 Ekim'de Başbakan Golda Mayer'in de katılımıyla yapılan toplantıda Suriye ve Mısır'ın her an bir saldırı başlatabileceği anlaşılmış olmasına rağmen, İsrail'in öz güveni tehdit algısını önemsiz hale getirmiştir (Girgin, 1993: 53). 6 Ekim'de ise Mısır ve Suriye eş zamanlı olarak harekete geçerek Filistin'deki işgal rejimine karşı savaşı başlatmıştır (Dağ, 2015: 8). Suriye askeri birliklerinin Golan'da başlattığı 1973 savaşına Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün çok sayıda mühimmat göndermiştir (Dağ, 2015: 8). Başta Birleşik Arap Emirlikleri gelmek üzere pek çoğu petrol ihracatı gerçekleştiren 10 Arap ülkesi ise petrol ambargosu uygulamak suretiyle taraflarını belli etmiştir (Dağ, 2015: 8).

8 Ekim'e gelindiğinde ise İsrail, Mısır ve Suriye'nin önlenemez ilerleyişi karşısında zor durumda kalmıştır. İsrail Genelkurmay Başkanlığında neler yapılması üzerinde tartışılırken iki seçenek üzerinde durulmuştur. İlki, inisiyatifi Mısır-Suriye ikilisinin elinden almaktır. Bunun içinde her ne kadar düzenli birlikler olmasa da kuzey ve güneye toplamda 800 tank gönderilip bir karşı saldırının başlatılması gerekliliği hissedilmiştir (Safran, 1981: 290).

11 Ekim günü İsrail, Suriye'ye karşı saldırıya başlamıştır. Hava kuvvetleri Şam'daki stratejik hedefler üzerine saldırılar gerçekleştirmiştir. Kara birlikleri karadan Kunatra-Şam eksenine doğru saldırıya geçmişlerdir. Karşılarında bulunan Suriye Tugayı ve Faslı gönüllülerden oluşan birlik geri çekilmeye başlamıştır. Suriye geri hatlarda yoğun direniş göstermiş olsalar da akşam vaktine doğru İsrail, Suriye hatlarını yarıp içeri girmiş ve 12 Ekim sabahında saldırıya devam etmiştir (Safran, 1981: 290). 13 Ekim'de Suriye, SSCB'nin silah ve mühimmat desteğinin de etkisiyle İsrail hatlarını yoğun füze ateşi altına almıştır. İsrail bu yoğun ateşe karşılık olarak hava saldırısı başlatmış olsa da başarılı olamamış ve füze ateşine

maruz kalan hava kuvvetleri kayıplar vermiştir (Safran, 1981: 290). 14 Ekim’de 1000’in üzerinde Mısır bataryası İsrail pozisyonlarını bombalamaya başlamıştır. Ardından Mısır piyadeleri merkezde zırhlı birlik ve topçu birliklerinin desteği ile yürüyüşe geçmiştir (Safran, 1981: 290). Savaş bu noktadan sonra nihayete adım adım gitmeye başlamış ve ABD Dışişleri Bakanı Kissenger, Moskova’ya Leonid Brejnev ile ateşkesin şartlarını konuşmak üzere yola çıkmıştır. Görüşmeler sonrası oluşturulan ateşkes antlaşmasını Mısır 22 Ekim’de Suriye ise 23 Ekim’de kabul etmiş ve savaş sonlanmıştır (Safran, 1981: 290).

## **2.7.Camp David ile Oluşan Barış Ortamı**

Mısır’ın Sovyet teknisyenlerini Mısır’dan çıkartmasıyla başlayan Moskova’yla gerginlik 1973 Yom Kippur Savaşının ardından gün yüzüne çıkmıştır. Bunun en somut örneği ise; İsrail ile 1975 yılında imzalanan İkinci Ayırma Antlaşmasıdır (Arı, 2004: 406). Enver Sedat 1967 yılında kaybetmiş olduğu Sina Yarımadasını almanın yolunun ABD ile ilişkilerini sıkılaştırmaktan geçtiğini anlamış ve yüzünü Batı’ya dönerek 14 Mart 1976 yılında, 1972 yılında Sovyetlerle imzalanan 15 yıl süreli Dostluk ve İş Birliği Anlaşmasını feshetmiştir (Arı, 2004: 407).

Dış politikada gelişen bu olayların yanında, Mısır’ın ekonomi ve politikası da liberalizme kaymaya başlamış, Mısır yerli ve yabancı sermayeyi ülkesine yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Ancak izlenen bu açıklık politikasının İsrail ile barış yapamadan mümkün olmayacağını anlayan Enver Sedat 1977 yılında İsrail’i ziyaret etmiştir (Arı, 2004: 408). İsrail’i ziyaret eden ve İsrail Parlamentosunda bulunan ilk Arap lider olan Sedat, bu tutumu ile ABD ve İsrail ile yakınlaşmaya çalışırken bilhassa SSCB ve bölgede bu devletle yakın ilişkileri olan ülkelerin tepkisini çekmiştir (Arı, 2004: 411). Enver Sedat’ın Kudüs’ü ziyareti ile başlayan ilişkiler 25-26 Aralık 1977’de İsmailiye Zirvesi’nde gerginleşmeye başlamıştır. Bunun üzerine ABD harekete geçmiştir. Anlaşmazlığın altında yatan neden Mısır’ın Filistin meselesini ana sorun olarak görüşmelerin merkezinde tutması olmuştur. Mısır bunu yaparak Orta Doğu’da kaybettiği prestijini geri kazanmaya çalışmış ancak herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır (Arı, 2004: 412).

ABD Başkanı Carter’ın inisiyatifiyle Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında Orta Doğu barışı için bir plan oluşturmayı amaçlayan zirve toplantısı, Amerika Başkanlarının Washington dışındaki dinlenme tesisleri olan Camp David’de 5 Eylül 1978’de

başlamış ve ara ara kesilme noktasına gelen görüşmeler prensip olarak Camp David Antlaşmaları denilen belgelerin 17 Eylül 1978’de Washington’da imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Arı, 2004: 413). Sorunlar iki başlık halinde ele alınmıştır; Orta Doğu barışı için Çerçeve Anlaşması ve Mısır-İsrail barış için Çerçeve Anlaşması (Arı, 2004: 413). Orta Doğu barışı için Çerçeve Anlaşması’nda Filistin sorunu üzerinde durulurken İsrail’in 1967 savaşında Suriye’nin Golan Tepeleri’ni ilhak etmesinden bahsedilmemiştir (Arı, 2004: 414-415). Orta Doğu Barışı için Çerçeve Antlaşması, sadece Batı Şeria ile Gazze kesimini ve Filistin sorununu içermektedir. Bu anlaşma ile Filistin sorununun çözüm ilkeleri belirtilerek, Filistin sorununun Mısır, İsrail, Ürdün ve bu topraklarda yaşayan Filistin Araplarının temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda ele alınması ve bu görüşmelerin de üç aşamalı olması gerektiği belirtilmiştir (Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, 1992: 50).

Camp David Antlaşmalarının öngördüğü Mısır-İsrail barış anlaşması 26 Mart 1979’da önceki gibi yine Beyaz Saray’da düzenlenen bir törenle Başkan Carter, Başkan Enver Sedat ve Başbakan Menahem Begin tarafından imzalanırken İsrail barış karşılığında işgal ettiği topraklardan çekilmeyi kabul etmiştir (Arı, 2004: 418). Camp David Barış Antlaşması son yürürlüğe giren şekliyle Mısır ve İsrail arasında 26 Mart 1979’da imzalanması nedeniyle bu tarih antlaşmanın resmi tarihi olmuştur (Aras, 1997: 34).

BM Genel Kurulu karara sıcak bakmamış ve Kasım 1979’da uygulamaya koyulan 34/65 B sayılı karar ile görüşlerini şu şekilde anlatmıştır; “Camp David uzlaşması ve diğer anlaşmalar Filistin halkının geleceğini ve 1967’den bu yana İsrail’in işgal ettiği toprakların statüsünü belirlemeyi amaçlasalar da hiçbir geçerlilikleri yoktur.” (Aras, 1997: 35).

## **2.8. Golan Tepeleri**

1967 Arap-İsrail Savaşı İsrail’in başarısıyla kapandıktan sonra, İsrail sınırlarını aşırı ölçüde genişletmiştir. Bundan sonraki dönemde İsrail’in 1967’de işgal ettiği bu toprakların terki Arap Cephesi için devamlı sulh şartı olarak ileri sürülmüştür. Sina Yarımadası, Süveyş Kanalı kıyılarına kadar, Ürdün’ün batı bölgesinin tümü ve Suriye’nin Golan Platosu işgal edilmiştir (Oran , 2004: 801).

İsrail’in 1967 Savaşında Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Kudüs’ün Ürdün denetiminde kalan bölümünü ele geçirerek topraklarını büyütmesi, milletlerarası toplumda bu ülkeye

yönelik tepkilerin artışına sebep olmuştur. Savaşın bitimiyle beraber BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve İsrail'in işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesini öngören 242 sayılı kararın İngilizce ve Fransızca metinleri arasında yorum farklılığı ortaya çıkmıştır. Fransa, İsrail'in işgal ettiği bütün topraklardan ayrılması anlamını içeren Fransızca metnin esas alınmasını istemiş, ayrıca İsrail'e daha önceden parası ödenen savaş uçaklarını "savaşan taraflara ambargo kararı" çerçevesinde teslim etmemiştir (Oran , 2004: 801). Mısır'ın İsrail ile imzaladığı Camp David Antlaşmasından sonra Arap liderliğini kaybetmesi üzerine liderlik koltuğunu dolduran Suriye, bu anlaşmaz tutumunu barışçı yollarla çözüm arayan diğer ülkelere de yansıtmıştır. Suriye'nin böyle bir politika yürütmesinde bölgedeki etkinliğini ABD'ye kaptırmaktan çekinen Sovyetler Birliğinin desteği etkili olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bu desteği kaybeden Suriye, Körfez Savaşı sırasında da Batı'nın oldukça güçlü olduğunun farkına vararak, hissettiği politik yalnızlığının etkisiyle bu ana kadar izlemiş olduğu uzlaşmaz politikadan vazgeçmeye başlamıştır.

Bu yumuşamanın ilk örneği, biraz da ABD'nin baskısıyla Madrid'de yapılan Orta Doğu Barış Süreci (ODBS) toplantısına katılarak İsrail ile karşılıklı diplomatik görüşmeler yapmış olmasıdır. Böylece, uzun yıllar tanımadığı İsrail Devletini de uluslararası hukuk kurallarına göre örtülü olarak tanımış olan Suriye, yapılan görüşmelerde Golan Tepeleri'nin geri verilmesi ve 1967 sınırlarına dönülmesi konularında ısrarcı tutumunu devam ettirmiş ve İsrail'in kademeli çekilme teklifini kabul etmemiştir.

## **2.9.Kudüs'ün Paylaşılamayan Statüsü**

Soğuk Savaş döneminin sonuna gelinmesinin, İsrail'in Filistinlilerle olan kalıcı sorunlarından biri olan Kudüs'ün statüsü hususunda bir değişikliği gündeme getirmediği gözlemlenmiştir. Bu tespit, İzak Şamir 11 Mayıs 1990'da iktidara geldikten sonra, 8 Haziran'da açıklanan hükümet programıyla da doğrulanmıştır. Bu çerçevede, Kudüs'ün İsrail'in ebedi ve bölünmez başkenti olduğuna, İsrail egemenliği altında kalmaya devam edeceğine ve Kudüs'ün özerklik çerçevesine dâhil edilmeyeceğine vurgu yapılmıştır. Bu yaklaşımın devamı olarak, İsrail'in 1991 yılına kadar Kudüs'te yaklaşık 100.000 Filistinlinin iskân hakkına idari kararlar son vermesi, Kudüs'te Filistinli yerleşiklerin mevcudiyetini azaltmaya yönelik sistemli politikanın göstergesi olmuştur (Aranson, 1995: 55).

İsrail'in yaklaşımı karşısında ABD Başkanı Bush'un 1990'da Doğu Kudüs'ü İsrail işgalinde olan bir toprak olarak nitelemesi, İsrail yönetiminde kızgınlık yaratmıştır. Başkanın ifadesinin anlamını "Yahudilerin ve diğerlerinin istediği yerde yaşayabilmesi" olarak düzeltmek durumunda kaldığı dikkate alındığında, ABD'nin Kudüs konusunda Şamir politikalarına eleştirel yaklaşmadığı açıklık kazanmaktadır. BM'nin tutumu ise Genel Kurul 45/69 (1990) sayılı kararıyla İsrail işgalinin Kudüs'ün hukuki statüsünde bir değişiklik yapamayacağını teyit etmek olmuş, 45/74 (1990) sayılı kararıyla da Kudüs'te işgal edilen toprakların ilhakını, tarihi-kültürel-dini yerlerdeki kazılar ve dönüştürme çalışmalarını kınamıştır. BM, kararlarında ABD'nin söylem değişikliğinin aksine 'işgal' ifadesini sürekli olarak kullanmıştır (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

Oluşan bu ortam çerçevesinde Başbakan Şamir Madrid Barış Konferansı görüşmelerinde yaptığı konuşmada; "Seni unutursam ey Kudüs sağ elim sanatını unutsun." söylemini Yahudi halkının Kudüs'e bağlılığını ve Kudüs'ün vazgeçilmezliğini vurgulamak için kullanmıştır. Bu söylemi tamamlayacak şekilde İmar ve İskân Bakanı Şaron, Kudüs'te Yahudilerin çoğunluğunu garanti edecek bir amaç için hazırlık yapılması gerektiğinin üzerinde dururken, Şamir ise Kudüs'ün Yahudiler için sembolik anlamı üzerinden bir hak iddiası yaklaşımı sergileyerek, konferansta Kudüs'ün İsrail Devleti'nin ebedi ve bölünmez başkenti olduğunu tekrarlamıştır. İsrail'in bu tutumuna karşı Rusya Federasyonu Kudüs'ü başkent olarak tanımayı reddetmiştir. ABD de 16 Eylül 1991'de İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhakını hiçbir zaman tanımayacağını açıklamıştır. BM de Genel Kurul 46/82 (1991)1755 sayılı kararıyla İsrail'in 1980'deki Kudüs'ü ilhakını tanımayan devletlerin diplomatik misyonlarını şehirden çekmelerini hatırlatmış, İsrail'in hukuki ve idari yapısını Kudüs'e genişletmesinin yasa dışı olduğuna bu nedenle de geçersiz ve hükümsüz olduğuna vurgu yapmıştır (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

İktidarı Şamir'den devralan İzak Rabin hükümetinin 13 Temmuz 1992'de açıklanan programında ise politik çizgi korunarak, birleşik Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tamamıyla İsrail'in egemenliğinde olması esas alınmıştır. Kudüs'ün birleşik şehir statüsünü değiştirecek düzenlemelere karşı olunması ve bu statüyü değiştirmeye yönelecek bir barış sürecinin benimsenmemesi Rabin'in temel prensipleri olarak ön plana çıkmıştır. Böylece Rabin'in politikasıyla devam eden Şamir anlayışı, Madrid Barış Konferansı'ndan Oslo'ya giden süreçte gelişerek, 'Büyük Kudüs' projesi kapsamında Kuzey'de Ramallah, Güney'de Beytüllahim, Doğu'da Ölü Deniz'e kadar olan kesimi içine alacak şekilde küçük yerleşim yerlerinin



büyütülmesi esası üzerinden, ‘Metropolitan Kudüs’ modeline ulaşmıştır. Bu model, Batı Şeria’nın %40’ını ve önemli Filistin bölgelerini bünyesine alarak, İsrail’in saha hâkimiyetini daha etkin kılmayı hedeflemiştir. Böylece Kudüs’ün Batı Şeria’nın bir parçası yapılarak, uluslararası kararlarda geçen Corpus Separatum (ayrı beden) statüsünün ortadan kaldırılmasına çalışıldığı açıklık kazanmıştır. Oslo görüşmeleri sonunda ortaya çıkan anlaşma metinlerinde Doğu Kudüs’ün geleceğine dair bir düzenleme yapılmamış, ancak bu soruna ait görüşmelerin beş yıllık geçiş sürecinin üçüncü yılından itibaren ele alınabileceği kararlaştırılmıştır. Oslo görüşmeleri sürecinde İsrail’in Kudüs’e ilişkin görüşme konularına resmi söylemlerinin aksine esnek yaklaştığı tespiti de yapılmalıdır. Ancak İsrail’in ılımlı tutumuna rağmen Oslo Süreci ile birlikte İsrail Filistinlilere özellikle Kudüs’te yeni yapı izni vermediği ve Filistinlilere ait yapıların yapı izinleri bulunmayanları yıktığı da bir başka tespittir. Bu dönemde İsrail kamuoyunun ise %89’unun Kudüs’ün herhangi bir parçasının statüsünde İsrail aleyhine değişiklik yapılmasına karşı olduğu ve Doğu Kudüs’ün Arap kesiminin ise tek taraflı ilhakının tümüyle arkasında olduğu görülmektedir. Bu toplumsal desteği değerlendiren hükümet, Kudüs’teki Yahudi yerleşimci sayısının 146.000’e ulaşmasını sağlamıştır (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

Böylece barış sürecinin İsrail’in geleneksel Kudüs politikasına bir değişiklik getirmediği, sorunun ileri aşamalara ötelenmesinin yeni ve geriye döndürülmesi zor fiili durumların yaratılması için araç olarak kullanıldığı tanımlı hale gelmiştir. İsrail’in Mart 1993’ten itibaren Kudüs’e yönelik bir başka uygulaması da genişletilmiş Kudüs bölgesini İsrail toprağı kabul edip, Filistinlilere özel geçiş izni alma zorunluluğu getirmesi olmuştur. Başlangıçta 40 yaş altı için istenen izin daha sonra herkes için geçerli kılınmıştır. Buradan güvenlik gerekçesinin İsrail tarafından Kudüs politikalarını desteklemek için kullanıldığı ve dolaylı zorluklarla Filistinlilerin Kudüs’ten ayrılmasını sağlamaya yönelik bir yaklaşım içinde bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Rabin’in Kudüs politikasını desteklemek için barış görüşmelerine Kudüs’te devam edilmesi teklifi, diğer taraflarca kabul edilmemekle birlikte Kudüs’ün son statüsünü meşrulaştırma amacı taşımıştır. Oslo Süreci ile birlikte İsrail, Kudüs’ün statüsünün kabullenilmesini sağlayacak girişimleri de yoğunlaştırmıştır. Dışişleri Bakanı Peres’in Kudüs’ün statüsüne ilişkin olarak 11 Ekim 1993’te Norveç Dışişleri Bakanı John Jorgen’e yazdığı mektupta; “Doğu Kudüs’teki Filistin kurumlarının ve buradaki Filistinlilerin çıkarlarının ve refahlarının büyük öneme sahip olduğunu ve korunacağını teyit ederken, bu

kurumların sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim faaliyetlerini engellemek bir kenara teşvik edileceğini” ifade etmesi bu çabalara bir örnek teşkil etmektedir. Ancak diğer taraftan İsrail, diplomatik manevra girişimlerine zıt yönde bir anlayışla, 1993 yılı boyunca Batı Şeria ve Gazze’de yaşayan Filistinlilerin Kudüs’e girişini izne bağlamıştır. Durum karşısında BM, Genel Kurul 48/59 (1993) sayılı kararıyla İsrail’in Kudüs’ün karakteri ve statüsünü değiştirmeye yönelik tüm yasal ve idari uygulamalarının özellikle de şehri ilhakının geçersiz ve hükümsüz olduğunu, bu uygulamaların feshedilmesi gerektiğini hatırlatmıştır (Aranson, 1995: 98-108).

İsrail, 1994 yılında Filistinlilerin Kudüs’te iskânını sağlayan ‘sürekli ikamet’ izinleriyle ilgi bir değişiklik yaparak, üç yılda bir yenilenen izinlerle ‘kalma hakkı’ veren hükmü iptal etmiş ve daimi ikamet izni sahibi olunmasının sürekli ikamet hakkı anlamına gelmediği yönünde bir uygulama başlatmıştır. İsrail, bu uygulamayı yaparken Kudüs’teki Filistinlilerin toplam nüfusun %28’ini geçmemesini esas almıştır. Kudüs’te artan Yahudi nüfus için konut ihtiyacı karşılanırken Filistinlilerin doğal nüfus artışına cevap veremeyecek düzeyde konut tahsis edilmiş, özellikle Oslo Süreci’nin başlamasıyla tahsis ile nüfus arasındaki oranı gittikçe bozulmaya başlamış, bu politika doğrultusunda 1994 yılında inşa edilen 2.233 konutun sadece 98’i Filistinlilere verilmiştir. Aynı süreçte Doğu Kudüs’te sadece Yahudilerin yerleşimine açık olacak 10.000 konutun inşasına devam edilmiştir. İsrail’in tutumu karşısında BM, 49/62 (1994) sayılı kararı ile Kudüs’ün statüsünü değiştiren eylemlerin yasa dışı olduğunu teyit ederken, ABD’nin İsrail’in Doğu Kudüs’teki yerleşim yeri faaliyetlerine yönelik bir eleştirisi olmamıştır. Filistinlilerin nüfus artış hızının İsraililerden daha yüksek olduğu hesaba katıldığında, İsrail’in konutlaşma politikasının Filistinlilere Kudüs’te yaşam alanı sağlamama anlayışını esas aldığı açıklık kazanmıştır. Bu uygulama, Kudüs’ün Yahudileştirilmesi hedefinin de göstergesini oluşturmuştur (Aranson, 1995: 98-108).

Kudüs’e ilişkin olarak taraflarla olan temaslardan birisi de, 1994 yılında imzalanan barış anlaşmasıyla birlikte Ürdün ile yapılmıştır. İsrail, Kudüs’e dair nihai görüşmeler söz konusu olduğunda, kutsal mekânlarla ilgili olarak Ürdün’ün tarihi önemine binaen kendisine öncelik verileceğini belirtmiştir. İsrail’in bu yaklaşımından soruna çok taraflı çözüm aradığı sonucuna ulaşılmakla birlikte, kutsal mekânlar zaten İsrail politikası açısından bir sorun teşkil etmediği için Ürdün’ün görüşmeye dâhil edilecek olmasının işlevsel bir önemi bulunmadığı ve diplomatik bir manevra olduğu açıklık kazanmaktadır.

Oslo sonrası dönemde yerleşim yerlerinin genişlemesi yoluyla Batı Şeria'nın kontrolünü sağlayacak yeni fiili durumlar yaratılırken, Kudüs ve civarında da saha hâkimiyeti aynı paralelde önem kazanmıştır. İsrail Hükümeti 1995 yılında 'Büyük Kudüs' Master Planı'nı kabul ederek Har Adar, Givat Ze'ev, New Givon, Kiryat Sefer, Tel Zion, Ma'ale Adumim ve Ramallah'ın doğusundaki yerleşim yerlerini Kudüs'ün dış halkası olarak belirlemiştir. Plan doğrultusunda Rabin, Nisan 1995'te Bayındırlık Bakanlığı'nın Doğu Kudüs'te inşasını planladığı 7.000 konutluk projeyi desteklemiş ve projenin 130 dönümlük Arap toprağının müsadere si sonucu gerçekleştirileceğini ilan etmiştir. İmar ve İskân Bakanı Benyamin Ben Eliezer de Mayıs ayında Kudüs'ün kuzeyindeki Yahudi kesiminde yerleşim yeri inşası için 300 dönümlük ek kamulaştırmayı açıklamıştır (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

BM ise Genel Kurul 50/29 (1995) sayılı kararıyla önceki kararları tekrarlamanın ötesinde bir varlık gösterememiştir. İsrail bir taraftan Kudüs ile ilgili fiili durum yaratmaya devam ederken, diğer taraftan işleyen barış süreci dâhilinde bir takvim ortaya çıkmıştır. 28 Eylül 1995'te imzalanan Oslo II Anlaşmasına göre, Kudüs konusundaki nihai görüşmelerin en geç 4 Mayıs 1996'da başlaması esas alınmıştır. Bu takvim dâhilinde İsraili Bakan Yossi Beilin ile Filistin yönetimi temsilcisi Mahmud Abbas arasında 12 Ekim 1995'te yapılan anlayış protokolünde; iki devletli çözüm halinde Kudüs'ün açık ve bölünmemiş şehir olarak kalması, belediye sisteminde reform yapılması, belediye sistemine 'Kudüs Şehri Belediyesi' adı verilmesi, 20 yıllık kalkınmayı kapsayan bir Master Plan yapılması, şehirde yerleşik İsraililerin ve Filistinlilerin seçimlerde yer almaları, Kudüs'ün İsrail egemenliğindeki batı kesiminin 'Yerushalayim' adıyla, Filistin hâkimiyetindeki doğu kesiminin ise 'El-Quds' olarak anılması, her kesimin kendi yasal düzenlemelerine tabi olması, şehirde insan ve mal hareketliliğinin kontrolünün şehrin çıkışında yapılması hususlarında fikir birliğine varılmıştır. Tarafların bu içerikteki protokolü kabul etmesi, iki devletli çözüm halinde birleşik Kudüs üzerindeki İsrail egemenliğini tam olarak açıklamasa da, şehrin tarafların kendi adlarıyla anacağı kesimlere bölünmesi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan ABD Kongresi 1995 yılında oy birliği ile ABD Büyükelçiliğinin 1999 yılına kadar Kudüs'e taşınmasına karar vermişse de bu uygulama hayat bulmamıştır. En azından bu kararın verilmiş olması bile ABD'nin İsrail'in Kudüs'ün statüsünde yaptığı değişikliği hukuken olmasa da fiilen tanıma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

Rabin'in suikast sonucu öldürülmesinden sonra iktidarı devralan Şimon Peres'in 22 Kasım 1995'te açıklanan programı Rabin hükümeti ile aynı olmuş, bu bağlamda Kudüs'ten

tavize yanaşılmamıştır. Barış sürecinin ılımlı ismi Rabin'in ve benzer anlayıştaki Peres'in Kudüs'ten tavize yanaşmaması, şehrin statüsüyle ilgili olarak İsrail'in rızasıyla BM kararları doğrultusunda bir sonuç üretilemeyeceğinin de işareti olmuştur.

İsrail Hükümeti'nin bu yaklaşımı, 1995 yılında Maryland Üniversitesi ve Guttman Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarafından yapılan kamuoyu araştırmasında İsraili Yahudilerin Kudüs'ü %98 oranında kişisel olarak önemli veya çok önemli olarak görmesi ve %78'lik oranla da Kudüs'ün görüşmelerde pazarlık konusu yapılmaması yönündeki eğilimde sosyal karşılığını bulmaktadır. İsraili Yahudilerin Kudüs'e ilişkin algılarının bu çerçevede olduğu sürece, statü değişikliği düşünmesinin bile imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle İsrail'in Kudüs politikası, hükümet politikasının ötesinde toplumsal bir talebi de yansıtmıştır (Davutoğlu, vd.. 2003: 119-120).

Çatışmanın şiddetlendiği 1994-1996 dönemi ile birlikte İsrail, Doğu Kudüs'teki Filistinlileri şehri terk etmeye ikna etmek için yoğun bir şekilde Yahudi göçü başlatmıştır. 1996 yılı itibarıyla da Yahudi nüfus 157.000'den 170.000'e çıkarılarak, Filistinli nüfusla eşit fiili bir durum yaratılmıştır. Böylece nüfus hâkimiyeti, İsrail'in Kudüs'te egemenliği sağlama politikasında, şehrin Yahudileştirilmesi aşamasının tamamlayıcısı olmaya devam etmiştir (Davutoğlu, vd.. 2003: 119-120).

Binyamin Netanyahu'nun 29 Mayıs 1996'da iktidara gelmesinden sonra 18 Haziran'da açıklanan hükümet programında; Kudüs'ün Yahudi halkının ebedi başkenti olarak sonsuza kadar İsrail egemenliği altında kalacağına, Kudüs'ün bütünlüğüne yönelik ve İsrail'in Kudüs'te egemenliğine engel olacak girişim eylemlerin önlenmesine, hükümet, bakanlıklar ve belediye kaynakları kullanılarak yapılaşmaya hız verileceğine, belediye hizmetlerinin geliştirileceğine ve Büyük Kudüs Bölgesinin sosyal ve ekonomik statüsünün güçlendirileceğine vurgu yapılmıştır. Hükümet programı doğrultusunda Netanyahu, Kudüs'ün statüsünün görüşmelere kapalı olduğunu ilan etmiştir. Programın uygulama safhasında ise Netanyahu hükümeti, Filistinlilerin şehirdeki haklarını inkâr etmiş ve Doğu Kudüs'teki Arap nüfusunu önemsiz bir seviyeye indirecek planlar oluşturmaya başlamıştır. Bu plan çerçevesinde Filistinlilere yeni ev inşa izni vermeden en az 2.000 evin yıkılması ve Yahudi yerleşimciler için 7.000 yeni konutun yapılması esas alınmıştır. Buna ek olarak Kudüs'te yerel vergiler yükseltilerek refah seviyesi düşük Filistinlilerin şehirde iskânı zorlaştırılmıştır. Bu uygulamaların tamamlayıcısı olarak Netanyahu, Peres'in aksine Filistin Yönetimi'nin Doğu Kudüs'teki faaliyetlerini kısıtlayan hükümet konumundaki kurumlarını kapatmaya çalışan bir

politika izlemiştir. Bu politika, İsrail'in kendini sorunlu bir şehrin aydınlanmış yöneticisi olarak dünyaya takdim etme çabasıyla da desteklenmiştir. Bu dönemde artan şiddet olaylarının Kudüs için görüşme sürecini sona erdirme ve şehrin statüsünü tek taraflı olarak belirleme eğilimine kolaylaştırıcı etki yaptığı, güvenlik ve toprak politikası ile birlikte ele alındığında izlenebilirlik kazanmaktadır (Davutoğlu, vd.. 2003: 119-120).

1996 seçimlerinde tüm partilerin Kudüs'ün İsrail egemenliğinde birleşik bir şehir olduğu konusunda fikir birliği içinde olmalarının İsrail politikasına yansımaları, barış sürecini baskıyı kaldıran bir dönem olarak görüp, politikalarını daha rahat uygulayabilmek için bir fırsat olarak kullanılması olmuştur. Netanyahu, bu paralelde Kudüs'ün ebedi başkent olmaya devam edeceğini, egemenliğin sürekli olacağını ve hiçbir kesiminin verilmeyeceğini tekrarlamıştır. Netanyahu'nun taviz vermez tutumu karşısında Arafat'ın genel grev çağrısında bulunduğu, Netanyahu'nun cevabının ise Kudüs'te engelli çocuklara hizmet veren Burc El-Laklak merkezini yıkmak olduğu dikkate alındığında, İsrail'in anlayışını uygulama rahatlığı ve Kudüs'ün, İsrail'in Filistinliler üzerindeki egemenlik politikasındaki önemli konumu tanımlı hale gelmektedir (Bregman ve Freedman, 1992: 74-79).

Netanyahu, bu yaklaşımı çerçevesinde Eylül 1996'da Kudüs'ün dış yerleşim yerleriyle entegre edilmesi için 40 milyon ABD Doları harcayarak Gush Etzion yerleşim yerini Kudüs'e bağlanmıştır. Aynı düşünce paralelinde Filistinlilerin Kudüs'e erişimini engellemek amacıyla Güney'de Har Homa yerleşim yeri kurulmuş, burası Kudüs'te fiili durum yaratma aşamalarından birini oluşturmuştur. BM Genel Kurul 51/223 (1996) sayılı kararıyla İsrail Hükümeti'nin Doğu Kudüs'te Har Homa bölgesinde yeni yerleşim yeri kurmasına işaret ederek, toprak ve malları kamulaştırarak Kudüs'ün statüsünü değiştirme uygulamalarının geçersiz olduğunu teyit etmiş ve görüşmeleri olumsuz etkileyecek eylemlerden kaçınmasını istemiştir (Sprinzak, 1991: 20-22).

İmar ve İskân Bakanı Benyamin Ben Elizer'in 1992-1996 yılları arasında Kudüs'te yapılan inşaat seferberliğini Kudüs'ün kaderi için bir savaş olarak değerlendirmesi ve 1992-1994 döneminde Doğu Kudüs'ün nüfusunun 148.000'den 200.000'e çıkarılması, İsrail'in Kudüs politikasındaki işleyişi açıklamaktadır. Oslo Anlaşmalarının mimarlarından olan Ya'ir Hirchfeld de 1996 yılında Kudüs'ün nihai statüsünü; "İsrail Batı Kudüs'ün hukuki, Doğu Kudüs'ün de fiilen egemenliğini elinde tutacaktır, Filistin'in Başkenti El-Kuds olacak ancak Kudüs belediye sınırları dışında Ebu Dis'te kurulacaktır, Filistin bayrağı Harem-i Şerif ve Filistinliler üzerinde dalgalanacak ancak fiili egemenlik İsrail'e ait olacaktır" şeklinde tanımlamıştır (Sprinzak, 1991: 20-22). Bu tablo, İsrail'in barış sürecinde Kudüs'ün statüsünde

bir değişikliği esas almadığını ve süreci sadece çatışmaları sona erdirmekle özdeşleştirdiğini ortaya koymaktadır (Sprinzak, 1991: 20-22).

Netanyahu hükümeti, Kudüs üzerindeki egemenlik politikası ve uygulamalarına, 1997 yılı itibarıyla Kudüs bölgesinde kamusal gerekçeyle toprak kamulaştırmasını 24,5 kilometrekareye çıkararak ve bu alanın 1/3'ünü Yahudi yerleşimine tahsis etmeye devam etmiştir. Diğer taraftan 1997 yılında on üç yıldır Filistinliler tarafından Shu'afat ve Beyt Hanina'da yapılması istenen 18.000 konutluk proje teklifi 10.000'e düşürülmüş, nihai olarak 7.500 konutluk izin verilmesine rağmen inşasına başlanmamıştır. İsrail, 26 Şubat 1997'de de Kudüs'te 2456 konutluk bir projeyi onaylamış, bu projeye yerleştirilecek 32.000 Yahudi sayesinde Kudüs ile Batı Şeria'nın güneyi arasındaki koridorun bloke edilmesini amaçlamıştır. Netanyahu ayrıca 1997'de 'Allon-Artı' planı adıyla anılan egemenliğini genişletme projesini uygulamaya koymuştur. Bu planla toprak ilhakı yoluyla kuzeyde Givat Ze'ev ve Beit El, doğuda Ma'ale Adumim, güneyde Etzion bloğuna kadar bir genişlemeyle Metropolitan Kudüs projesinin desteklenmesi esas alınmıştır. Kudüs civarında konumlandırılan yerleşim yerlerinin, Filistinlilerin Kudüs'ten izole edilmesine ve Filistin yerleşim yerlerinin birbirinden ayrılarak Kudüs için güvenlik katsayısının yükseltilmesine destek verme amacını taşıdığı, güvenlik politikasının da doğal çıkarımını oluşturmaktadır (Sprinzak, 1991: 20-22).

## **2.10. İsrail'in Lübnan İşgali (1982)**

İsrail'in bitmek bilmeyen toprak genişletme hırsı sonucunda gerçekleşen Lübnan işgalinin Filistinlilerden yönelen terörist saldırılara yönelik olduğu üzerinde durulmaktadır oysa işgalden yalnızca bölgede yaşayan Filistinliler değil, yörenin insanları da çok büyük zarar görmüştür. "Terörist FKÖ" ile savaşma bahanesi İsrail'in kendi kamuoyunu yönlendirmek ve saldırı eylemlerini gözlerden gizlemek için tipik bir kamuflaj olmuştur. Saldırı eylemleri için geliştirilen savunmacı retorik, yayılcı Siyonist Devlet'in planlarını maskeleyerek için kullanılan hesaplanmış bir propagandadır. Ayrıca, işgalin ilk birkaç haftası içinde yayınlanan raporların aksine İsrail sadece FKÖ ile değil, diğer Müslüman güçlerle de savaşmıştır. Bu bağlamda İsrail'in Lübnan'daki hedefleri misilleme ya da tampon bölgeler gibi kaygıların çok ötesindedir (Odeh, 1986: 319).

İsrail'de 1981 seçimlerinde tekrardan iktidara gelen Likud Partisi lideri Maneham Begin Lübnan'ın işgal planlarını şekillendirmeye başlamıştır (Arı, 2004: 445). Ariel Şaron'un

Savunma Bakanı olması ile İsrail'in Lübnan planları daha da netleşmeye başlamıştır. Şaron 1982 yılının Ocak ayında Hristiyan Falanjist güçlerin başında bulunan Beşir Cemayel ile bir görüşme yapmıştır (Arı, 2004: 445). Görüşmenin amacı Beşir Cemayel'in Lübnan'ın cumhurbaşkanı olması ve İsrail'in hedeflerine doğrudan ulaşmasının sağlanmasıdır.

1978 Mart'ındaki Litani Operasyonu ile İsrail istediğini gerçekleştirememiş ve Litani Nehri'ne kadar geldiği halde geri dönmek zorunda kalmıştır. Litani Operasyonundan hemen sonra 1978 Nisan'ında, General Rafael Eytan Genelkurmay Başkanı olmuştur. Eytan, kurmaylarına ilk defa 1979'da, Oranim Operasyonu adını alan ve Lübnan'ın işgalini öngören planların hazırlanması talimatını vermiştir. Bu tarihten itibaren planlar sürekli güncellenmiş ve gözden geçirilmiştir. 1981 seçimlerinden sonra kurulan kabinede Ariel Şaron'un Savunma Bakanı olması, Rafael Eytan'ın işini kolaylaştırmıştır. Şaron ve Eytan ikilisi Lübnan'a yönelik İsrail politikasını daha da şiddetlendirmenin yanında Lübnan'ın işgali ile ilgili olarak geniş çaplı planlar yapmaya başlamıştır. Bundan sonra hem Şaron, hem de Eytan, kabine içinde Lübnan'ı işgal propagandasını yoğunlaştırmaya başlamıştır. Başbakan Begin ise her ikisine de destek vermiştir. Bununla beraber Begin kuvvet kullanma meselesinde çok daha dikkatli olmaya çalışmış, fakat Lübnan'ın işgali konusunda diğerleri ile hem fikir kalmıştır. Lübnan'ı işgal planında Şaron, Eytan'dan da ileri gitmiştir. Hatta Lübnan'ı işgal planını, yerinde tetkik ederek, gerekli düzenlemeleri yapmak amacı ile 1982 Ocak ayında gizlice Beyrut'a kadar gitmiştir (Armaoğlu, 1986: 543).

Diğer taraftan, 1982 Mayıs'ından itibaren İsrail'in Lübnan sınırlarına büyük kuvvet yığması dolayısıyla bir askeri harekât beklenmekle beraber, patlamayı sağlayan kıvılcım 3 Haziran 1982 akşamı, İsrail'in Londra büyükelçisinin öldürülmesi olayı olmuştur (Arı, 2004: 448). Saldırıyı FKÖ üstlenmemiş ve kısa bir süre sonra bulunan failerin, 1973'te El-Fetih'ten ayrılan Abu-Nidal'a bağlı El-Asifa Örgütü mensubu oldukları da anlaşılmıştır. Fakat İsrail için gerillaların hangi gruba mensup oldukları mühim değildir ve olası bir harekât için büyükelçi olayı yeterli olmuştur. Harekât başlamış ve harekâtı, cephenin ön kesiminde Genelkurmay Başkanı Eytan yönetmekle beraber harekâtın asıl yöneticisi Ariel Şaron olmuştur (Armaoğlu, 1986: 543-544). İsrail kuvvetlerine mukabele eden Filistinli gruplar başarılı bir direniş göstermekle beraber, İsrail karşısında tutunamamış ve Batı Beyrut'a kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan 6 Haziran günü İsrail Kabinesine verilen bilgilerde, harekâtın "Galilee Barış Harekâtı" olduğu ve amacının Galilee bölgesinin, yani Kuzey İsrail halkının, gerillaların saldırısından korunması ve Güney Lübnan topraklarının 25 mil

genişliğindeki bir bölgesinin gerillalardan temizlenmesi olduğu açıklanmıştır. Hatta Begin, 6 Haziran günü verdiği demeçte, Galilee'deki İsrail vatandaşlarının tehditlerden uzak yaşaması için gerillaların 40 kilometre ileriye itileceğini ve İsrail'in Lübnan topraklarında gözü olmadığını söylenmiştir (Armaoğlu, 1986: 544-545).

İsrail birliklerinin hedefi ilk olarak 20 bin kişilik tankçı birlikleriyle Lübnan'ın güneyindeki 40 kilometrelik alanda bulunan Filistinli güçleri etkisiz hale getirmek ve sınırın güvenliğini sağlamaktır (Acar, 1989: 94). İsrail uçakları 4 ve 5 Haziran'da, Batı Beyrut dâhil Lübnan'daki bütün gerilla üstlerine karşı bir saldırı başlatmıştır (Acar, 1989: 93). Yoğun bombardımandan sonra ve kabinenin onaylamasının hemen ardından, 6 Haziran 1982 günü öğleye doğru 90.000 kişilik bir İsrail kuvveti Lübnan ve Beyrut topraklarına girerek ve BM kuvvetlerini de atlatarak, üç koldan Lübnan içlerine ilerlemeye başlamıştır (Arı, 2004: 448). Filistinli gerillalar ise İsrail askerlerine karşı koymaya çalışmış lakin sayıları 7-8 bin civarında olduğundan dolayı Batı Beyrut'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Acar, 1989: 94). Batı Beyrut'a sığınmış olan güçleri sokak çatışması ile o bölgeden çıkarmak İsrail'e büyük kayıplara mal olabilirdi. Bu nedenle İsrail askerleri Batı Beyrut'a karşı bir kuşatma taktiğine gitmiştir. İsrail saldırısı ve Beyrut'un kuşatma altına alınması ile birlikte bütün dikkatler, Batı Beyrut'a sıkışmış olan FKÖ militanlarına çevrilmiştir. Bu arada Beşir Cemayel ağustos ayı içerisinde Lübnan Parlamentosu tarafından Devlet Başkanı Serkis'in yerine seçilmiştir. Batı Beyrut'a kadar gelmiş olan İsrail askerleri ise kenti bombardımana başlamıştır. Batı Beyrut'a yapılan bombardımanlar sonucunda birçok sivilin hayatını yitirmesi sonucu ve Lübnanlı liderlerin de aracılığıyla Filistinliler, ABD temsilcisi Habib'in sunduğu barış planını kabul ettiğini duyurmuştur. Daha sonra İsrail'in de ateşkes planını kabul ettiğini duyurması ile ateşkesin şartları uygulanmaya başlamıştır. Habib Planı esasen aşağıdaki hususları kapsamaktadır (Acar, 1989: 97-98).

-Batı Beyrut'taki Filistinli askerler Beyrut'u terk ederek gruplar halinde Suriye, Irak, Ürdün, Tunus, Yemen ve Sudan gibi muhtelif ülkelere gidecekler.

-Gerillalar askeri elbiseleri ve hafif silahlarını beraberinde götürebilecek lakin ağır silahlarını Lübnan ordusuna teslim edecekler.

-Tahliye, Lübnan ordusu ile Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşacak 2.000 kişilik milletlerarası bir kuvvetin gözetiminde yapılacak.

-Bu kuvvetin Beyrut'ta kalış süresi bir ay olacak; lakin Lübnan Hükümetinin talebi halinde bu süre uzatılabilecek.



-Uluslararası gücü oluşturan Fransız birliklerinin Lübnan'a gelişiyle beraber tahliye başlayacak.

-Filistinlilerle birlikte Batı Beyrut'taki Suriye askerleri de şehri terk edecekler.

Ülkede kalacak sivil Filistinliler ise Lübnan Devleti'nin hukukuna tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. İsrail Kabinesine göre işgal ile birlikte Lübnan'a huzur gelmiş ve Beyrut Hükümeti ile bir ortaklık kurulmuştur. Bu ortaklık ile birlikte İsrail Lübnan'daki Hristiyanlarla ortak politikalar belirleyip uygulamıştır. Antlaşmayla birlikte Filistin'in askeri ve siyasi varlığının Beyrut'ta son bulması anlamına gelmiştir. Böylece Habib Planı gereği 21 Ağustos 1982 tarihinde esas olarak FKÖ'ye bağlı Filistinli güçler ve Suriyeli askerler Batı Beyrut'u terk etmeye başlamıştır. 10.000'den fazla FKÖ savaşçısı yıllardır savaştıkları Lübnan'ı terk etmeye başlamıştır. Tahliye eylül ayı itibariyle son bulmuştur (Acar, 1989: 98). Böylece İsrail'in Lübnan'ı işgali ile başlayan ve yaklaşık iki buçuk ay süren Filistin-İsrail savaşı son bulmuştur. İsrail işgalini takiben ülkenin iç meselelerinde de önemli olaylar yaşanmıştır. Filistinliler ülkeden çıkarıldıktan kısa bir süre sonra Beşir Cemayel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat Cemayel'in Cumhurbaşkanlığı uzun ömürlü olmamış ve 14 Eylül'de bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ancak suikasttan sonra yaşananlar İsrail'in Lübnan savaşını hangi stratejiye dayandığını açıkça ortaya koymuştur (Acar, 1989: 98).

İsrail'in Batı Beyrut'u işgal etmesi, Hristiyan milis Falanjistlerin İsrail'in bilgisi dâhilinde 16-17 Eylül 1982 tarihinde sonuçlanan katliamları gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Sabra ve Şatilla katliamları Filistinli mülteci kamplarında binlerce kişinin kadın ve çocuk ayırmadan öldürülmesiyle sonuçlanmıştır (Arı, 2004: 454). Dönemin Savunma Bakanı Ariel Şaron'un bilgisi dâhilinde yaşanan katliamın soruşturulması için bir ekip oluşturulmuş ve araştırmanın sonucunda Şaron'un suçlu olduğu anlaşılınca istifa etmek durumunda kalmıştır (Arı, 2004: 454). Katliam dünya çapında tepkiyle karşılanmış, İsrail'de dahi hükümete karşı büyük protesto gösterileri düzenlenmiştir. Sabra ve Şatilla Katliamı sonrasında İsrail'in Lübnan'dan çıkması konusunda baskılar artmış, bu tepkiler üzerine İsrail Suriye ile eş zamanlı olarak çekilmeyi kabul edeceğini ve Lübnan topraklarının kendisine yönelik saldırılarda üs olarak kullanılmamasını şart koşmuştur. Suriye'nin tepki gösterdiği bu öneriye cevabı, kendisinin Lübnan Hükümeti'nin talebi üzerine geldiği, İsrail'in bu toprakları işgal altında tuttuğu ve bu yüzden Lübnan'dan koşulsuz olarak çekilmesi gerektiği şeklinde olmuştur. Falanjistlerin hâkim olduğu ve İsrail'in desteklediği yeni hükümet kendi çözümünü dayatmaya çalışmıştır. Böylelikle İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi ile ilgili görüşmeler

başlatılmış, Reagan Barış Planı'nın darbe yemesinden sonra ABD'nin baskısı ile 17 Mayıs 1983 tarihinde İsrail-Lübnan Antlaşması imzalanmıştır (Arı, 2004: 458).

## **2.11. İşgal Altındaki Bölgelere Yahudi Yerleşimlerinin Kurulması**

1988 yılı sonrasında Likud'un güç kaybetmesine rağmen iktidar ortağı olması, yerleşim yerlerine yönelik politikalarını devam ettirme ve Batı Şeria ile Gazze'den çekilme girişimlerine engel olacak politikalar üretebilme imkânı sağlamıştır. Likud, Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşim yerlerini Siyonizm'in hayata geçirildiği yerler olarak görmüş, bu bölgelerde yerleşimi de Yahudi halkının İsrail toprağı üzerindeki hakkının yansıması olarak ele almış ve İsrail Devleti'nin hayati çıkarlarının savunulması için önemli bir değer kabul etmiştir. Likud'un geleneksel görüşüne göre, görüşme sürecinin toprak tavizini beraberinde getirmesi kaçınılmaz olduğundan, bu konuda ek bir mücadelenin yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak Likud'un benimsediği yerleşim yeri politikasının tek uluslu devlete, sürekli işgale veya iç savaşa neden olacağı da dönemin gerçeklerini oluşturmuştur (Neff, 1994: 61).

Başbakan İzak Şamir, 14 Ocak 1990'da yerleşim yerlerine ilişkin olarak "Bizim İsrail toprağı ile büyük ve güçlü bir devlete ihtiyacımız var, herkesi kabul edebilmek için yere ihtiyacımız var ve her göçmen istediği yere gidecektir." diyerek, Filistin toprağının herhangi bir yerine yerleşimi desteklemiştir. Şamir'in tekrar başbakan olması sonrasında 8 Haziran 1990'da ilan edilen hükümet programında; Yahudi halkının İsrail toprağının her tarafında yerleşme hakkı olduğuna, yerleşim yerlerinin İsrail'in güvenliğinin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğine, hükümetin yerleşim yerlerinin güçlendirilmesi, genişletilmesi ve geliştirilmesi için çaba göstereceğine tekrar vurgu yapılarak Şamir'in görüşü hükümet politikasına dönüştürülmüştür (Neff, 1994: 61). Şamir'in yerleşim yerleriyle ilgili hükümet programı belli olduktan sonra, ABD Dışişleri Bakanı James Baker AIPAC üzerinden İsrail'e yerleşim yerleri inşasının durdurulması yönünde telkinde bulunmuş, ancak Şamir bu tür önerileri 'faydasız' bularak reddetmiştir. Aynı yıl ABD Başkanı George H. W. Bush da, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki yerleşim yerlerine karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu vurgunun özelliği, Batı Şeria konusundaki ABD tutumu sabit olmakla birlikte, buna Doğu Kudüs'ün de eklenmiş olmasıdır. Bush, yerleşim yerlerini yasa dışı olarak niteleyerek, ABD'nin Orta Doğu'daki girişimleri için engel teşkil ettiğini ön plana çıkaran bir çizgi izlemiştir. İsrail'in işgal altında tuttuğu toprakları görmezden gelen bir politika izleyen Bush'un, yerleşim yerlerine karşı

oluşu ABD politikasında tutarsızlığa ya da bilinçli bir denge politikasına işaret etmektedir. Her iki durum da, İsrail'in süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi için uygun zemin yaratmıştır (Permet, 1997: 500).

Rusya, Yahudilerinin 1990'da İsrail'e göç etmesi yönünde bir anlaşma sağlandıktan sonra, gelen göçmenlerin yerleşimleri bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, göçmenlerin yeşil hattın ötesinde yerleşiminin sağlanmayacağını, kredi desteğinin yeşil hat ötesindeki göçmen yerleşimi için kullanılmayacağını ve yerleşim programıyla ilgili olarak ABD'ye düzenli bilgilendirme yapılacağını kabul etmiştir. Ancak Başbakan Şamir, yerleşim yerlerine yönlendirilen fonlar için açıklama yapılmasına yanaşmamıştır. Rusya'dan İsrail'e başlayan Yahudi göçü sırasında Başkan Mikhail Gorbachev, bu göçmenlerin işgal altındaki topraklara yerleştirilmesine veya bu amaçla daha fazla Filistin toprağının elde edilmesine engel olmaya gönüllü olmamıştır. Bu tablo, İsrail'in ABD'yi dengede tuttuğunu ve Soğuk Savaş'ın bitiş döneminde kendi iç sorunlarıyla uğraşan Rusya'nın ise İsrail'in ne yaptığıyla ilgilenmediğini tanımlı hale getirmiştir. BM ise geleneksel çizgisi dâhilinde Genel Kurul 45/74 (1990) sayılı kararıyla yeni Yahudi yerleşim yerleri kurulmasını, mevcutların genişletilmesini ve yabancı bir nüfusun oralara transfer edilmesini kınamış, bu faaliyetlerin Cenevre Konvansiyonu'nun hükümlerinin açık ihlali olduğunu teyit etmiştir (Neff, 1994: 61).

Rusya'dan göçmenlerin İsrail'e gelmesiyle Başbakan Şamir, Batı Şeria ve Gazze'deki hâkimiyetlerinin gelen göçmenlerin yerleşimine imkân sağlamak bakımından arttırılması gerektiğini açıklamıştır. Şamir'in bu ifadesi ve gelen göçmenlerin kontrol altındaki bir bölgede yerleşimlerini sağlama imkânına ve niyetine sahip olunmadığının açıklanması, uluslararası kamuoyunu endişeye sevk etmiştir. Şamir'in yerleşimci hareketi kendilerinden bağımsız bir bilinçle hareket eder bir politika izlemesi ve gelen göçmenlerin iskânını sağlamak için yerleşim yeri faaliyetlerine hız vermesi üzerine ABD Başkanı Bush, göçmenlerin entegrasyonu için ABD tarafından tahsis edilen 10 milyar dolarlık krediyi vermeme tehdidinde bulunmuştur. Böylece Körfez Savaşı (1991) öncesinde Şamir-Bush diyaloguna ABD'nin yerleşim yerlerine olan itirazı nedeniyle anlaşmazlık görüntüsü hâkim olmuştur. Şamir'in 'barış için toprak' ilkesini benimsememesi ve ABD'nin kredilerinin yerleşim yerleri için kullanmasına izin vermemesi, İsrail'in bu faaliyetleri kendi kaynaklarıyla yürütmesini gerekli kılmıştır. Bu durumun, yerleşim yeri programlarının milli proje olarak algılanmasına katkı yaptığı, yerleşim yerlerinin Siyonizm'in kalesi olduğu görüşünü

güçlendirdiği ve dünya Yahudileri tarafından sahip çıkılma düzeyini yükselttiğine yönelik gözlemler olmuştur (Permet, 1997: 500).

## 2.12. İsrail ve Körfez Ülkeleri ile Su Sorunu

Bölgenin karşı karşıya kaldığı en önemli ve acil çözüm gerektiren konulardan birisi su sorunu olmuştur. Su doğal kaynakların içinde en temel ihtiyaç olması ile birlikte yerine geçecek eş değer bir kaynak olmaması nedeniyle de vazgeçilmezdir. Bölge devletleri arasında politik güç paylaşımı haline gelerek çatışmalara kadar uzanan sorunların yaşanmasına yol açan bu yaşamsal doğal kaynak, bölgede var olan diğer sorunların yanında önemli bir yer tutmaktadır. Orta Doğu yağış açısından kurak bir iklime sahip olduğu için su arzını yer altı sularından sağlamasının yeterli olmaması sıkıntılar yaratmakta, var olan akarsular da sularını bölge dışından topladığı için Orta Doğu sınır aşan sularla beslenmektedir (Tomanbay, 1998: 95).

Ülkeler arasında sınır aşan sulardan faydalanmada pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Ayrıca birçok ülkenin hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve küresel ısınmanın beraberinde getirdiği çeşitli su sorunlarıyla karşı karşıya kalması zaten istikrarsız bir yapıya sahip olan bölgenin durumunu daha da güçleştirmiştir (Tomanbay, 1998: 110). Dolayısıyla yaşamın temel unsuru olan ve insan yaşamını doğrudan etkileyen su, düşmanlıkların ve anlaşmazlıkların en yoğun olduğu bölgedeki kıtlığı nedeniyle ülkeler arasında ödün verilemez ihtiyaçların başında yer almıştır.

Su bölge için petrol kadar değerli ve stratejik bir konumdadır. Aralarındaki fark ise petrolün ticarete konu olması, suyun bölge tarafından sınır aşan akarsular ile temin edilmesi nedeniyle alım satımından ziyade öncelikli olarak ortak kullanım için zorunlu olan iş birliğinin sağlanması gerekliliğidir (Kut vd., 1991: 100). Bölgenin su kaynakları ortak kullanım nedeniyle iş birliğini gerektirdiği halde zaten kıt olan bu kaynak bölge devletleri tarafından anlaşmazlık konusu haline getirilerek stratejik bir boyuta taşınmıştır. Su sorunu sadece sınır aşan sulardan veya uluslararası sulardan kaynaklanmamıştır. Denizler, göller ve yer altı sularının kullanımı da devletler arasında çözüme kavuşturulması gereken doğal kaynaklar listesinde yer almaktadır. Bölgede yer altı suları dışında su ihtiyacının karşılandığı beş önemli su kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü dünyanın en uzun nehri olan Nil

Nehri'dir. Nehir: Mısır, Etiyopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Zaire ile toplam dokuz ayrı ülkeye yayılır (Tomanbay, 1998: 129). Bir kaynak ülkesi olarak Sudan ve Etiyopya'nın Nil Nehri üzerinde daha çok söz sahibi olması gerekirken, nehrin oluşmasına hiçbir katkısı olmadığı halde yönetimi elinde bulunduran ülke Mısır'dır. Suların sadece küçük bir kısmının kullanım hakkı Sudan'a bırakılmıştır. İkinci akarsu kaynağı yaklaşık %90'ı Türkiye'den doğan, Suriye ve Irak'tan geçerek Basra Körfezi'ne dökülen Fırat Nehri ile Türkiye'den çıkıp Suriye ile sınır oluşturarak Irak'a giren ve Irak'ta Fırat Nehri ile birleşerek Şattularap adı altında tek nehre dönüşen Dicle Nehri'dir (Tomanbay, 1998: 133). Fırat'a Irak'ın, Dicle'ye ise Suriye'nin hiçbir katkısı yoktur.

Orta Doğu'nun en tartışmalı üçüncü akarsuyu Ürdün-Şeria Nehri'dir. Ürdün, İsrail, Suriye ve Lübnan'dan geçen Şeria Nehri bölgenin en problemlili su kaynağını oluşturmaktadır. Bölgenin diğer bir su kaynağı Lübnan'da doğup Suriye'den Türkiye'ye geçerek Akdeniz'e dökülen Asi Nehri'dir. Litani Nehri ise Lübnan sınırları içinde doğup tamamıyla bu ülke sınırları dâhilinde akarak başkaca bölge ülkesine geçmeden Akdeniz'e dökülen ulusal bir nehirdir. Bölgenin beslendiği Litani Nehri dışındaki su kaynakları sınır aşan sular olduğu için birden çok ülke tarafından paylaşılmakta dolayısıyla paylaşım ile ilgili olarak çıkan sorunlar Orta Doğu'da savaşlara kadar uzanan su kaynaklı uluslararası anlaşmazlıkları yaratmaktadır (Tomanbay, 1998: 97).

Bölge şartları menfaatlerin ortak paydada çözümlenmesini gerektirerek huzur ve barışın bu sayede sağlanabileceğini göstermektedir. Ürdün Nehri suları ile nehir bölgesinde bulunan yer altı sularının paylaşım mücadelesi Arap-İsrail barış görüşmelerinin çözümü için gerekli bir unsur olmuştur. Filistinlilere göre Şeria Nehri sularının çok büyük bir kısmı İsrail tarafından kullanılarak az bir kısmı Batı Şeria'ya bırakılmıştır. Ayrıca Batı Şeria'daki yer altı sularının % 95'i İsrail tarafından çekilerek geri kalan az bir kısmının Araplara bırakılmasının yarattığı dengesizlik, kullanmada kendilerine bir gerekçe olabilecek hayati değer taşıyan suyun stratejik özelliğinden de istifade etmişlerdir (Tomanbay, 1998: 96). Taraflar arasında çözümü gerektirecek ciddi bir problem olmamıştır. Bu bağlamda bölgesel çatışmaya en müsait sular Ürdün Nehri'nin paylaşımı ve kullanımından doğacak sorunların yarattığı gerilimlerden kaynaklanmıştır.

Bölgenin diğer bir su kaynağı olan Asi Nehri Suriyeliler tarafından ulusal akarsu olarak kabul edilmekle birlikte barajlar aracılığıyla üzerinde her türlü tasarruf yapılarak

kullanılmıştır (Tomanbay, 1998: 97). Suların %25'i Türkiye'de olmasına karşın Türkiye su kaynaklarının %2'sinden faydalanmıştır. Fırat ve Dicle Nehri sahip olduğu su potansiyeli ile bölgede Nil Nehri'nden sonra gelmektedir. Bu nedenle paylaşılan ülkeler bakımından büyük önem taşımıştır. Fırat ve Dicle Nehirleri Türkiye'den doğup Suriye ve Irak topraklarından geçtiği için kullanım olanakları bakımından uluslararası alanda tartışma konusu haline getirilmiştir (Tomanbay, 1998: 97). Irak ve Suriye bu nehirlerin kullanımı konusunda Türkiye'den daha çok su bırakma talebinde bulunarak Türkiye'ye taviz verdirme ve Türkiye'nin nehirler üzerinde geliştirdiği projeleri engellemeye çalışmıştır. Oysa Asi Nehri gündeme geldiğinde Suriye dolaylı olarak bu nehri sahiplenmekte ayrıca Hatay'ın, Suriye sınırlarına dâhil olduğu iddiasıyla suyu stratejik bir araç olarak kullanma niyetini ortaya koymuştur.

Orta Doğu'da: Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri gibi dünyadaki en düşük oranlarda su kaynaklarına sahip ülkeler olduğu gibi, Ürdün ve Filistin gibi yapay olarak su sıkıntısına itilmiş ülkeler de mevcuttur. Örneğin Ürdün Nehri sularının %95'inin kontrolü İsrail'de, %5'i Ürdün ve Suriye'dedir (Tomanbay, 1998: 96). Bunun yanında Suriye ve Irak yeterli su kaynaklarına sahip olmalarına rağmen su tasarrufu sağlayan projeleri yeterince uygulamadıkları için gerekenden çok su isteğinde bulunan ülkeler arasında yer almıştır. Bölge ülkeleri arasında su kaynakları coğrafi yapıdan dolayı ortak kullanımı gerektirdiği halde adil kullanımın sağlanamaması en önemli doğal kaynağı siyasi sorun haline dönüştürmüştür.

Orta Doğu'nun coğrafi yapısından kaynaklanan belirli bölgelerde kuraklığın yarattığı su sorunu Türkiye-Suriye-Irak, Suriye-İsrail-Ürdün, Mısır-Sudan gibi ülkeler arasında güvensizliği arttırmakta taraflar arasındaki uzlaşmaz tutum çözümsüzlük ve çatışma riskini körüklemektedir. Bununla beraber Körfez ülkeleri bakımından Türkiye'den elde edilebilecek olan Barış Suyu Projesi kapsamındaki su, suyun arıtılması yoluyla uygulanan yöntemden daha ucuza mal olmuştur. Lakin Arap ülkelerinin bu projeye sıcak bakmamalarındaki sebep bölgenin iki önemli akarsuyuna sahip Türkiye'nin suyu ticari bir amaçla sunmasının bölge üzerindeki nüfuzunu arttıracığı ve bu sebeple kendilerinin Türkiye'ye bağımlı kalacağı endişesidir. Araplar mevcut koşullardan istifade ederek işbirliğine güvensizlikten dolayı yanaşmamakla beraber, bağımlılığın ilişkilerde tehdit unsuru olarak kullanılacağı görüşünü savunmuşlardır (Goldberg, 1996: 47).

### 2.13. Birinci İntifada

1980'lerin sonlarına doğru işgal edilmiş topraklarda yankıları dalga dalga tüm dünyaya yayılan bir sosyal devrime şahit olunmuştur. Bu başkaldırının kökenleri, I. Dünya Savaşı akabinde başlayan milli kimlik oluşum süreci içerisinde incelenmelidir. Filistin ulusal kimliği, İngiliz Manda Rejimi altında Arap kimliğinden farklı bir boyut kazanmıştır ve bunun aslî nedeni Siyonist ideolojinin Filistin kimliğinin oluşmasındaki rolüdür. 1967'den sonra, tehditkâr sosyo-ekonomik koşullara, terörizme ve insan hakları ihlallerine yol açan İsrail işgali bu milliyetçi gerilimi tehlikeli boyutlara tırmandırmıştır (Aras, 1997: 49).

1987'ye gelindiğinde Lübnan hezimetinde olduğu gibi işgal topraklarında yaşayan Filistinliler Arafat'a bağlılıklarını korumalarına rağmen İsrail'in olumsuz tavrında hiçbir değişiklik olmaması, ABD'nin hala İsrail'i kayıtsız şartsız desteklemesi, Arap ülkelerinin sadece söylemlerle yetinmeleri yanında FKÖ'nün ve Arafat'ın da Filistin sorununu çözeceklerinden ümitlerini kesmişlerdir. Ayrıca 1987 sonbaharında İran–Irak Savaşı nedeniyle Amman'da toplanan Arap Zirvesi ve 29 Mayıs - 2 Haziran arasında Moskova'da yapılan Reagan-Gorbaçov Zirvesi'nde Filistinlilerin sorunlarının bir tarafa itilmesi Filistinlilerin umutlarının iyice tükenmesine neden olmuştur (Flores, 1991: 67). Filistinliler 1987'nin sonlarında kendilerini her zaman olduğundan daha yalnız hissetmeye başlamışlardır. 8 Aralık 1987 günü bir İsrail kamyonunun Filistinlileri taşıyan vagona çarpması ile dört kişi ölmüş, yedi kişi yaralanmıştır. Olayın arkasından bu olayın iki gün öncesinde Gazze'de öldürülen Yahudi'nin intikamını almak için bilinçli bir İsrail girişimi olduğu söylentileri yayılmıştır (Karaman, 1991: 220).

İlk olarak bir grup genç, 9 Aralık'ta protesto gösterisinde bulunmuş, askeri güçlerin ateş açarak müdahalesine taş atarak karşılık verilmesi ile başlayan olaylar kısa sürede bir zincir oluşturarak Filistinlileri tarihi bir sürecin eşiğine getirmiştir (Aras, 1997: 52). Bu olaylar kısa süre sonra devamlılık kazanmış ve Arapça "silkinme" anlamına gelen İNTİFADA hareketi başlamıştır (Karaman, 1991:220). Bu bir isyan hareketinden ziyade Filistin halkının yılların birikimi olan İsrail baskısına bir tepkisi ve kendilerini davalarında yalnız bırakan başta Arap çevreleri olmak üzere tüm destekçilerine hatta etkisiz kalan FKÖ'ye karşı artık kontrolü kendi ellerine aldıklarının ve davalarına kendileri sahip çıkmadıkça sonuca ulaşamayacaklarına olan inançlarının bir tezahürü olmuştur (Bar-on, 1996: 220). Bu yüzden; İntifada hem bir sivil halk hareketi hem de bağımsızlık için verilen ulusal mücadele özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayaklanma milletlerarası toplumun dikkatini

çekmiş ve sempatisini kazanmayı başarmıştır. En azından dünyanın başka bölgelerindeki krizlere kayan dikkat yeniden Filistin meselesi üzerinde toplanmıştır. Avrupa Topluluğu'nun 12 devleti, Mart 1988'de İsrail'i ağır eleştirilere maruz bırakmış, İsrail'le yapılacak bir dizi ticaret anlaşmasına karşı olumsuz tavır sergileyen karar almıştır. AT'nin İntifada konusundaki kararlı tutumunda yalnız olmadığının en önemli kanıtı bir müddet sonra BM'nin almış olduğu kararlardır (Aras, 1997: 54). Ekim 1989'da Genel Kurul, özellikle intifadaya dikkat çekerek, İsrail yönetimini işgal altındaki topraklarda yaşayan insanlara yönelik insan haklarını çiğneyen uygulamaları ve politikaları nedeniyle kınamaktadır. Konu ile ilgili 44/2 sayılı kararda (UN, DFPR, 1989: 1-2). Genel Kurul aşağıdaki kararı almıştır.

*“İsrail işgaline karşı Filistin halkının 9 Aralık 1987'den beri, dünya kamuoyunun kayda değer dikkat ve sempatisini toplamış bulunan, ayaklanmaya vakıf olarak..., İşgalci güç İsrail'in, Kudüs dahil, işgal altındaki Filistin toprağında bulunan Filistin halkının insan haklarını ihlal eden, siyaset ve uygulamalarını; ve özellikle, İsrail ordusu ve yerleşimcilerinin savunmasız Filistinli sivillerin ölümü yahut yaralanması ile sonuçlanan ateş açma eylemleri, dövülme ve kemiklerin kırılışı, Filistinli sivillerin sınır dışı edilmesi, kısıtlayıcı iktisadi önlemlerin zorla uygulanışı... gibi hareketleri kınar. İşgalci güç İsrail'in Güvenlik Konseyinin ilgili kararlarına karşı sürdürdüğü kayıtsız tutumu şiddetle kınar.”* (Bar-on, 1996: 270).

İntifada İsrail toplumunda Filistin meselesi karşısındaki pozisyonunda radikal sayılabilecek değişikliğe neden olmuştur. İsrail kamuoyunda İsrail'in 20 yıldır sürdürdüğü işgale karşı ödediği siyasi ve ahlaki kayıplar irdelenmeye başlanmıştır. İntifada karşısında uluslararası tepkiler İsrail'i sarsmakla birlikte İsrail'in devlet siyasetinde ve bu siyaseti temsil ettiği bilinen Likud iktidarının siyasetinde önemli bir değişiklik getirmemiştir. Likud Partisi, değişime karşı duruşunun siyasi bedelini 1992 seçimlerinde ödemiştir (Bar-on, 1996: 270). Özetle İntifada, gelecekteki barış sürecinde temel alınacak bir ortam meydana getirmiş, Arafat ve FKÖ'nün ABD tarafından tanınmasının önünü de açarak barış arayışlarında yeni gelişmeler çerçevesinde Filistin Devleti'nin kuruluşuna giden yolda engellerin kaldırılmasına yardımcı olmuştur.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ORTA DOĞU BARIŞ SÜRECİ

#### 3.1. Uluslararası Sorun Filistinli Mülteciler

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından İsrail'in Filistinli mülteciler sorununa olan ilgisizliğini koruması 1990 başlarının ilk tespitidir. UNRWA tespitlerine göre 1990'da 2.422.514'e ulaşan mültecilerin, 1990 yılı ekonomik verileri baz alınarak hesap edildiğinde, 11,5 milyar doları bulan mal ve toprak bedelleri konusu da geri dönüş hakkı ile birlikte yok sayılmıştır. Sorun ne zaman gündeme gelse İsrail ve ABD konuyu reddederek görüşme masasından uzak tutmuşlardır. Bu yaklaşım, ABD'nin sınırlar ve yerleşim yerleriyle ilgili kısıtlı da olsa getirdiği eleştiriyi mülteciler konusunda göstermediğinin ve doğrudan İsrail tezlerinin yanında yer aldığı ispatı olmuştur (Raviv ve Melman, 1994: 421).

İsrail ve ABD'nin uzlaşmaz tutumuna karşı BM Genel Kurul 45/73 (1990)1672 sayılı kararıyla Filistinli mülteciler için BM 194 sayılı kararla öngörülen vatandaşlık veya tazminat konularında bir ilerleme sağlanamamasından duyulan üzüntüyü ifade etmiştir. Mülteci ailelerine ait yapıların İsrail tarafından yıkıldığına dair alınan raporlara vurgu yapmış, İsrail'den Filistin topraklarındaki mültecilerin yerlerinden edilmesi ve yeniden yerleştirilmesi politikasından vazgeçmesini istemiş, mültecilerin evlerine dönüşünün yadsınamaz bir hak olduğunu teyit etmiş, bunu sınırlayan ve şarta bağlayan her türlü anlaşmanın geçersiz ve hükümsüz olduğuna işaret etmiş ve İsrail'e bu yönde acil adımlar atması için çağrıda bulunmuştur. Bu karara ek olarak 45/74 (1990) sayılı kararla da işgal altındaki topraklardaki Filistinlilerin ve diğer Arapların tahliyesini, sınır dışı edilmesini, sürülmesini, yerlerinin değiştirilmesini ve geri dönüş haklarının inkâr edilmesini kınamıştır. İsrail, Madrid Barış Konferansı'nda İsrail-Filistin ikili görüşmeleri sırasında, FKÖ'yü tanımamanın yanı sıra, temel sorunların başında gelmesine rağmen mülteciler sorununu da görüşmekten kaçınmıştır. İsrail, ikili görüşmeler sırasında mültecileri, kendi geleceğini belirleme hakkını kullanmak isteyen bir toplum olarak değil, 1948 Savaşı sırasında Arap ülkelerine kaçan kişiler olarak gören bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bakış açısıyla Başbakan Şamir, mültecilerin barış karşılığında dönüşüne izin vermek yerine, Batı Şeria'daki Filistinlilerin sınır dışı edilmesi yönünde bir anlayışa sahip olmuştur. Böylece Şamir'in Ben Gurion ile aynı düşünce yapısına sahip olduğu, sorunun Siyonist ilkeler kapsamında adil ve üzerinde fikir birliğine varılmış bir

çözümünün olmadığı açıklık kazanmıştır. Şamir'in tutumu karşısında BM, Genel Kurul 46/46 (1991) ve 46/47 (1991) sayılı kararları ile 45/73 ve 45/74'teki ifadeleri tekrarlamıştır (Eisenberg ve Caplan, 1998: 81).

İsrail'in bu tutumunun gölgesinde BM tarafından oluşturulan Mülteci Çalışma Grubu 1992 yılında çalışmalarına başlamıştır. Mayıs ve Kasım 1992'deki toplantılarda öncelikle konunun insani boyutu İsrail'in bürokratik prosedürleri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışma daha sonra ailelerin birleştirilmesi üzerine yoğunlaştırılarak, İsrail'den sayının mümkün olduğunca yüksek tutulması istenmiştir. İsrail de sayıyı 1.000'den 2.000'e çıkarmıştır (Rubin, 1992: 17).

Ancak İsrail Batı Şeria ve Gazze dışından gelen Filistinlilerin, Filistin heyetinin içinde bulunması nedeniyle Mayıs 1992'deki oturumu boykot etmiştir. İsrail'in itiraz ettiği bir diğer mesele ise aile birleştirilmesi konusunun mültecilerin geri dönüş hakkı gibi kullanılması olmuştur. İsrail'in uzlaşmaz yaklaşımı karşısında BM Genel Kurul 47/69 (1992) sayılı kararıyla önceki kararlardaki hükümlere ek olarak, İsrail'i işgal altındaki topraklardaki Filistinli mültecilerin güvenliğini sağlamaktan sorumlu tutmuştur. Bunun üzerine İsrail, İsrail'e geri dönüş hakkını tanımayacağını, ancak ailelerin birleştirilmesi konusunun görüşülebileceğini kabul etmiştir. İsrail, Oslo Anlaşmaları gereği çekilmesini tamamladıktan sonra ortaya çıkacak Filistin bölgelerine dönüşün mümkün olabileceğini kabul etmiştir. 1993 yılında imzalanan İlkeler Deklarasyonu ve İsrail-Ürdün müşterek gündeminde 1948 mültecileri sorununa İsrail ile Filistin tarafları arasında nihai görüşme çerçevesinde çözüm aranmasına, Batı Şeria ve Gazze'de yerlerinden edilen kişilerin kabulünün bir İsrail-Filistin-Mısır-Ürdün Komitesi tarafından ele alınmasına ve Batı Şeria ve Gazze'nin yerleştiği olup yurt dışında uzun süre kalınması nedeniyle sürekli oturum izinleri kaybedenlerin durumlarının İsrail ile Ürdün arasında görüşülmesine karar verilmiştir. Oslo Anlaşmaları bağlamında mülteci sorununun, geçiş sürecinin aşamalarına dâhil olmaması ancak üç yıl sonra gerçekleştirilmesi düşünülen barış anlaşmasının bir parçası olması benimsenmiştir. Bu yaklaşımın düşünsel temelini de, Yahudilerin göçünün ulusal-kolektif bir model olarak görülmesi, Filistinli mültecilerin dönüşünün kişisel-liberal bir model olarak ele alınması teşkil etmiştir. İsrail, barış sürecinin başlamasıyla sorunun varlığını kabul etse de, çözümün kendi politikaları doğrultusunda olacağını ve FKÖ'yü tanısa da onu mülteciler konusunda çözümsüzlüğün siyasi gerekçesi olarak kullanacağını da göstermiştir (Eisenberg ve Caplan, 1998: 82).

Barış sürecinin başlaması, Filistin ulusal hareketinin sürgünde veya diasporada başlatılması girişimini ortadan kaldırmıştır. UNRWA kamplarından Filistinli mültecilerin Filistin yönetimi bölgelerine transfer edilmesi mülteci statülerinden, dolayısıyla İsrail'den geri dönüş taleplerinden vazgeçme sonucu doğuracağından, Filistinliler tarafından kabul edilmemiştir. Barış süreci Filistinlilerin temsil sorununu ortadan kaldırırsa da İsrail'in aile birleştirmesine izin vermediği ve geçmişte seyahat iznini zamanında yenilememiş Filistinlilerin, İsrail'e girişini reddettiği bir ortamı yaratmıştır. Bu çerçevede İsrail, aile birleştirmesine bir haktan ziyade insani bir ihtiyaç olarak yaklaşmış ve genel beklentisini mültecilerin buldukları ülkede yerleşmesi ve rehabilite edilmesi üzerine kurgulamıştır.

İsrail'in bu yaklaşımı, Filistinlileri mümkün olduğunca öteleyip Yahudi toplumunun homojen kalmasını sağlayarak, güvenlik katsayısının artırılması politikasıyla uyumlu olmuştur. Mülteciler aleyhine belirginleşen İsrail politikası karşısında BM Genel Kurul 48/40 (1993) sayılı kararıyla İsrail'in mültecilerin evlerini yıkmaya politikasındaki ısrarını belirten raporlar alındığına vurgu yapmıştır. Aynı kararlar İsrail'i işgal altındaki topraklardaki Filistinli mültecilerin güvenliğini sağlamaktan da sorumlu tutmuştur. 48/41 (1993) sayılı kararıyla ise İsrail'in 1967'den beri işgal etmiş olduğu topraklardan sınır dışı edilen tüm Filistinlilerin geri dönüşüne imkân tanınmasını istemiştir (Rubin, 1992: 18).

İsrail ile Ürdün arasında 1994'te imzalanan barış anlaşmasında, mülteciler ve yerinden edilmiş kişilere ilişkin sorunun; 1) Yerinden edilmiş kişilerle ilgili olarak Mısır, Filistin, Ürdün ve İsrail taraflarının oluşturacağı bir komisyonca, 2) Mültecilerle ilgili çok taraflı bir çalışma grubunca, 3) Nihai görüşmeler bağlamında veya iki taraflı görüşmeler çerçevesinde esas alınacağı belirtilmiştir. Sorunun çözümüne yönelik olarak gösterilen yolların tümünde ABD'nin doğrudan ve dolaylı olarak etkisi olacağı kesin görüldüğünden ve ABD'nin de İsrail tezlerine yakın görüşe sahip olduğu bilindiğinden, İsrail'in görüşme enstrümanını diplomatik manevra alanı olarak kullandığı, zaten bu yolların hiçbirinden çözümü amaçlamadığı, barış sürecinin ilk iki yılına ait tespiti oluşturmaktadır (Rubin, 1992: 18).

Bu yaklaşım doğrultusunda, Filistinli mültecilere tazminat konusu gündeme geldiği her ortamda İsrail de Arap ülkelerinden gönderilen Yahudiler için tazminat talep etmiştir. Bu tutum, sorunu İsrail ile Filistin tarafı arasında değil, İsrail ile Arap dünyası arasında görülen bir noktaya sürüklemiştir. Oslo Anlaşmalarında mültecilerin geri dönüşüne dair bir ifadenin yer almaması ve sorunun beş yıllık geçiş döneminin üçüncü yılından itibaren görüşmeye

başlanmasını esas alınması gibi, altı doldurulmamış bir takvimle ifade edilmesi, İsrail'in çözüm sürecinin dışına çıkmasını kolaylaştıracak bir alan yaratmıştır.

Benzer bir manevra alanını da İsrail Hükümetlerinin uygulamalarına karşın, Filistinlilerin kitleler halinde sınır dışı edilmesine yönelik açıkça ortaya konmuş resmi bir politikanın bulunmaması oluşturmuştur. İsrail, çatışmalar nedeniyle bölgeden uzaklaşan Filistinlileri sürmüş saymadığı için karşı bir hak iddiasının altı doldurulamamıştır. Ancak BM, Genel Kurul 49/35 (1994) sayılı kararıyla Filistinli mültecilerin geçen 40 yılda, topraklarını ve yaşam araçlarını kaybettikleri gerçeğini tanımış, 49/62 (1994) sayılı kararıyla da Filistinli mülteciler sorununun BM 194 sayılı kararı doğrultusunda çözülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Rubin, 1992: 19).

Mısır, Ürdün, İsrail ve Filistin tarafları 1967 Savaşı'nın yol açtığı mülteci sorununu görüşmek üzere ilk kez Mart 1995'te Amman'da bir araya gelmişlerdir. İsrail toplantıda mülteciler ifadesi yerine 'yerinden edilmiş kişiler' ifadesini kullanırken, bu kişileri de 20.000-30.000 gibi bir sayı ile niteleyerek indirgemeci bir politika izlemiştir. Toplantı öncesinde İsrail, 1947'de BM Taksim Planı'nı kabul etmeyip, Yahudi Devleti'ne savaş ilan eden Arapları sorunun kaynağı olarak gösterme yaklaşımı sergilemiştir. Bu bağlamda, mültecilerin geri dönüş hakkının tanınması, olayların sorumluluğunu üstlenmekle eş anlamlı kabul edilmiş, mültecilerin geri dönüş talebi olmasa bile sorumluluğu inkâr eden bir yaklaşım içinde olunmuştur. Geri dönüş hakkının tanınmasının, Filistin milliyetçiliğini ve toprak talebini tetikleyebileceği, akabinde çatışmanın belirsiz bir noktaya sürükleneceği endişesi ile bağıntı oluşturduğu süreç izlemesinden elde edilen bir çıkarım olmuştur. Bu tablo da İsrail'in 'güvenlik=geri dönüş hakkının tanınmaması' denklemi dâhilinde politika ürettiğini tanımlı hale getirmiştir (Eisenberg ve Caplan, 1998: 84).

İsrail Savunma Bakanı Yossi Beilin 1995'te soruna ilişkin gelinen noktada, BM'nin 194 sayılı kararında 'İsrail' ismi geçmediğinden, İsrail'in ne mülteci sorununu yaratmaktan ne de çözümünden sorumlu tutulamayacağını ifade etmiştir. Beilin ayrıca kararın mültecilerin geri dönüşünü tek çözüm olarak ele almadığını da dile getirmiştir. İsrail'in bakış açısı, mültecilerin geri dönüş kararını kendileri vermeleri, dolayısıyla bu kararın FKÖ gibi yapılar tarafından alınmamasından yana olmuştur. İsrail'in sorunu FKÖ'den uzaklaştırarak siyasi çerçeveden kurtarma çabası, sorunu sadece insani boyutuyla ele alma politikası ile uyumludur.

### 3.2.Madrid'e Uzanan Yol

Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin diplomatik anlamda ön plana çıktığı bir süreç başlatmıştır (Aras, 1997: 87). ABD Başkanı George H.W. Bush sonbaharda gerçekleşecek olan barış konferansı için Orta Doğu ülkelerini davet etmiş ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad gelen teklifi sıcak karşılamıştır (Öner, 2012: 156). Suriye'nin ABD açısından önemli bir devlet olması sebebiyle barış sürecini etkileyebilecek potansiyele sahip olduğu düşüncesi hâkimdir (Aras, 1997: 88). İsrail'in 1967'de Suriye'de bulunan Golan Tepeleri'ni işgal etmesi iki ülke açısından barış görüşmelerine engel teşkil etmektedir. Hafız Esad barışın bir anda gerçekleşmesi yerine kademeli olarak oluşturulması gerektiğini belirtmiştir (Aras, 1997: 88). İsrail ise durumdan hoşnut olmamasına rağmen ABD'nin Körfez Savaşında İsrail tarafında yer alması ve uğradığı zararı karşılaması dolayısıyla gelen teklifi reddetmesi güçleşmiştir. İsrail'in Arap devletleriyle aynı masada yer alması İsrail'e meşruiyet kazandırması anlamına gelmektedir (Öner, 2012: 156). Barış görüşmelerini fırsat bilen İsrail Devlet Başkanı İzak Şamir ABD'den 10 milyar dolarlık bir borç isteyerek barış atmosferini sömürme gayreti içerisine girmiştir (Aras, 1997: 89). Washington İsrail Büyükelçisinin istenilen bu paranın yeni yerleşim yerlerine harcanacağını duyurmasıyla ABD Başkanı Bush bu durumdan rahatsızlığını dile getirerek barış görüşmelerine sekte vuracağını belirtmiştir (Aras, 1997: 89).

Barış Konferansına davet edilen FKÖ temsilcileriyle görüşmeyi reddeden İzak Şamir bu tutumuyla FKÖ'yü yok saymakla birlikte barış görüşmelerinin çıkmaza sürüklenmesine sebep olmuştur (Öner, 2012: 156). FKÖ'nün devre dışı bırakılarak Faysal Hüseyin öncülüğünde bir heyet kurulmasıyla sorun çözüme kavuşmuştur. Heyetin bölgede yaşayan Filistinlilerle, Ürdün-Filistin delegasyonu olarak oluşturulması Madrid Barış Konferansı'na Filistin Devleti'ni temsilen katılmasıyla problem çözülmüştür (Öner, 2012: 156-157). Barış Konferansının bir an önce gerçekleşmesini isteyen ABD Başkanı Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker'ın barış sürecini gerçekleştirme girişimleri ABD halkı ve basını tarafından şüpheyle karşılanmıştır. ABD niçin Arap devletleriyle İsrail barışının çözülmesinde zor sorunların arasına girmektedir şeklindeki sorularla karşılaşmıştır. ABD kamuoyunun, askerlerinin zaruri durumlar haricinde Orta Doğu'da bir gün bile kalmasına sıcak bakmadığı ortaya çıkmıştır (Aras, 1997: 91-92). Amerikan Hükümetinin hedefi mümkün olan en az ABD müdahalesini ve parasını gerektirecek barışçı bir bölgesel çevre kurmaktır (Aras, 1997: 92). Başkan Bush 6 Mart 1991'de ABD Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada şu şekilde açıklamaktadır:

“İsrail ve Arap devletleri ile İsrail ve Filistinliler arasında mesafeyi kapatabilmek için elimizden geleni yapmalıyız... Kapsamlı bir barışa... barış için toprak prensibinden hareketle ulaşılabilir. Bu ilke İsrail’in güvenliği ve tanınmasının sağlanması ve aynı zamanda Filistinlilerin meşru hakları için yorumlanabilir. Diğer türlü adalet ve güvenlik arasındaki çelişkiye düşülecektir. Arap-İsrail çatışmasına bir son vermenin vakti geldi.” (Aras, 1997: 92).

30 Ekim 1991’de başlayan Madrid Konferansı’na, İsrail, Filistin, Suriye, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, Katar, Tunus, Moritanya ve Avrupa Topluluğu katılmıştır. Toplantıda tartışılan ana meseleler toprak, barış ve güvenlidir (Öner, 2012: 157). ABD Dışişleri Bakanı Baker 1 Kasım 1991’de Kraliyet Sarayında yapmış olduğu açılış konuşmasında:

“Bu tarihi fırsatı değerlendiremezseniz, bölgeniz dışında kimse sizi ayıplamayacak. Siz şimdi komşularınızla doğrudan görüşmelere girerek barış yapma hedef ve sorumluluğunu omuzladınız. Bu sürecin devam ve başarısı sizin elinizde, Dünya her birinizden barıştan yana tercih yapmanızı bekliyor.” (Aras, 1997: 93) açıklamasında bulunmuştur.

Madrid Barış Konferansı’nda Filistin-İsrail, 11 Arap Devleti dışında Avrupa Devletleriyle ve BM’yle çok taraflı ve ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir.(Aras, 1997, s. 96) Filistinlilerin işgal altında olmalarının ve meşru siyasi haklarını icra edememeleri görüşmeler sırasında oluşan ortak kanıdır. İsrail’in yerleşim yerlerinin kurulmasını durdurması ve barış için daha fazla toprağın tartışma masasına getirilmesi isteklerine karşılık İsrail heyeti inatla karşı çıkmıştır (Aras, 1997: 96).

### **3.3. Oslo Süreci**

İzak Rabin, Başbakan İzak Şamir’in Madrid Sürecini yönetmedeki başarısızlığına atıfta bulunarak barış sürecini canlandırmayı ve Filistin’e bağımsız bir yönetim hakkı verecek anlaşmayı dokuz ay içerisinde oluşturmayı vaat etmiştir (Karartı, 2010: 33). Rabin ayrıca içerisinde bulunan halin şartları altında geniş kapsamlı bir anlaşmanın yakın zamanda mümkün olmayacağını düşünmüş ve Araplara ulaşabilmek adına bir takım tavizlerde bulunmaya hazır olduğunun sinyallerini de vermiştir. Lakin bu tavizlerin 1967 sınırlarına dönüşünü içermediğini de hissettirmiştir. Rabin ABD ile ilişkilerin rayına oturması için barış görüşmelerinin başlaması ihtiyacını görmüştür (Karartı, 2010: 33). Aynı dönemde Amerika’da seçimler gerçekleşmiş ve Bill Clinton Başkanlığa seçilmiştir. Böylece yeni kurulan Demokrat

Parti iktidarı barış görüşmelerinin başlatılmasının savunucusu olmuştur. Yeni ABD yönetimi barış görüşmelerinin başlamasını iki temel sebebe istinaden istemiştir. Bunlardan ilki ABD'nin Arap-İsrail barışının sağlanması durumunda Arap müttefiklerini İran ve Irak'a yönelik uyguladığı çifte çevreleme politikasına destek vermeleri için daha kolay ikna edebileceğini düşünmesidir (Karartı, 2010: 34). İkinci etken ise ABD'nin İsrail-Filistin uzlaşmasının İran'ın diğer Müslüman ülkeler nezdindeki kışkırtıcı çalışmalarını sınırlayacağını düşünmesidir (Karartı, 2010: 34).

İsrail alışılmışın dışına çıkarak Norveç'in başkenti olan Oslo'da 1993 yılında gizli görüşmelere başlamıştır (Öner , 2003: 150). İsrail tarafından Dışişleri Bakanı Yossi Beilin, Filistin tarafından ise FKÖ'nün Maliye Bakanı olan Ahmed Kurey görüşmeleri idare etmiştir (Karartı, 2010: 34). Gerçekleştirilen gizli görüşmeler sonucunda FKÖ ve İsrail'in birbirlerini tanımaları sağlanmıştır (Öner , 2003: 151). İsrail liderleri Siyonizm'in 1990'lı yıllardaki yarı dini yapısını ve siyasi etkisini yitirdiğinin farkına varmışlardır. Milletlerarası Yahudi kurumlarının desteğinin azalması ise İsrail felsefi altyapısını ılımlı bir hale getirmiştir (Aras, 1997: 103). Globalleşen dünyada Getto Mantalitesi içerisinde bir milliyetçiliğe yer olmadığı düşüncesi İsrail siyasetçileri tarafından fark edilmiştir (Aras, 1997: 103). Bu bilincin farkına varılması ile beraber İsrail dış politikalarına hâkim olan "3 Hayır'ın" da değişimi başlamıştır (Aras, 1997: 103). İsrail bu zamana kadar benimsediği FKÖ ile doğrudan görüşmeye "hayır", Filistin Devleti'ne "hayır" ve barış içerisinde toprak formülüne "hayır" düşüncesinde değişiklik yapmıştır (Öner, 2003: 151). Bu değişikliğin sebepleri arasında FKÖ'nün işgal altındaki bölgelerde vaziyeti kontrol altında tutabilecek tek kurum olduğunun düşünülmesi (Aras, 1997: 103) ve yalnız kalmış bir Arafat ile pazarlığın daha kolay geçeceği düşüncesi yer almıştır (Öner, 2003: 151). Resmi statüye kavuşan görüşmeler yaklaşık 8 ay sürmüş ve 20 Ağustos 1993'te "İlkeler Bildirgesi" adlı belge parafe edilmiştir (Karartı, 2010: 35). Amerika ise bu antlaşmaya destek verdiğini belgenin imza tarihini Beyaz Saray'da gerçekleştirerek göstermiştir. İlkeler Bildirgesi'nin temel unsurları aşağıda yer almaktadır;

- "Taraflar Bildirgesi'nin imzalanması akabinde 2 ay içerisinde İsrail birliklerinin Gazze Şeridi ve Batı Şeria'dan çekilmesine ilişkin bir antlaşmaya imza atacaktır.
- Bildirgenin yürürlüğe girmesi ve İsrail birliklerinin Gazze Şeridinden çekilmesi akabinde İsrail idaresi altındaki bu bölgelerin yetkileri Filistin makamlarına aktarılacaktır.

- Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki Filistin halkı İsrail idaresinin yerine gelecek konsey üyelerini seçmek adına uluslararası gözetim altında seçime gideceklerdir.
- Taraflar suyun kullanımı üzerindeki haklar, maliye, ulaşım gibi konuları ele alacak bir ekonomik işbirliği komitesi kuracaktır.” (Karartı, 2010: 36-37).

İlkeler Bildirgesi ile İsrail denetimi dışında bir Filistin otoritesi kurgulanmamış olup meselelerin özüne ilişkin derin fikir ayrılıkları olan konular geçiş dönemi görüşmelerine bırakılmıştır (Karartı, 2010: 38). Antlaşma yapılmış olmasına rağmen birtakım beklenmedik gelişmeler sürece olumsuz yansımıştır. Aşırı sağcı din adamı ve siyasetçi Meir Kahane taraftarı olan Baruch Goldstein adlı Yahudi 1994 yılının Şubat ayında El-Halil de bulunan 29 Müslümanı öldürmüştür (Karartı, 2010: 38-39). Bu olay söz konusu bölgede oldukça gergin bir atmosfere sebep olmuştur. İsrail Hükümeti bu durum üzerine Kahane'nin kontrolü altındaki iki siyasi partiyi yasaklamıştır (Karartı, 2010: 38). El-Halil saldırısına Hamas ve İslami Cihat adlı radikal topluluklar terörist eylemlerde bulunarak karşılık vermişlerdir. Bu gelişmeler sebebiyle İsrail resmi müzakereleri askıya almış lakin gizli görüşmelere devam etmiştir. İsrail-Filistin arasında imzalanan Oslo Süreci İlkeler Deklarasyonu'nu (Oslo 1) Nisan 1994'te imzalanan Ekonomik İlişkiler Protokolü, Paris Antlaşması ve Mayıs 1994'te imzalanan Kahire Antlaşması takip etmiştir (Öner, 2003: 153). Bütün bu antlaşmalar kıyaslanacak olursa İsrail'in daima ilk olarak kendi taahhütlerini yerine getirmeyi reddettiği görülmektedir. İsrail bu yol ile taahhütlerini farklı noktalara çekerek işin içinden sıyrılmaktadır. Madrid Konferansı'nı izleyen 22 aylık görüşme sürecinin bir takım eksiklikleri vardır. Bunları ana hatlarıyla inceleyecek olursak ilk olarak nihai statü görüşmelerinin sonuç vermemesi halinde ne olacağına yönelik bir önlemin söz konusu olmadığı görülmektedir (Aras, 1997: 100). Bir başka eksiklik ise Amerika'nın kararlı tavrını görüşmelerin sonuna kadar koruyamamış olmasıdır (Aras, 1997: 100). ABD ilk başlarda tarafların müzakerelere devam etmesi için teşvikte bulunmuş ve bu teşviki uygulamaya dökerek İlkeler Anlaşmalarına ev sahipliği yapmıştır (Bayraktar, 2013: 210-211). ABD iktidarı, İsrail'de İşçi Partisi'nin yönetiminde olduğu ilk üç yıl içerisinde barış sürecinden desteğini esirgememiştir (Bayraktar, 2013: 211). Lakin ABD'nin barış sürecine katkısının Filistinliler için olumsuz pek çok noktası da olmuştur. Yıllar geçtikçe ABD yönetimi içerisinde bir İsrail Lobisi ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2013: 212). Ayrıca Orta Doğu masasındaki diplomatların çoğunun Yahudi kökenli olması da güvensizliğe sebebiyet vermiştir. Filistin müzakere heyeti, Clinton'un Yahudi kökenli Orta Doğu özel temsilcisi olan Amerikalı diplomat Dennis Ross'u İsrail taraftarı olmakla suçlamıştır (Bayraktar, 2013: 212).



Oslo Süreci açısından zaaf olarak kabul edilebilecek bir diğer husus ise sürece ilişkin iç mutabakatın tam anlamıyla oluşmamasıdır (Karartı, 2010: 44). Oslo’da verilen ümitler tükenmeye başlamış, sürece en başından beri karşı olan Hamas’ın haklı olduğu anlaşılmış ve bu durum FKÖ içerisinde bölünmeyi getirirken Hamas’ın gücünü arttırmıştır (Karartı, 2010: 44). Bu şartlar altında sonu belirsiz Oslo Süreci umulanın aksine daha en başından tıkanmıştır. Oslo Sürecine dair Edward Said’in yorumu ise aslında süreç konusunda en başından beri iyimser olmayı gerektirecek bir durum olmadığını ortaya koyar. Edward; “Barış süreci temelde Filistin liderliğini İsrail’in şartlarını kabul etmeye zorlamıştır. İsrail birliklerinin küçük bir kısmının geri çekilmesi, yerleşimlerin devamı, Kudüs’ün İsrail egemenliğinin ve yerleşimlerinin belirlenimi altında tutulması, sınırların ve suların İsrail tarafından kontrolü, giriş ve çıkışların İsrail tarafından kontrolü, güvenliğin İsrail tarafından kontrolü... Amerikalıların ve İsraililerin yapmaya çalıştığı şey şuydu; İşgalin bu şekilde yeniden ambalajlanması hususunda Filistinlilerin rızasını elde etmek, ortada büyük bir sahtekârlık olmasına karşın kamuoyuna barış doğrultusunda yol kat ediliyormuş görüntüsü veriliyordu.” (Karartı, 2010: 44-45). Bu bilgiler ışığında Oslo Süreci’nin başarısızlığının ardındaki ana sebebin süreç kapsamında atılması planlanan adımların çoğunun iki tarafın ulusal amaçlarıyla çatışması olduğu görülmektedir. Her ne kadar iki tarafta da barış sürecine gerçekten inanan kesimler olsa da yönetici kadroların belli bir kısmı dâhil olmak üzere süreci etkileyen diğer kesim, gerçekleşen antlaşmaları davaya ihanet (Karartı, 2010: 45) olarak görmektedir. Bu durum ise Oslo Süreci’nin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir.

### **3.4. Oslo 2. Geçici Anlaşması**

Oslo sürecinde yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen gizli görüşmeler netice vermiş ve Oslo 2 Anlaşması kabul edilmiştir. Oslo 2 Anlaşması “Batı Şeria ve Gazze Şeridi Konusunda Geçici Anlaşma” olarak da tabir edilir (Karartı, 2010: 39). Anlaşma 24 Eylül 1998 tarihinde İzak Rabin ve Yaser Arafat aracılığıyla parafe edilmiştir (Karartı, 2010: 39). Anlaşmanın imza törenine ise Beyaz Saray ev sahipliği yapmıştır. Filistin Özerk Yönetimi’nin seçimleri için bir ön şart olarak dayatılan Oslo Geçici Anlaşması’nın gerçekleşmesini takiben özerklik seçimleri de gerçekleşmiştir. Anlaşmanın yapılması ile beraber takvim sınırlamaları gündeme gelmiştir. Geliştirilen yeni takvime göre konsey seçimleri 1996’dan önce başlayacak ve nihai statü görüşmeleri de 4 Mayıs 1996’da başlayacaktır. Nihai barış anlaşması ise 4 Mayıs 1999 tarihine kadar imzalanmış olacaktır (Karartı, 2010: 39). Taba Anlaşması olarak da

bilinen bu anlaşma Oslo'nun ikinci ayağını (Öner, 2003: 154) oluşturmuştur. Bu anlaşmaya göre Filistin toprakları üç ayrı bölge olarak kategorize edilmiştir. Filistin Özerk Yönetimi altındaki bölge A bölgesini oluşturmuştur. A bölgesinde El-Halil de dâhil olmak üzere altı adet şehir yer almaktadır. B bölgesinde ise sivil yerlerde Filistin Özerk Yönetimi, güvenlik alanlarında İsrail Hükümeti yetkili kılınmıştır. B bölgesi Filistin topraklarının %98'lik bir kısmına tekabül eder. Son olarak C bölgesi diye bir alan mevcut olup burada hem yönetim hem de güvenlik açısından İsrail yetkilidir. C bölgesinde İsrail, Filistin vatandaşları yerindeki yetkililer noksan kalmak şartıyla tam yetkilidir (Öner, 2003: 154-155). İsrail askerlerinin A ve B bölgelerinden Ocak 1996'da yapılacak olan Filistin Konseyi seçimlerinden evvel çekilmesi planlanmıştır (Karartı, 2010: 40). Lakin C bölgesinden geri çekilmeye ilişkin zaman dilimi İsrail tarafından bilinçli olarak muğlak bırakılmıştır. İsrail'in bölgesindeki yerleşim yerlerini genişletmesi de bu savı destekler niteliktedir. İsrail bu davranışı ile nihai statü görüşmelerinden evvel topraklarını mümkün olduğunca arttırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda İsrail topraklarıyla Batı Ürdün'deki Yahudi yerleşimleri arasında ulaşımı sağlamak adına geçiş yolları kurulmuştur (Karartı, 2010: 41). Bu yollar Filistin'in yetkisi altındaki alanların coğrafi devamlılığını bozmak suretiyle Filistin yönetiminin bu alanlarda hâkimiyet kurmasını zorlaştırmıştır. Arap İsrail çatışması ve Filistin alanında uzman Orta Doğu analisti Mouin Rabbani'ye göre; "1. Oslo Anlaşması'nın El-Hilal'in yeniden düzenlenmesi ile ilgili 1. ekinin 7. maddesinin de müzakere edilmesi bu ilkeyi tersine çevirmiştir. Dolayısıyla (A Bölgesi) İsrail'de yeniden yerleşim düzenlenmesi hükümlerinden muaf tutulan bölgeler hile yapılarak ek anlaşmalarda özellikle belirtilmediği sürece İsrail'in denetimi altında kalıyordu. Böylece İsrail belli yerlerden çekilmekten ziyade buralara daha çok yerleşecektir (Öner, 2003: 155).

Buna göre yapılan anlaşmaların uygulamada Filistinliler için çok bir anlamı olmamıştır. İsrail üzerine düşenleri layıkıyla yerine getirmeyip geri çekilmemiş başka yerleşim alanları kurmaya devam etmiştir. İkinci Oslo Antlaşması İsrail sömürge yönetimine çok yakın bir uygulama ile Filistinlileri adeta ikinci sınıf olarak kabul etmiştir. Bu anlaşma ile İsrail'in kurulduğu günden itibaren Filistinlileri aşağılama yöntemi neredeyse resmi bir surette hissedilmeye başlanmıştır (Öner, 2003: 155).

Filistinliler şehirlerarası yolculuk yapmak istediklerinde sadece İsrail Devleti'nin seçmiş olduğu yolları kullanma imkânına sahiptirler. İlâveten Filistin güvenlik güçlerinin de askeri kıyafet içerisindeki İsrail askerlerini ne durdurma ne de sorgulama yetkisi yoktur. A bölgesinde yer alan ve Filistin Özerk Yönetimi idaresi altında bulunan El-Halil'in ortasında

silahlı 400 Yahudi yerleşimci vardır (Öner, 2003: 155). İsrail'in oldukça tutucu bir kesiminden gelmektedirler ve bu silahlı kişiler yerleşim alanlarına yaklaşan Filistinlilere ateş açma özgürlüğüne de sahiptirler. Bu kişilerden biri olan Baruch Goldstein adlı bir Yahudi El-Halil de 19 Filistinliyi katletmiştir. Lâkin Filistin Özerk Yönetimi'nin İsrail ile gerçekleştirmiş olduğu El-Halil Protokolü sebebiyle Filistin yönetimi bu konuda bir soruşturma başlatamamıştır. 400 Yahudi ve 40.000 Filistinlinin yaşadığı “H-2” olarak adlandırılan bu bölgede iç güvenlikten El-Halil Protokolü gereği İsrail sorumlu olup İsrail söz konusu saldırı ile ilgili araştırmayı gelişigüzel ve yüzeysel gerçekleştirmiştir (Öner, 2003: 156). Hal böyle olmasına karşın yine de 15 Ocak 1997 yılında imzalanan El-Halil Protokolü İlkeler Deklarasyonu'ndaki İsrail Siyonist rüyasının (Öner, 2003: 156) sonunu getiren bir durum olarak hissedilmiştir. El-Halil Protokolü Oslo Anlaşmalarından sulh için toprak prensibine destek veren ilk parti Likud olmuştur (Öner, 2003: 156). İsrail Hükümeti FKÖ'den istediklerini elde etmesine rağmen aşırı dinci İsrail vatandaşlarından oluşan bir kesim başış karşılığı toprak olayına soğuk bakmaktadır. Hâlbuki dönemin Başbakanı İzak Rabin Filistin ile barış konusuna sıcak bakmakta halkının da bu konuya sempatisini arttırmak için bir takım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetlerden biri Tel Aviv'de binlerce insanın katılım gösterdiği miting olmuştur (Öner, 2003: 156). Miting ile halkın barışa duyduğu nefreti azaltmak ve barışa duyulan iyi niyetli duyguları beslemek hedeflenmiştir. Fakat tutucu İsrail vatandaşlarına göre barış Yahudi topraklarının Filistin'e teslim edilmesi ile eşdeğerdir ve kabul edilemez bir durum olarak algılanmaktadır. Barışa ön ayak olduğu için ise İzak Rabin'e karşı son derece kızgınlıklarını hissettirmişlerdir. Başbakan Rabin miting alanına girişi ile beraber Yahudi bir vatandaş olan Yigar Amir'in saldırısına hedef olmuştur ve hayatını kaybetmiştir (Öner, 2003: 157). Bu durum İsrail halkı içerisinde oldukça kuvvetli bir “barış karşıtı lobi” (Öner, 2003: 157) bulunduğu gerçeğini anlatmaktadır (Öner, 2003: 157). Başbakan Rabin'in öldürülmesi akabinde güvercin olarak adlandırılan Şimon Peres Başbakanlık görevini devralmıştır (Öner, 2003: 157). Peres daha önceleri İsrail-Filistin iletişiminin de başlamasına öncülük etmiş bir kişi olarak göreve gelmesiyle beraber barış görüşmelerini devam ettirmiştir. Peres'in ilk defa Başbakan vasfıyla Jimmy Carter'ı ziyaret edişinden Noel'e dek İsrail'in Gazze'yi, Eriha'yı ve Batı Ürdün'deki 450 köyü Filistinlilere devredeceğini söylemesi de barışı tesis etmeye ilgili olduğunu ispatlar niteliktedir (Carter, 2008: 81). 1996 yılında İsrail'de gerçekleşen seçimler ile sağcı Likud cephesi önderi Binyamin Netanyahu yeni başbakan seçilmiştir. Netanyahu görünürde barış sürecini devam ettirmekle birlikte esasen “güvenlikli barışı” çerçeve kabul etmiştir. Bu bağlamda Filistin'e toprak meselesinde ödün vermek istememiştir. Netanyahu politikasını pratiğe geçirmekte

muvaffak olmuş ve kısa süre içerisinde radikal İsrail kesiminin sempatisini toplamaya başlamıştır.

### **3.5. Hamas'ın Barış Sürecine Yaklaşımı**

Hamas, İsrail'le diplomatik ilişkilerden yana olmadığı için kendi örgütsel zihniyetine uygun olarak, İsrail'e karşı çatışarak belli kazanımlar elde edeceğine inandığından, İntifada süreci Hamas yöneticileri için çok önemli bir fırsat olmuştur. Adını İsrail'in çeşitli kentlerinde yaptığı intihar saldırılarıyla duyuran Hamas, sadece bir silahlı direniş örgütü değildir. Hamas, 1987'de Birinci İntifada sırasında kurulmuş, sosyal ve ekonomik kollarının yanı sıra, askeri kanadı da olan Filistinli bir örgüttür.

Hamas'ın barış sürecine tutumu iki etkene dayanmaktadır. Birincisi Siyonizm'e olan güvensizlikten kaynaklanan barış karşıtlığı, ikincisi ise barış görüşmelerine katılarak İsrail'in tanınması ve Siyonistlerin Filistin topraklarının büyük bir bölümü üzerine kurdukları varlık hakkının da tanınacağı endişesidir. Böyle bir durumda Filistin toprakları dışında yaşayan milyonlarca Filistinlinin yurtlarına geri dönme olasılığının kalmayacağını düşünmektedirler. Hamas Filistin toprağının kutsal bir İslam toprağı olduğu ve Siyonistlerin bu toprakları zorla, baskıyla ele geçirdiği gerekçesiyle Müslümanların Filistin'i geri almak ve işgalcileri kutsal topraklardan çıkarmak için cihat etmelerinin farz olduğunu belirtmektedir. Bu nedenlerden dolayı Hamas, barış görüşmeleriyle Filistin sorunun çözüme kavuşturulabileceği görüşüne karşı çıkmakta, barış görüşmeleri sonucu ortaya çıkan bütün anlaşma ve planları reddetmektedir (Boran Y. , 2011: 134-135).

Hamas, ne kuruluş felsefesi hasebiyle karşı olduğu için barış görüşmeleri başlamadan Filistin'in barış sürecine katılmasına tepki göstermiş ve karşı çıkmıştır. Hamas, en başından beri karşı olduğu barış görüşmelerine, FKÖ içinden Arafat'a ve barış sürecine karşı olanların oluşturduğu Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi ile birlikte Oslo Anlaşması'nı tanımadıklarını, İntifadanın süreceğini deklare etmiştir (Arı, 1996: 265-271). Özellikle İsrail sivil hedeflerine yönelik canlı bomba eylemleri barış sürecine önemli ölçüde darbe vurmuş, taraflar arasında karşılıklı güvensizliğin oluşmasına neden olmuştur.

### **3.6. 2000 Camp David Zirvesi**

Amerikan Başkanı Bill Clinton'un temaslarıyla gerçekleştirilen Camp David Zirvesi'nde Şarm El Memorandumu ile öngörülen anlaşmanın 13 Eylül 2000'de imzalanması gerektiği koşuluna uyacak sonuçlar elde edilmemiştir (Özkoç, 2009: 187). Camp David Barış Görüşmelerinde ele alınamayan anlaşmazlık nedenleri incelenmiştir. Barış görüşmelerinde Filistin'in geleceği, mülteci sorunu, Yahudi yerleşimciler ve Kudüs'ün statüsü gibi meselelerin ertelenmesine karar verilmiştir (Özkoç, 2009:187). Önem teşkil eden bu sorunların görüşülmemesi ve bir karara bağlanmamasından dolayı Oslo Süreci yara almıştır. Amerikan ve Avrupa medyası Camp David görüşmelerinin hüsrana uğramasında Filistin Devleti'ni sorumlu tutmuştur. Görüşmeler başlamadan önce Ehud Barak ile Bill Clinton yaptığı görüşmede zirvenin olası bir başarısızlığında İsrail'in sorumlu tutulmayacağı konusunda mutabakata varmışlardır (Özkoç, 2009: 187). Dolayısıyla görüşmelerin sonuçsuz kalmasının nedeni olarak Filistin Hükümetinin uzlaşmaz tavrı gösterilmiştir (Özkoç, 2009: 187).

Görüşmelerde Filistin Devleti'nin bağımsızlığı, İsrail'in Batı Şeria bölgesinden ayrılması ve buradaki Yahudi yerleşimlerinin geleceğiyle, Filistinli mültecilere tazminat meselelerinde kısmi taviz vermeyi kabul ettiği ileri sürülen Barak'ın bütün bu tavizler karşılığında İsrail'in Kudüs üzerindeki hâkimiyetinin devam etmesini istediği açıklanmıştır (Arı, 2007: 23). Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat bu öneriyi kabul etmeyeceğini ve Kudüs'ün Müslümanlar açısından önemli bir konumda olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak anlaşmanın sağlanamamasının temel nedeni Kudüs'tür (Arı, 2007: 23). Her iki dinin ortak değeri olan Kudüs'ün statüsü anlaşmazlıklara neden olmuş ve kalıcı bir barış sağlanamamıştır (Arı, 2007: 23).

### **3.7. İkinci İntifada ve Askıya Alınan Barış**

Oslo Süreci'ni Filistin halkının 2/3 gibi büyük çoğunluğu desteklemiş, 2000 Temmuzundaki Camp David görüşmelerine kadar bu destek %60'ın altına düşmemiştir (Dursunoğlu, 2005: 78). Oslo Süreci'nde İsrail antlaşmaların öngördüklerinin çok azını

gerçekleştirmiş ve Filistin topraklarından geri çekilmemiştir. İsrail'in Filistin Devleti'nin kuruluşunu engelleme çalışmaları ise Filistin halkının Barış Sürecine desteğinin günden güne erimesine yol açmıştır. Oslo Antlaşmalarının uzatmalarında gerçekleşen Camp David görüşmesi ise Kudüs, mülteciler gibi ertelenen temel konularda iki tarafın da uzlaşma beklediği bir görüşmedir. Ancak Camp David görüşmeleri başarısız geçmiştir. Bu başarısız havanın hâkim olduğu dönemde ana muhalefet partisi Likud'un Genel Başkanı Ariel Şaron'un, yaklaşık 1000 askerle birlikte kışkırtma niteliğindeki Harem-i Şerif ziyareti Filistinlilerin protesto faaliyetlerine yol açmış ve kısa süre içinde El-Aksa İntifadası olarak da bilinen İkinci İntifada'yı başlatmıştır (Arı, 2004: 753).

Şaron, ziyaretiyle olayları körükleyeceğini bile bile ve de isteyerek Barak'ın tavizlerini benimsemediğini göstermeyi, kutsal tepelerin Filistinlilere bırakılmayacağını ve Kudüs'ün hâkiminin İsrail olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştır (Bayraktar, 2003: 226). İlk başta gösteriler biçiminde devam eden İntifada, 29 Eylül 2000'de Kudüs'ün Harem-i Şerif bölgesinde Cuma namazından sonra Filistinlilerle İsrail polisi arasında çıkan çatışmalarla beş Filistinlinin hayatını kaybetmesiyle başlamıştır (Arı, 2004: 753). İsrail, 5 ve 8 Ekim'de Batı Şeria ve Gazze'ye düzenlediği saldırılarda çok sayıda ev ve iş yerini tanklarla yıkmış veya kullanılamaz hale getirmiştir. İsrail ilk kaybını bir İsrailli yerleşimcinin öldürüldüğü 8 Ekim'de vermiştir. Bunun arkasından 12 Ekim'de bir Filistin karakoluna düzenlenen saldırı sırasında da iki İsrail askeri öldürülmüştür. Aynı gün Arafat'ın Gazze'deki karargâhına İsrail helikopterlerince saldırı düzenlenmiştir. Bu arada Arafat ve Barak, 17 Ekim 2000'de ABD Başkanı Bill Clinton'ın arabuluculuğunda Mısır'da ikincisi gerçekleştirilen Şarm El-Şeyh Zirvesi'nde ateşkes kararı almışlarsa da karar asla uygulanamamıştır (Arı, 2004: 754).

Daha ilk ayına varmadan çatışmalarda öldürülen Filistinlilerin sayısı yüz kırk dokuza ulaşmıştır. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun İsrail'in, Filistin halkına uyguladığı baskıya ve insanlığa karşı suç işlediği bulgusuna rağmen, İsrail baskısı yoğunlaşmıştır. 2002 yılına kadar geçen sürede ise %25'i on sekiz yaşın altında olmak üzere dokuz yüzden fazla Filistinli, sivil saldırılar sonunda yaşamını yitirmiştir. İsraillilere karşı girişilen otuz altı intihar saldırısında ise doksan bir kişi ölmüştür (Arı, 2004: 754).

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### TÜRKİYE’NİN ARAP İSRAİL SORUNUNA DÖNEMSEL BAĞLAMDA YAKLAŞIMI

#### 4.1. 1948-1967 Arası Dönem

##### 4.1.1. İsrail’in Devlet Statüsü Kazanmasına Türkiye’nin Yaklaşımı

Türkiye Filistin’de, “Arap Devleti olmaksızın kurulan İsrail Devleti’ni” endişe ile karşılamıştır (Pehlivan, 2006: 11). Hükümet, kamuoyuna yansıyan haliyle iki temel sebepten ötürü İsrail Devleti’nin kuruluşuna karşı çıkmıştır. Bunlardan ilki, Filistin sorununun Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler sistemleri içerisinde senelerdir çözülmeye çalışılması, lakin giderek içinden çıkılmaz bir vaziyet almış olmasıdır (Pehlivan, 2006: 11). Meselenin oldukça karmaşık bir noktaya ulaştığı dönemde ise Arapların tüm muhalefetine rağmen Yahudilerin devlet kurması, Filistin’de barışın sağlanması son derece güçleştirmiştir. BM görüşmeleri esnasında Araplara devamlı destek olan Türkiye, baştan beri karşı olduğu bir neticenin ortaya çıkmasını hoşnutsuz karşılamıştır (Pehlivan, 2006: 11). İkincisi ise Türkiye’nin, kendisine oldukça yakın bir coğrafi bölgede kurulan İsrail Devleti’nin, İkinci Dünya Savaşı akabinde oluşmaya başlayan iki bloktan hangisi içerisinde yer alacağı hususunda tereddüt içerisinde olmasıdır (Pehlivan, 2006: 11).

Türkiye’nin endişelerini ortaya koyan haberler incelendiğinde, hükümetin yarı resmî organı durumundaki Ulus gazetesinin açıkça İsrail fikrine karşı durduğu görülmektedir: “Filistin’de İngiliz Manda İdaresinin sona ermesiyle bağımsız bir İsrail Devleti’nin kurulması, Orta Doğu’nun aslında çözülmesi güç bir siyasî problemini büsbütün çıkmaza sokmuş bulunuyor...” (Pehlivan, 2006: 21). Öte yandan İsrail Devleti’ne, Türkiye’de, “yeni bir Sovyet peyki” gözüyle bakılmıştır (Pehlivan, 2006: 21). Bu konuda bir yazar durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Yahudilere, Rusların yardım ettikleri söylenmektedir. Hatta Stern (Yahudi tedhişçi) grubunun Romanya’dan ve Balkanlardan gelen Yahudiler vasıtasıyla devamlı surette Rusya ile temas halinde bulunduğu ifşa edilmiştir. Bu arada Polonyalı Yahudiler de faal bir rol oynamaktadırlar. Yahudilerin tarafında Rus Subaylarının bulunduğu açığa vurulmuştur. Demek, Arapların arkasında İngilizler, Yahudilerin arkasında Ruslar vardır... Orta Şark’taki ihtilâlin Rusya’nın menfaatlerine hizmet etmesine müsaade edilecek midir? Bu takdirde komünizm, Orta Şarkın en mühim stratejik noktasını eline geçirmiş olacaktır... Filistin

komünistleştiği takdirde, Rus baskısı yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru, Türkiye'ye de tevcih edilmiş olacaktır. O halde bu hareketlerin içinde bütün Akdeniz'in emniyeti bahis mevzuudur.” (Pehlivan, 2006: 21-22). Türkiye kendi güvenliğine yöneltilecek tehdit olarak komünist Rusya'yı görmektedir (Pehlivan, 2006: 22). Bu bağlamda Rusların Yahudilere destek vermesi Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştır. Buna rağmen Türkiye, Filistin meselesinde Araplar lehine politikasını yavaş yavaş da olsa terk etmiş ve taraflar arasında uzlaşmayı tavsiye etmiştir. Bu olayların yaşandığı dönemde ise Türk basınına yansıyan haberlerde ‘Arap kardeşlerimiz’, ‘Yahudi dostlarımız’ ifadeleri yer almıştır (Pehlivan, 2006: 22). Türkiye'nin Araplar lehine politikasını terk etmesinde İsrail'in bir Sovyet peyki olmadığına anlaşılması etkili olmuştur (Pehlivan, 2006: 23). Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur (Pehlivan, 2006: 23).

#### **4.1.2. Süveyş Kanalı Sorunu ve İsrail-Mısır Gerilimine Türkiye'nin Yaklaşımı**

Türkiye Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine ABD ve İngiltere ile beraber olumsuz yaklaşarak Mısır'ın tek taraflı gerçekleştirdiği hareketi kınamıştır (Çakır, 2017: 99). Türkiye'nin olumsuz yaklaşımının altında Süveyş Kanalı'na olan ekonomik bağımlılığı değil hareketin Türkiye ve Batının paralel menfaatlerine zarar vereceği endişesi yer almıştır. Zira eylemin ekonomik neticeleri Türkiye'nin kaldıramayacağı kadar ağır nitelikte değildir. Öte yandan Mısır'ın kanal üzerindeki hâkimiyetinin Sovyetlerin de kanal üzerinde egemen olmasına sebep olacağı endişesi Türkiye'nin harekete olumsuz yaklaşmasının esasını teşkil etmektedir (Çakır, 2017: 99). Başbakan Adnan Menderes hareketi takip eden kısa süre içerisinde Türkiye'nin Süveyş Kanalı meselesini Britanya ve Mısır arasında gelişen çift taraflı bir mesele olarak görmediğini İngiltere'yi kanal bölgesinde hür dünyanın koruyucusu olarak gördüğünü ifade eden sözleri dile getirmiştir (Çakır, 2017: 99). NATO ve Bağdat Paktı'nın gönüllü üyelerinden olan Türkiye kanal egemenliğinde Batı harici bir gücü olumsuz karşılamıştır.

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinin Türk basınında yansımaları incelenecek olursa dönemin iktidar partisinin yarı resmî gazetesi konumunda olan Zafer gazetesinin harekete “Mısır'ın Süveyş Kanalı'na el koyma meselesi” başlığında sayfasında yer vermiştir (Çakır, 2017: 92). Dönemin ana muhalefet partisi CHP'ye yakınlığı ile bilinen Ulus gazetesi ise “Mısır beklenmedik bir anda Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Dünyayı allak bullak eden



hadise” başlığı ile haberi servis etmiştir (Çakır, 2017: 92). Son olarak dönemin sağ ılımlı gazetesi olan Vatan gazetesi hareketi “Mısır ordusuna dün hazır ol emri verildi” başlığıyla manşetten aktarıldığı görülmektedir (Çakır, 2017: 92).

Türkiye Nasır faktörüne dikkat etmeden Orta Doğu’da anti-komünist bir blok kurma girişimine öncülük etmiştir. Uyanan Arap Milliyetçiliği, Anti-Batıcılık ve İsrail meselesi dolayısıyla Türkiye’nin başarısı sınırlı kalmıştır. Türkiye’nin Bağdat Paktı’nı kurması, Orta Doğu’daki Nasır’ın Arap dünyası liderliği için bir tehdit oluşturmuştur. Vaziyet böyle iken Türkiye’nin Nasır’la aynı blokta olması mümkün değildir. Mısır ihtilali ve Nasır, 1960’lardan sonra Türk sol kesimin ilgisine mazhar olmuş, genelde Nasır’ın Bağlantısız Politikası ve emperyalizme karşı olması Türk sol kesimi tarafından sempati ile karşılanmıştır. Dolayısıyla Mısır–Türkiye ilişkilerine Orta Doğu’nun liderliği arzusu damga vurmuş, güvenliğini Batı yarımkürede arayan Türkiye ile Bağlantısızlık Hareketini öne çıkaran Nasır arasında istenen düzeyde iletişim tesis edilememiştir. Bu nedenle Türkiye’nin Süveyş Savaşına ilgisi sınırlı kalmıştır.

## **4.2. 1967-1974 Arası Dönem**

### **4.2.1. 1967 Arap-İsrail Savaşı Karşısında Türkiye’nin Tutumu**

Türkiye, 1960’lı yılların ortalarından başlayarak, dış politikasında yeni açılımlara yönelmiştir. Bu yönelimin arkasında ağırlaşan ekonomik sorunlarına çare aramak, değişen milletlerarası ortama uyum gösterebilmek ve Kıbrıs konusunda ihtiyaç duyduğu diplomatik desteği bulabilmek gibi nedenler yer almaktadır (Melek, 1997: 108-205). Ekim 1962’de Küba Füze bunalımı ile beraber Türkiye’nin NATO üyeliği ve ABD ile ilişkileri konusunda ilk hayal kırıklıkları oluşmuş ve ülkenin ittifak politikalarını sorgulayan sesler yükselmeye başlamıştır. Aralık 1963’te Kıbrıs’ta çatışmaların baş göstermesiyle beraber gelişen olayların da etkisiyle hükümetin Kıbrıs politikasına yönelik eleştiriler 1965’ten itibaren Türkiye’nin dış politikasını sorgulayan genel bir tartışmanın önünü açacaktır (Melek, 1997: 108-205). Amerika Birleşik Devletleri’nin Kıbrıs kriziyle alakalı Türkiye’yi desteklemedeki isteksizliği ve Başkan Johnson’ın, NATO ile alakalı olmayan operasyonlarda Amerikan silahlarının kullanılmaması isteğini belirten mektubu, Türk kamuoyunda oldukça tepki uyandırmıştır. Bu gelişmelerin Türk dış politikası açısından önemli sonuçları olmuştur.

Öncelikle, Türkiye, Sovyetler Birliğiyle geleneksel soğuk ilişkilere dayalı dış politikasından vazgeçmeye başlamıştır. Diğer yandan, Türkiye'nin özellikle silah tedariki açısından tek bir kaynağa bağlı olmasının, Kıbrıs Sorunu gibi NATO şemsiyesi dışında Türkiye'nin çıkarlarını ilgilendiren alanlarda yarattığı güçlükler nedeniyle Türkiye, silah tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelmiş ve bu doğrultuda Üçüncü Dünya ve Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Melek, 1997: 108-205).

ABD ile ittifak bağlarının gözden geçirildiği, Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının hız kazandığı ve Sovyetler Birliği ile üst düzeyde diplomatik ziyaretlerin gerçekleştirildiği yeni dönemde, Türk-Arap ve Türk-İsrail ilişkileri de bu gelişmelerin ışığında şekillenmiştir. İsrail ile yakın askeri ilişkiler, 1960'lı yılların ortalarında hız kazanan dış politikada değişim arayışları doğrultusunda Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasıyla çelişmesi sebebiyle giderek zayıflamıştır. Resmî açıklamalarda sıkça “Arap ülkelerinin haklı davaları ve meşru haklarından” söz edilerek ve bilhassa Filistinli mülteciler meselesine yakın alaka gösterilerek, Orta Doğu politikasında değişimin bazı işaretleri gözlemlenmiştir. “Arap memleketlerinin meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilecekleri” belirtmişlerdir (Girgin, 1993: 53). Türkiye'nin bu tutum değişikliğinde iç politikadaki bazı gelişmelerin etkisi olmuştur. 1965 sonunda iktidara gelen Adalet Partisi, din faktörünün etkili olduğu muhafazakâr kesimlerden oy aldığı bilinciyle, Türkiye'nin dinsel ve kültürel bağları olan Arap ülkelere karşı sıcak bir yaklaşım içine girmiştir. Bu tutum Türkiye'de bu dönemde yükselişte olan ABD aleyhtarı sol akımlar tarafından da desteklenmiştir (Girgin, 1993: 53).

Türkiye'nin izlemiş olduğu yeni dış politika stratejisi, 1967 Arap-İsrail Savaşı esnasında uygulama alanı bulmuş, Türkiye Arap ülkeleriyle ilişkilerini yeniden değerlendirme imkânı yakalamıştır. Türkiye, savaş esnasında ABD'nin Adana askeri üssünü kullanarak İsrail'e yardımına müsaade etmemiştir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 6 Haziran'da Cumhuriyet Senatosunda üslerin kullanılıp kullanılmayacağıyla alakalı bir soruyu yanıtlarken, “Bugünkü iktidarımız zamanında memlekette mevcut ve NATO anlaşmasının 3. maddesine göre kurulmuş müşterek tesislerin Türk Hükümetlerinin arzu, rıza ve muvafakati hilafına bir oldubittiye meydan vermesine imkân yoktur.” (Girgin, 1993: 53) diyerek, bu konudaki kararlılığı vurgulamıştır. Daha sonra Türk yetkililer, İsrail'in geniş Arap topraklarını işgali netlik kazanınca, “Türkiye'nin, güç kullanımı ile toprak kazanımına karşı olduğunu” duyurmuştur. Söz konusu dönemde Türkiye, savaş devam ederken Kızılay marifetiyle Ürdün,

Suriye ve Mısır'a 100.000 dolarlık yiyecek yardımı yapmış ve savaşın bitiminden sonra da bu üç ülkeye 500.000 dolar tutarında bir yardım daha yollamıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 242 sayılı kararın geçmesinde Türkiye, Arap yanlısı tutum içerisinde olmuştur. Türkiye, kararla birlikte İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde çağrıda bulunan devletler safında yer almış ve bununla birlikte tüm bölgesel devletlerin güvenli sınırlar içerisinde yaşama hakkını tanıdığını vurgulamıştır. Lakin kararın İsrail'i saldırgan bir devlet olarak tanımlayan birinci maddesine, ikili ilişkilere zarar vermemek adına çekince koymuştur (Gürkan, 1993: 102). Türkiye tepkisini İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi talepleriyle sınırlandıracaktır. Böylelikle Başkent, Arap yanlısı politikasını İsrail'in meşruiyetini sorgulamak noktasına kadar götürmeyecektir.

#### **4.2.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı Karşısında Türkiye'nin Tutumu**

1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ve akabindeki yaklaşımı ile Arap dünyasında sempati toplayan Türkiye, Arap dünyasına yönelik dış politikasını 1973 Arap-İsrail Savaşında da devam ettirmiştir. Savaşın başlamasından sonra yapılan ilk resmî açıklamada 1967'den beri dile getirilen görüşler yinelenmiş, Türkiye'nin Arap topraklarının İsrail tarafından kuvvet yoluyla işgalini onaylamadığını bildirilmiştir. Türkiye tarafsızlığını ilan etmekle beraber uygulamada Arap ülkelerinin safında yer almıştır. Bunun en çarpıcı göstergesi, savaşan Arap devletlerine mühimmat taşıyan SSCB uçaklarının Türk hava sahasını kullanmalarına müsaade edilmesi, lakin İsrail'e yardım etmek isteyen ABD'nin İncirlik üssünü kullanmasının engellenmesidir. Türkiye'nin savaş sırasındaki bu tavrının başlıca üç temel faktörün etkisiyle belirlendiğini söylemek mümkündür (Oran, 2004: 799).

Bu faktörlerden birincisi 1967 savaşında olduğu gibi Ankara'nın Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin milletlerarası platformlarda Türkiye'yi destekleyecekleri beklentisidir. İkincisi ise Arap ülkelerinin savaşın başlaması akabinde yaptıkları ortak açıklamada, İsrail'e yardım eden ülkelere petrol ambargosu uygulayacaklarını ima etmesidir. Petrol ithalatının büyük bölümünü söz konusu ülkelere sağlayan Türkiye bu uyarıyı göz ardı edememiştir. Son olarak Türk kamuoyu Filistin Sorunu ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır ve Türk Hükümeti bu durumdan etkilenmiştir (Oran , 2004: 799).

### 4.3. 1974-1993 Arası Dönem

#### 4.3.1. Camp David ile Oluşan Barış Ortamı Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Savaş sonrası süreçte de Türkiye'nin Arap yanlısı politikası devam etmiştir. Sol bir söylem benimseyen Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) seçimlerden yüksek başarı oranlarıyla çıkması Bülent Ecevit önderliğindeki partinin Türk dış politikasının gelenekselleşmiş varsayımlarını sorgulayan bir yaklaşım sergilemeye başlaması ve İslami eğilimli Milli Selamet Partisi'nin (MSP) oy oranını önemli ölçüde arttırarak parlamentoda üçüncü parti konumuna gelmesi Türk dış politikasında İsrail karşıtı eğilimleri güçlendirmiştir. Başta Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP Koalisyonu olmak üzere yetmişli yıllarda kurulan çeşitli koalisyon hükümetlerinde “anahtar parti” konumunda bulunan MSP, ülke dış politikasının İsrail karşıtı bir yol izlemesi hususunda ısrarcı olmuştur (Aras, 1997: 35). Bu iki gelişme, başka milletlerarası gelişmelerin de etkisiyle, Ankara'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda ABD ile sorunların derinleşmesine yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin takip etmiş olduğu Arap yanlısı yaklaşım daha da belirginleşmiş, böylece İsrail ile ilişkilerin Arap ülkeleriyle ilişkilere bağımlılığı artmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine tepki olarak ABD Kongresinin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlaması Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesi sürecine hız kazandırmıştır.

Bu gelişmelerin İsrail ile ilişkiler üzerindeki etkisi olumsuz olmuş ve Türkiye 10 Kasım 1975'de BM'de Siyonizm'i bir “ırkçılık ve ırk ayrımcılığı” türü olarak nitelendiren karar lehine oy kullanmıştır. Bununla beraber Arap yanlısı politikalar İsrail'le ilişkilerde kopuşa neden olmamış Ankara, Arap ülkelerinden gelen “ilişkileri kes” baskısına karşı direnç göstermiştir. 1973 Savaşı'nın sonuçlarını değerlendirmek için 1974 yılı Şubat ayında Lahor'da toplanan II. İslam Konferansı Örgütü Zirvesi'nde Dışişleri Bakanı Turan Güneş ortak bildiriye yer alan İsrail'le ilişkilerin kesilmesi kararına çekince koydurmuştur (Soysal, 1991: 736). Bu sırada, Mısır-İsrail arasında Camp David'de başlayan barış görüşmeleri sonucunda 26 Mart 1979'da Mısır-İsrail Barış Anlaşması'nın imzalanması da Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Mısır ile diplomatik ilişkilerini bozmamıştır. Bu tutumun nedeni, Mısır'ın İsrail'i tanımasıyla, Türkiye'nin 1949'dan beri İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olmaktan çıkmasıdır. Bunun

yanında ABD'nin de bu barış sürecinin arka planında bulunması Türkiye'nin gelişmelere bakışını etkilemiştir (Oran , 2004: 801).

#### **4.3.2. Golan Tepelerinin İşgaline Türkiye'nin Tutumu**

Suriye ile İsrail arasında söz konusu gelişmeler yaşanırken Türkiye, ABD'nin mimarlığını yaptığı 1979 Camp David Anlaşması dolayısıyla İslam Konferansı Örgütü'ndeki (İKÖ) üyeliği askıya alınan Mısır'ın tekrar üyeliğe kabul edilmesi için çaba göstermiş ve Mısır'ın İsrail politikasını desteklemiştir. Türkiye ayrıca, Golan Tepeleri'nin ilhak edilmesi sırasında da İsrail karşıtı bir tutum almamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 17 Aralık 1981'de aldığı 497 sayılı kararla bu eylem uluslararası hukuk bakımından geçersiz sayıldığı halde Türkiye, Şubat 1982'de BM Genel Kurulu'nda İsrail'in kınanması için yapılan oylamada çekimser kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin, İsrail'le ilişkilerin bozulması halinde, bundan ABD ile ilişkilerinin de zarar göreceği yönünde ihtarlar aldığı, dolayısıyla Golan'la ilgili oylamada takındığı yumuşak tavırda bu gelişmelerin etkili olduğu iddiaları basına yansımıştır.

#### **4.3.3. Kudüs'ün Paylaşılmayan Statüsü Türkiye'nin Tutumu**

Türkiye uluslararası kamuoyuna paralel olarak karara tepki göstermiştir. Türkiye Tel Aviv Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmayacağını söylemiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 30). Başbakan Süleyman Demirel yaptığı bir açıklamada İsrail'i şu sözlerle eleştirmiştir: “İsrail büyük bir sorumsuzluk yapmaktadır. Bunu şiddetle kınıyoruz, bu dünya barışına karşı bir sorumsuzluktur. Böyle bir emrivakiyi Türkiye kabul edemez ve İnşallah bu kararlarında ısrar etmezler, eğer ederlerse siyasi ilişkilerimizi kesip kesmemek konusunda düşünüyoruz.” (Kuyumcuoğlu, 2009: 30). Türkiye'deki Arap ülkelerinin diplomatları Demirel'in açıklamalarından hoşnut olmuş lakin daha ileri giderek Türkiye'nin İsrail ile siyasi ilişkilerini kesmesini istemişlerdir. Başbakan Süleyman Demirel'in İsrail'e getirdiği eleştiri üzerine FKÖ Ankara Temsilcisi Anadolu Ajansına yaptığı bir açıklamada şöyle söylemiştir; “Türkiye'nin ilk Müslüman ülke olarak Kudüs'ün İsrail'in başkenti yapılmasını kınamasını takdirle karşılıyoruz.” (Kuyumcuoğlu, 2009: 30). 29 Temmuz 1980 tarihinde on beş Arap ülkesinin Misyon Şefleri Süleyman Demirel ile bir araya gelerek teşekkürlerini iletmiştir. Bu teşekkürü binaen Başbakan Demirel İsrail'in kararında ısrarı üzerine Türkiye'nin her tür tepkiyi göstereceğini ve daima Müslüman ülkelerin yanında olacağını söylemiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 30). Misyon Şefleri Demirel'in sözleri karşısında memnun olmakla birlikte yine de

Türkiye'nin İsrail ile bütün bağlarını koparmasını istemişlerdir. Bu çerçevede Adalet Partisi iktidarının Türkiye'nin Batıyla ilişkilerine hasar verecek sözlerden kaçındığı görülmektedir. BM Güvenlik Konseyi 20 Ağustos 1980'de 478 sayılı kararı ile bütün ülkelerin Kudüs temsilciliğini kapatmasını talep etmiştir. Türkiye bu karara binaen 28 Ağustos'ta Kudüs temsilciliğini kapatmıştır (Kuyumcuoğlu, 2009: 31).

İsrail'in Kudüs'ü başkent ilanına Türk siyasi partileri farklı şekilde tepki göstermişlerdir. Adalet Partisi İsrail'i sorumsuzca davranmakla suçlarken ilişkileri tamamen kesmemiştir. Millî Selamet Partisi ilana daha yoğun tepki göstermiş ve AP'yi diplomatik ilişkileri kesmediği için eleştirmiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 31). Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmeddin Erbakan Adalet Partisi'nin ilana yönelik tutumu için "pasif" tabirini kullanmıştır ve sitemini şu sözlerle dile getirmiştir; "İsrail'in hasta yatağından fırlayarak Kudüs'ü başkent ilan etmeye kalkması gibi bir küstahlığın karşısında bizim azınlık hükümeti ne yapmıştır? Bu kadar korkuya ve vahim bir olay karşısında heyecansız ve renksiz iki satır laf etmiştir. Laf değil, fiiliyat istiyoruz, İsrail ile ilişkiler derhal kesilmelidir." (Kuyumcuoğlu, 2009: 32). CHP'de İsrail'in yapmış olduğu ilanı eleştirmiş ve tavrını FKÖ'den yana takınmıştır. CHP'nin genel tutumu bu olmakla birlikte parti içerisinde başka görüşler de ortaya çıkmıştır. Dönemin CHP Senatörü olan Hasan Esat Işık Türkiye'nin Kudüs Konsolosluluğunu kapatmasına karşı çıkmıştır. Işık'a göre Kudüs Konsolosluluğu Osmanlı zamanından kalmadır ve diplomatik bir misyona sahip değildir. Bu sebeple kapatılması ihtiyacı doğmamaktadır (Kuyumcuoğlu, 2009: 32). İlanla alakalı tartışmalara sebebiyet veren bir başka mesele ise Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in İsrail ile diplomatik ilişkileri kesmemesi sebebiyle Milli Selamet Partisince gensoru yoluyla düşürülmesidir (Kuyumcuoğlu, 2009: 32). Gensoru ile alakalı olarak Hayrettin Erkmen şu sözleri dile getirmişti; "MSP'liler öne sürdükleri görüşlerle ilgili olarak benden başka bir teklifte bulunmadılar. Örneğin İsrail'le ilişkilerin kesilmesi konusunda herhangi bir girişimde bulunmadılar." Necmettin Erbakan ise gensoru akabinde hükümeti eleştiren söylemine devam etmiştir; "Bu kararın alınması çok tabidir. Çünkü Kudüs'ün milletimizin kalbinde özel bir yeri vardır. İsrail'in Kudüs'ü başkent yapma kararı İsrail'in Anadolu'yu işgal kararıyla müsavidir. Bizim içimizdeki anarşiyi körükleyen İsrail'dir lakin hükümet İsrail ile ilişkileri kesmemekte direnmiş, parlamentoda bu ülkenin bakanını isnat etmiştir. Parlamento artık Batı kulüp zihniyetini kabul etmeyip bu zihniyeti bertaraf etmekle kararlı olduğunu göstermiştir." (Kuyumcuoğlu, 2009: 33). Erkmen'in düşürülmesinin ardından Konya ilinde Milli Selamet Partisi'nin de katılım gösterdiği mitingde "Kudüs'ü kurtarmak her Müslüman üzerine

vaciptir”, “Kudüs için laf değil icraat bekliyoruz” sloganları atılmıştır (Kuyumcuoğlu, 2009: 33). Başbakan Süleyman Demirel ise gensoru meselesine binaen yaptığı açıklamada Milli Selamet Partisi’nin ilan konusunu kötüye kullandığını dile getirmiştir.

“İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesine gerekli davranışlarda bulunmadığımız öne sürülüyor. İsrail ile ilişkiyi kesseydik İsrail Kudüs’ü başkent yapmaktan vaz mı geçecekti? Dış politikada menfaatler ön plandadır. Türk dış politikasının birinci hedefi Türkiye’nin menfaatidir. Türkiye’yi zarara sokacak birtakım işleri içine girip girmeme hadisesi Türkiye’yi idare edenler tarafından çok iyi düşünölmek, tartışılmak durumundadır. Şimdi bu önerenin onaylanması sonucunda acaba Kudüs el mi değıştirdi? Bunlar istismardan ibarettir.” (Kuyumcuoğlu, 2009: 34). Necmettin Erbakan bu açıklamaya cevaben niyetlerinin iktidara gelmek yönünde olmadığını, “milleti ıstıraptan kurtarmak” olduğunu söylemiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 34). Erbakan Kudüs sorununa ilaveten hac sınırlaması, Ayasofya’nın ibadete kapalı olması gibi meseleleri ıstırap olarak ifade etmiştir. Dönemin gazetelerinden Cumhuriyet gazetesinin gensoru ile ilgili habere attığı başlık “olayların ardındaki gerçek” şeklinde olmuştur. 31 Temmuz 1980 tarihli söz konusu haberde MSP fırsatçı olmakla suçlanırken AP ise ABD’ye bağımlı bir politika takip ettiği gerekçesiyle eleştirilerin odağı olmuştur. AP lehine bir haber politikası takip eden Tercüman gazetesi ise MSP’nin davranışlarının şaşırtıcı olmadığını lakin CHP’nin MSP’ye benzer doğrultuda muhalefet yapmasının kendisine yakışmadığını ifade eden habere imza atmıştır (Kuyumcuoğlu, 2009: 35). 12 Eylül darbesi akabinde de Arap Devletleri’ni hoşnut tutacak politikalar sürdürölmeye devam edilmiştir ve FKÖ ile iyi ilişkiler de devam etmiştir. Yakınlaşmanın sürekliliğini sağlayan devlet adamları arasında 20 Eylül 1980’de göreve gelen Dışişleri Bakanı İler Türkmen ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Turgut Özal yer almaktadır (Kuyumcuoğlu, 2009: 37). 26 Kasım’da İsrail’e duyurulan karara göre Türkiye Tel Aviv’deki temsilcilikte görevli diplomatlarını geri çağırarak yalnızca konsolosluk işlerini yürütmesi için bir ikinci kâtip bırakılacaktır. Öte yandan İsrail’de konsoloslukta görevli personelini asgari düzeye indirgemıştır (Kuyumcuoğlu, 2009: 37-38). 4 Aralık 1980’de Filistin meselesine yönelik BM’de açıklama yapan Türkiye’nin BM Daimî Temsilcisi Coşkun Kırcı, İsrail’in işgal altındaki Arap topraklarını yerleşime açmasını kınamış ve İsrail politikalarının Orta Doğu barışı önünde engel olduğunu ifade etmiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 38).

Kudüs’ün İsrail tarafından başkent ilan edilmesi DİSK tarafından da tenkit edilmiştir. Meseleye ilişkin açıklamada bulunan DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar Türkiye İsrail

diplomatik ilişkilerinin kesilmesi savını desteklemiştir. Işıklar Türkiye'nin ilk Filistin Büyükelçisi olan Ribhi Halloum İle gerçekleştirdiği bir görüşmede Filistin halkı davasında muvaffak olana kadar desteğin devam edeceğini, bunun insan olmanın gereği olduğunu ifade etmiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 40). Tıpkı siyasi partiler gibi Türk basını da İsrail'in gerçekleştirdiği ilana eleştirilerini eksik etmemiştir. Hürriyet gazetesi yazarı Oktay Ekşi İlana yönelik düşüncelerini şöyle dile getirmiştir;

“İsrail özellikle 1967'deki Altı Gün Savaşı'nı izleyen dönemde başka bir İsrail olmuştur. Artık yaşamak için savaş veren masum İsrail'e gitmiş onun yerine genişleme emeli ile yanıp tutuşan, saldırgan görüntülü bir İsrail gelmiştir. Çünkü 'hiçbir toprakta gözü olmadığını' söyleyen ve 'sadece güvenilir sınırlar içinde yaşamak' istediğini savunan İsrail şimdi, iki bin yıl öncesinin topraklarını kendi mülkü diye ilan etme eğiliminde ortaya koyuyordu. Kudüs'ü başkent yapma, Şeria Nehrinin Batı Yakası ve kendi işgali altındaki Arap topraklarına İsrailileri yerleştirme politikaları, bir saldırganlık eyleminin açık belirtisiydi.” (Kuyumcuoğlu, 2009: 40).

Milli gazete yazarlarından olan Sadık Albayrak ise Filistin'deki meselenin kaynağını İslam dünyasının kopukluğunda görmüştür. Çarenin İslam dünyasının kenetlenmesinde olduğunu ileri süren bir yazıya vücut vermiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 41). 12 Eylül askeri yönetiminin İsrail ile ilişkileri asgari düzeye indirgeyen kararı üzerine gazetelerde karara yönelik farklı görüşler içeren yazılar kaleme alınmıştır. Sol meyilli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir yorum yazısında karar, gecikmiş bir karar olarak nitelendirilmiştir: “Ankara bu kararına gerekçe olarak, İsrail'in gerek Kudüs gerekse yeni yerleşim birimleri konularından oldubittilerini sürdürmekten vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Gerçekten İsrail'in oldubittileri yeni değildir. Bu bakımdan Ankara'nın yeni yönelimi gecikmiş bir karar olarak da nitelemek mümkündür.” (Kuyumcuoğlu, 2009: 41).

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Ali Sirmen ise 12 Eylül yönetiminin diplomatik ilişkileri asgari seviyeye çekmesini eleştiren bir yazı kaleme almıştır: “Sıkışık bir anda petrol bağlantıları açısından büyük güçlükler içinde bulunan Ankara'nın kararında Riyad etkili olmuştur. Ankara'da Türk diplomasisine yön verenler, IMF kapılarının çalındığını, uluslararası finans çevrelerinden büyük beklentiler olduğu bir dönemde Yahudi lobisinin sözü geçen odaklar üzerindeki etkisini görmezden gelecek kadar acemi midirler?” (Kuyumcuoğlu, 2009: 41) şeklinde yorum yapmıştır.



29 Kasım Uluslararası Filistin Halkı ile Dayanışma Günü sebebiyle başkente gelen akademisyenler, yazarlar, siyasetçiler de Filistin'e destek mesajlarında bulunmuşlardır. Prof. Dr. Türkkaya Ataöv; İsraili bir devletten ötürü bir terör örgütü olarak nitelendirilmiş ve Kudüs'ün İsrail kontrolü içerisindeki topraklarının asla İsrail'e ait olmayacağını söylemiştir (Kuyumcuoğlu, 2009: 42). Tüm bu bilgiler ışığında görülmektedir ki Türkiye Kudüs'ün İsrail tarafından başkent ilanında genel itibari ile karşı çıkmıştır. Nispeten daha az bir kesim ise Türkiye'nin milli çıkarları sebebiyle ilandan ötürü diplomatik ilişkileri asgari düzeye indirmenin gerekmediğini savunmuştur.

#### **4.3.4. İsrail'in Lübnan İşgaline Türkiye'nin Tutumu**

1980'lerde ortaya çıkan yeni dinamiklerle beraber İsrail-Filistin sorununda İsrail'in şiddet içeren uygulamalarını arttırması Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 31 Temmuz 1980'de İsrail tarafından Kudüs'ün başkent ilan edilmesi, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ın işgali, 1978'den beri Batı Şeria'da Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmaya başlanması, ikili ilişkilerin gelişimine engel olmuştur (Türkmen, 2010: 21).

4 Haziran 1982'de İsrail'in Lübnan'a "Galilee Barış Operasyonu" adı altında düzenlediği bombalı saldırıların, 6 Haziran'da İsrail'in Lübnan sınırını geçmesiyle birlikte tam bir savaşa dönüşmüştür. Bölgede bulunan Türk kökenli örgütler İsrail işgaline direniş göstermişlerdir. İlerleyen günlerde Lübnan'da İsrail'in gözaltına aldığı "anarşistleri" içeren liste Türk temsilcilerine verilmiştir (Özcan, 2005: 39). Yaşanan gelişmelerle Ankara'daki Filistin ve İsrail temsilcileri arasında gerilim yaşanmıştır. İsraili diplomatların, Suriye ve FKÖ'nün Türk militanlara yardımda bulunduğu ve FKÖ kamplarında Asala'ya ilişkin dokümanlar tespit edildiğini medyayla paylaşması üzerine FKÖ temsilcisi Abu Firas haberlere itiraz ederek asılsız olduğunu söylemiştir (Özcan, 2005: 40). Firas'ın iddiaları İsraili diplomat Alon Liel tarafından "Türk militanlar ile FKÖ'nün yakın bir ilişki içinde bulunduğu hiçbir tereddütte gerek kalmadan kanıtlanmıştır" sözleriyle yanıtlanmıştır (Özcan, 2005: 40). Dışişleri Bakanı Türkmen Filistin kamplarında Türk teröristlerin olduğunun bilgisinin teyit edilmesi üzerine Türk kamuoyunda son derece haklı ve yerinde bir tepkinin ortaya çıktığını söylemiştir (Özcan, 2005: 40). Türkmen, Filistin örgütlerinin uyarılara rağmen bu konuda dikkatli davranmamış olmasının çok üzücü olduğunu dile getirmiştir (Özcan, 2005: 40). Başkent'in FKÖ'nün sözünde durmaması sebebiyle duyduğu rahatsızlığı anlatmıştır. Ancak

Türkmen bir başka söyleminde bu yaşananların Filistin meselesindeki duruşlarını değiştirmeyeceğini vurgulamıştır. Öyle de olmuş ve Türkiye FKÖ'ye destek vermekten vazgeçmemiştir.

#### **4.3.5. FKÖ'nün Faaliyetleri Karşısında Türkiye'nin Tutumu**

Türkiye'nin Filistin meselesine söz konusu dönemde yaklaşımı Türkiye'nin güvenliği, iki tarafın dengelenmesi ve İsrail'e yönelik Filistin eylemlerinin derecesi ile ilgili görünmektedir. FKÖ'nün Türk militanları içerisinde barındırması ve onları eğitmesi Türkiye tarafından eleştirilmiştir. Türkiye'nin bu duruma tepkisi bilhassa 1982 yılında İsrail'in Lübnan müdahalesi sonucu ortaya çıkan süreçte hissedilmiştir. ASALA'nın bahsi geçen dönemde yurtdışında bulunan Türk diplomatlara karşı yürütmüş olduğu suikast eylemleri dikkate alındığında ASALA ile FKÖ'nün ilişkilerinin gün yüzüne çıkması Başkent'te büyük huzursuzluk yaratmıştır (Özcan, 2005: 33). Dışişleri Bakanı İlder Türkmen Türkiye'nin bu durumu sert bir biçimde eleştirerek; "Filistin örgütlerini bu hususta birden fazla kez uyarılmış olduklarını ve Türkiye'ye bu konuda teminat verildiğini söylemiştir. FKÖ'nün Türkiye'nin hassasiyetini dikkate almamasının onlar açısından bir hata olduğunu" ifade etmiştir (Özcan, 2005: 40). Ancak bu serzenişlere rağmen Türkiye yine de tutumunu değiştirmemiş, Filistin'de yardımda bulunmaya devam etmiştir.

FKÖ'nün 1970'li yıllar boyunca Rumlara yakın durması Ankara'yı huzursuz etmiştir (Şura, 2018: 130). FKÖ ile diplomatik ilişkilerin tesisi süreci yetmişli yılların ikinci yarısında hız kazanmıştır. 1974 yılında FKÖ Siyasi Büro Başkanı Faruk Kaddumi Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş ile resmi bir görüşmede ilk defa buluşmuştur (Özcan, 2005: 93). Aynı dönemde Türkiye BM'de gerçekleştirilen eylem esnasında da FKÖ'yü Filistin yasal temsilcisi sayan ve BM'de pozisyonuna sahip olmasını sağlayan karara destek vermiştir. 1976 yılının Mayıs ayında ise İKO Dışişleri Bakanları toplantı gerçekleştirmiş ve FKÖ de bir heyetle bu toplantıda yerini almıştır (Özcan, 2005: 33). Toplantıda örgütün Ankara'da temsilcilik açması hususu gündeme taşınmıştır. FKÖ'nün Arap Birliği nezdindeki temsilcisi olan Said Kemal, temsilcilikle alakalı istişare etmek adına 1977'nin Şubat ayında Ankara'ya gelmiştir (Özcan, 2005: 34). Ancak Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı temsilciliğin açılışı hususunda olumsuz görüş bildirmiş, bu da büronun açılışını geciktirmiştir.

Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının bu olumsuz görüşüyle FKÖ'nün kamplarını Türkiye'den kaçanlara açması ve FKÖ'nün Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilmesini

isteyen BM kararlarına destek vermesi etkili olmuştur. İlerleyen aylarda büronun açılış hazırlıkları hasebiyle Türkiye'ye gelen FKÖ yetkilileri gözaltına alınmış ve akabinde sınır dışı edilmişlerdir (Özcan, 2005: 34). Öngörülmeven bu tıkanıklık 13 Temmuz 1979'da "Filistin Devriminin Kartalları" örgütüne bağılı eylemcilerin Ankara'da Mısır Büyükelçiliğine gerçekleştirdiğı eylem sonucu FKÖ'nün arabuluculuğı sayesinde giderilmiştir (Özcan, 2005: 34). Eylemin akabinde Başbakan Ecevit bir basın toplantısı ile FKÖ'nün gece gündüz çalışarak ve her tehlikeyi göze alarak barış harekâtına destek verdiğini söylemiştir. Ecevit bu sözlerine FKÖ'nün Türkiye'de temsilcilik açmasına hazır olduklarını da eklemiştir (Özcan, 2005: 34). Eylem Türkiye'nin FKÖ ile ilişkilerin düzelmesine vesile olurken, İsrail ile ilişkileri bozulmuştur. Baskın eylemi sonucu Türk Hükümeti'nin süreci yönetirken izlediğı davranışları haber alan İsrail bu duruma son derece olumsuz yaklaşmıştır. Türk Hükümeti'nin izlediğı tutumu eleştiren haberlerin İsrail'in Ankara Büyükelçiliğince gazetelere dağıtımı ise "Türkiye'nin içişlerine müdahale" olarak görülmüştür. Bunun üzerine Türkiye, maslahatgüzar Ei Naev'i 23 Temmuz 1979'da bakanlığa çağırarak suretiyle Türkiye'nin içişlerine karıştığını bildirmiş ve bu konuya dikkatini çekmiştir (Özcan, 2005: 35).

Baskın eylemini takiben temsilciliğın açılış süreci hız kazanmıştır. Türkiye 4 Ağustos'ta Filistin Kurtuluş Örgütü'ne tam diplomatik statü tanımıştır. Buna göre FKÖ temsilciliğı üçü diplomatik ayrıcalık ve bağıışıklıktan faydalanacak, dört adet personelden oluşacaktır (Özcan, 2005: 35). Türkiye daha önceleri de FKÖ'yü Filistin halkının yasal temsilcisi olarak kabul ederken temsilciliğın açılışıyla birlikte artık örgütün devletleşmesi yolunda büyük bir adım atılmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı ise bir söyleminde FKÖ'nün Türk kanunlarına uyum göstereceğı hususunda söz verdiğini söylemiştir (Özcan, 2005: 35). FKÖ temsilciliğının açılışı ile FKÖ ve İsrail'in Türkiye'deki diplomatik temsil dereceleri arasında bir denge sağlanmıştır.

#### **4.3.6. Su Sorunu Karşısında Türkiye'nin Tutumu**

Su kaynakları açısından yeterli rezerve sahip olmayan Orta Doğu'yu gelecekte zor günler beklemektedir. Su probleminin çözümünde elde bulunan kaynakların ihtiyatlı kullanımıyla israf edilmemesi gerekmektedir; artan nüfusla beraber su ihtiyacının artması sonucu su, orta ve uzun vadede yetersiz kalacaktır (Çakmak, 2007: 59).

Türkiye su zengini bir ülke olmamakla birlikte elindeki maddi imkânların kısıtlı olması bazı akarsular üzerinde tesis kurmaması nedeniyle milyonlarca metreküp su, tuzlu sulara karışmaktadır. Oluşan bu israfın önlenmesi amacıyla Orta Doğu ülkeleriyle ortak projeler gerçekleştirerek Orta Doğu'nun su sorununu çözmeyi amaçlamışlardır (Çakmak, 2007: 59). Bu projelerden bazıları Turgut Özal'ın 1986 yılında Orta Doğu'daki su sorununa yönelik önerdiği ilk proje olan Barış Suyu Projesidir. Proje ile Seyhan ve Ceyhan havzalarındaki sulardan baraj, tünel ve boru hatları vasıtasıyla faydalanmak suretiyle Orta Doğu'daki sorunun çözümü hedeflenmiştir (Çakmak, 2007, s. 60). Lakin Orta Doğu'da devam eden Arap-İsrail çatışması ülkelerin birbirine olan güvensizliği sebebiyle proje hayata geçirilmemiştir.

1993 yılında İsrail ile Filistin Devleti arasında görüşmelerin yapıldığı ortaya çıkınca su sorununun çözümü konusu tekrardan gündeme gelmiştir ve Küçük Barış Suyu projesi fikri önerilmiştir (Çakmak, 2007: 60). Projenin gerçekleşebilmesi için Atatürk Barajı'ndan veya Ceyhan Nehri üzerinde bulunan Aslantaş Barajı'ndaki suyun boruyla Golan Tepeleri'ne taşınması düşünülmüştür (Çakmak, 2007: 60). Fakat bu proje de hayata geçirilmemiştir. Bir diğer proje olan Manavgat Çayı Projesi de Türkiye'den su ihtiyacı olan ülkelere su satmak amacıyla oluşturulan bir projedir (Çakmak, 2007: 61). Başta İsrail olmak üzere Orta Doğu ülkelerinin su sorununa çözüm olması öngörülmüş ve projeye 1992 yılında başlanmış, 2000 yılında hayata geçirilmiştir (Çakmak, 2007: 61). Toplamda 147 milyon dolar harcanan projeyi Ürdün, Libya ve Malta gibi devletler yakından takip etmişlerdir (Çakmak, 2007: 61). İsrail ve Ürdün Türkiye'ye bir heyet göndererek su konusunda mutabakat sağlamaya çalışmışlardır. İsraili yetkililer önümüzdeki beş yıl için 40 milyon metreküp su alabileceklerini iletmişlerdir (Çakmak, 2007: 61).

#### **4.3.7. Birinci İntifadaya Karşı Türkiye'nin Tutumu**

Türkiye, Arap-İsrail çekişmesine ilişkin konumunu değiştirmemesine rağmen seksenli yılların ortasında daha öncekine göre konuyla daha az önem verir olmuştur. Ayrıca Arap ülkeleriyle olan kârlı ticari ilişkilerin giderek azalması Türkiye'yi ulusal çıkarlarının ABD ve İsrail ile altmışlı yılların ortasından itibaren benimsediği Filistin çekincesini sürdürmemeyi gerektirmiştir. Bu çerçevede Türkiye İsrail ile yakınlaşma çalışmalarını önem vermeye başlamıştır. Nitekim 1986 yılında iki ülke arasında karşılıklı ticari ilişki, güvenlik, istihbarat ve bilgi alanlarında uyumlaştırmaya dönük anlaşma yapılmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü ile

uluslararası terör arasında irtibat kurma yönelişi Türkiye'nin Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün'den önce Batı kampında da birinci olarak Kasım 1988 yılında ilan edilen Filistin Devleti'ni tanınmasını engelleyememiştir. Türkiye 1991 Körfez Krizi öncesi soruna taraf olan İsrail ve Arap Devletleri tarafından sunulan barış planını desteklemiştir. Körfez Krizi boyunca ve sonrasında Türkiye Orta Doğu'da barış ve istikrarın temini için Filistin sorununun çözülmesi çağrısında bulunmuş ve Filistin lehine orta yol benimsemiş, ortak akıl ve uzlaşma çağrısında bulunmuştur.

#### **4.3.8. Madrid'e Uzanan Yol Türkiye'nin Tepkisi**

Orta Doğu Barış Sürecine yönelik olarak 1991 yılında Madrid'de gerçekleştirilen konferans Türkiye'nin İsrail ve Filistin ile ilişkilerine olumlu bir katkı yapmıştır. Bu olumlu katkının en büyük ispatı İsrail diplomatik temsil derecesinin büyükelçilik seviyesine çıkartılmasıdır. Bir diğer ispatı ise 1992 yılında Kudüs Başkonsolosluğunun tekrardan aktif olarak faaliyete geçirilmesidir (Erkul, 2013: 47).

Türkiye hem Oslo Süreci'ne hem de Madrid Barış Görüşmelerine sonuna kadar destek vermiştir. Bu yaşananlar yıllar boyu İsrail ve Filistin arasında denge politikası gütmeye çalışan Türkiye'nin manevra alanını bir hayli genişletmiştir. Oslo Barış Görüşmelerinin olumsuz sona ermesiyle beraber Filistin meselesi tekrardan çözümsüz kalmıştır. Bunun üzerine 2000 yılında barış sürecinin tekrardan tesisi amacıyla Şarm-Eş Şeyh Konferansı gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu konferansta Mitchell Komisyonunda yer almıştır (Erkul, 2013: 47-48). Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Arafat'ın da kabul etmiş olduğu komisyon raporunun esas alınmasını talep ederek uzlaşmacı bir yaklaşım ortaya koymuştur. 2002 yılında ise İsrail Filistin Ulusal Yönetimi İdaresine bırakılan topraklar üzerinde bir operasyon gerçekleştirmiştir. Bu operasyon sonucunda çokça şehir ve yerleşke tekrardan işgal altında kalmış, Arafat'ın karargâhı dâhil kuşatma altına alınan bölgelerden biri olmuştur (Erkul, 2013: 48). Bu yaşananlar üzerine Ankara, operasyonu sert bir dille kınamıştır. Öyle ki Başbakan Bülent Ecevit Partisi'nin Meclis Grup Toplantısı açılışında İsrail'i tüm dünyanın gözü önünde soykırım yapmakla suçlamıştır (Erkul, 2013: 48). Bu durum İsrail'le ilişkilerin olumsuz ilerlediğini göstermektedir.

#### 4.4. 1993-2009 Arası Dönem

##### 4.4.1. 2.İntifadaya Karşı Türkiye'nin Tutumu

2. İntifadaya Türkiye'nin tepkisini inceleyecek olursak ilk olarak İsrail'in kullanmış olduğu orantısız şiddet iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. İsrail'in Filistin'e ağır saldırıları Türkiye'nin tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca İsrail-Hizbullah savaşı devam ederken Lübnan'da bulunan sivillere yönelik saldırılar da Başkent'te tepkiye neden olmuştur. Hamas'ın 2006 yılında seçimleri kazanması ve İsrail'e yönelik tutumu sonucu Türkiye-İsrail ilişkileri de olumsuz ilerlemiştir. Türkiye'nin Hamas'ın tecridini eleştirmesi ise ikili ilişkilerde gerginlik yaratmıştır (Kaya, 2010: 103).

Ayrıca Başkent, Netanyahu iktidarının Doğu Kudüs'ü Yahudileştirmesini endişeli gözlerle izlemiştir. İsrail'in Mescidi Aksa çevresinde arkeolojik kazılarda bulunması ise Türkiye'nin dikkatini çekmiş ve Türkiye bu kazıları denetlemek amaçlı kazının yapıldığı bölgeye bir denetleme heyeti göndermiştir (Kaya, 2010: 104).

Cumhuriyet gazetesi El Aksa İntifadası haberleri tahlili; Cumhuriyet gazetesi 30 Eylül tarihli dış haberler sayfasında “Orta Doğu barışı çıkmaza” sürükleniyor başlığı atmıştır. Haber içeriğine göre bir İsrailli, beş Filistinli Kudüs'teki çatışmada hayatını kaybetmiştir. Cumhuriyetin haberde taş atan bir Filistinlinin fotoğrafını paylaşması ise dikkate değer bir ayrıntıdır (Günaydın, 2017: 34). 2 Ekim tarihinde ise Cumhuriyet gazetesi “Orta Doğu kan gölüne döndü” başlığıyla yayınladığı haberde intifadanın dördüncü günü özetini aktarmıştır. Haber içeriği çıkan çatışma hasebiyle en az 30 kişinin hayatını kaybettiği bilgisini paylaşmaktadır. 5 Ekim de ise biri çocuk olmak üzere üç Filistinlinin yaşamını yitirdiği haberi Cumhuriyet gazetesinde “bir çocuk daha öldürüldü” başlığı ile kaleme alınmıştır, haber başlığı ile İkinci İntifadanın ilk başladığı sıralar Siyonist saldırıların hedefi olan on iki yaşındaki Muhammet Cemal Ed-Durre'ye atıf yapılmak istenmiştir (Günaydın, 2017: 34). 11 Ekim 2000'de Cumhuriyet “barış için bir fırsat daha” başlıklı habere imza atmıştır. Haber içeriği İsrail Başbakanı'nın Filistin'e tanımış olduğu süre uzatması ile alakalı olup haber içeriği başlık ile beraber ele alınınca İsrail'in barış taraftarı olduğu fikrinin yansıtmaya çalıştığı dikkat çekmiştir (Günaydın, 2017: 35). Cumhuriyet gazetesi 12 Ekim dış haberler sayfasında Ecevi'te Barak tarafından gönderilen mektupta Türkiye'den tarafların masaya oturması için telkinde bulunmasının istendiği bilgisi aktarılmıştır (Günaydın, 2017: 35).

Hürriyet gazetesi El Aksa İntifadası haberleri tahlilinde; İkinci İntifadanın başladığı 28 Eylül tarihini takip eden üçüncü gün gelişmelere dair ilk haberini paylaşan Hürriyet, Filistin halkının mücadelesini Kudüs için din savaşı başlığı altında aktarmıştır. Haber içeriğinde iki taraf arasında çatışma esnasında on iki yaşındaki Ed-Durre'nin yaşamını yitirdiği bilgisi yer almaktadır (Günaydın, 2017: 36). İsrail saldırılarının güçlendiği günlerdeyse Hürriyet gazetesi “İsrail’den çağdaş resim sergisi” başlığına sahip ve İsrail’in imajına saygınlık katan bir haber yayınlamıştır. Aynı metinde söz konusu dönemin Kültür Bakanı İstemihan Talay’ın “Yahudilerle tarihten gelen bir dostluğumuz var bugün de bu ilişki devam ediyor.” biçimindeki sözleri de yer almıştır (Günaydın, 2017: 36).

Bu haber ile İsrail’e yönelik olumlu bir yaklaşım sergilendiğini söylemek mümkündür. 9 Ekim 2000’de Hürriyet gazetesi “savaşın eli kulağında” başlığı eşliğinde Hizbullah’ın üç İsrail askerini esir alması üzerine İsrail Genelkurmay Başkanının “Filistinliler üzerimize gelmesin saldırırız” biçiminde karşılık verdiği sözlerini paylaşmıştır (Günaydın, 2017: 36). Bu haber ile adeta saldırgan tutum içerisinde olanların Filistinliler olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır.

Hürriyet 14 Ekim’de İkinci İntifada başladığı andan beri ilk kez gelişmeleri birinci sayfasından aktarmıştır. “linçten sonra” başlığı ile servis edilen haberin fotoğrafı altında ise “kanlı ellerle zafer gösterisi” şeklinde yazılmıştır. Haber içeriği bir Filistinlinin İsrail askerlerinden birini karakolun ikinci katından aşağı attığı ve akabinde kanlı ellerini göstermek suretiyle zafer gösterisi yaptığı bilgisini vermektedir (Günaydın, 2017: 36).

Yeni Şafak gazetesi İkinci İntifada haberlerini şu şekilde aktarmıştır; Mescidi Aksa’ya İsrail Savunma Bakanı Şaron’un gelişi ile başlayan İkinci İntifadanın ilk gününden 30 Ekim 2000’e kadar gerçekleşen olaylara Yeni Şafak gazetesi her gün birinci sayfadan yer vermiştir. Yeni Şafak Mescidi Aksa’da gerçekleşen çatışmaları “Harem-i Şerif kana bulandı” başlığı ile servis etmiştir (Günaydın, 2017: 37). 1 Ekim 2000 tarihli Yeni Şafak haberinde “Kudüs’te matem” başlığı eşliğinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in saldırıyı kınadığı bilgisi yer almıştır (Günaydın, 2017: 37). Bir başka haberinde ise Yeni Şafak “oyalama zirvesi” başlığını kullanmıştır. Bu haberi takiben 18 Ekim de “zoraki ateş”, “ateşkes sokaklara yansımadi” şeklinde ifadelerle yer vererek, İsrail Filistin ilişkilerini iyileştirmek amaçlı bir araya gelen taraflara dair yarattığı olumsuz algıyı kuvvetlendirilmiştir (Günaydın, 2017: 37). Yeni Şafak gazete haberleri incelendiğinde daima Filistin lehine bir söylem kullanıldığı görülmektedir.

Türk basınında İkinci İntifada gelişmelerine ne şekilde ve ne kadar yer verildiğini incelendiğinde Yeni Şafak gazetesinin Filistin lehine tavrı, Hürriyet gazetesinin İsrail lehine tavrı dikkat çekmektedir. Yeni Şafak ‘Şehit,’ ‘Cihat,’ ‘Siyonist’, sözcüklerine yer vererek dinsel bir söylem kullanırken, Cumhuriyet ise ‘Milan’, ‘Gerilla’ ve benzeri sözcükleri kullanmıştır (Günaydın, 2017: 37).

Yeni Şafak gazetesi İsrail karşıtlığını ön planı çıkartırken Hürriyet, İsrail’in saldırılarını “karşılıklı çatışma” biçiminde yansıtmıştır. Cumhuriyet ise ulusal çıkarları öne çıkardığı bir dil kullanmıştır (Günaydın, 2017: 37). Gazeteler incelemeye tabi tutulduğunda gelişmelere en çok yer veren Yeni Şafak gazetesinin bile saldırıların başlamasından bir ay sonra bölgeye muhabir gönderdiği anlaşılmıştır. Bu durum Türk medyasının Filistin’de gelişen olaylara alaka düzeyini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

#### **4.4.2. Oslo Süreci Karşısında Türkiye’nin Tutumu**

Türkiye, Oslo görüşmelerinde Arap-İsrail barışını desteklemiştir. Filistin ve İsrail arasında imzalanan Oslo Antlaşmasından sonra dönemin Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat ilk resmi ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirerek, Türkiye’ye verdiği değeri göstermiştir (Çalık, 2010: 107).

1996-1997 yıllarına gelindiğinde Filistin-İsrail arasında sorunlar yaşanırken Türkiye-İsrail ilişkileri bu durumdan etkilenmeyerek dengeli bir politikayla Kudüs sorunu, Yahudi yerleşimcileri sorunu, El Aksa Mescidi ve kutsal mekânların korunması gibi meselelerde Türkiye, Filistin’e olan desteğini sürdürmüş, İsrail’in Kudüs’teki yerleşim yerlerini derhal durdurulmasını isteyen karar tasarısına BM Genel Kurulunda Filistin lehine oy kullanmıştır (Çalık, 2010: 108).

İsrail’de 2001 yılının Şubat’ında seçimleri kazanarak Başbakan olan Ariel Şaron, Filistin ile yaşanan gerilimin azaltılması için Türkiye’yi aracı olarak görmek istemiştir. Bu öneriyi Filistin hükümeti de sıcak karşılamıştır. Filistin hükümeti Şaron’un savaş suçlarına son vermesi, ikili görüşmelerin başlaması ve yabancı gözlemcilere izin verilmesi gibi hususları, Türkiye aracılığıyla İsrail Hükümeti’ne iletmiştir (Çalık, 2010: 108).



Ariel Şaron 8 Ağustos 2001 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyarette Türk yetkililerince soğuk karşılanmış, İstanbul ve Ankara'da çeşitli protestolar düzenlenmiştir. İki ülke yapmış oldukları ortak basın toplantısında müzakerelerin başlamasının ön şartı olarak çatışmanın sona erdirilmesi ve barışın tesis edilmesi gerektiğini açıklamışlardır (Çalık, 2010: 108). Daha sonra Şaron, Türkiye'nin ev sahipliği yapma önerisine karşı çıkmıştır (Çalık, 2010: 108).

#### **4.4.3. 2000 Camp David Zirvesi Türkiye'nin Tutumu**

İsrail'in Mayıs 2000'de Güney Lübnan'dan tek taraflı olarak çekilmesiyle beraber, bölgeye barış geleceğine ilişkin umutlar artmış, lakin Temmuz 2000'de ABD'nin gözetiminde başlayan 2000 Camp David görüşmelerinin neticesiz kalmasıyla umutlar boşa çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye diplomatik çalışmalarını çatışmaların durdurulması doğrultusunda arttırmış, “kolaylaştırıcı rol” (Çevik, 2010: 88). olarak adlandırılan ve barış sürecine dönülebilmesi adına taraflar arasında müzakere sürecinin önünü açacak girişimler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin sekteye uğramasını izleyen haftalarda Başkent, Orta Doğu'nun en yoğun diplomatik merkezlerinden biri haline gelmiştir. 5 Ağustos'ta Yaser Arafat Filistin Devleti'nin ilanına yönelik destek bulmak, 10 Ağustos'ta İsrail Dışişleri Bakanı Schlomo Ben Ami, güncel gelişmelere dair bilgi aktarmak, 15 Ağustos'ta ABD'li temsilci Ned Walker bölgedeki gelişmeleri değerlendirmek adına Başkente gelmiştir (Çevik, 2010: 88). Bu temaslardan sonra Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem İpekçi 23 Ağustos 2000'de Gazze'ye giderek Başkan Arafat'a Kudüs ve Harem El Şerif konusunda “kolaylaştırıcı katkılar” içeren birtakım “mütevazi düşünceler” sunmuştur (Çevik, 2010: 88). Cem, temaslardan esnasında, Türkiye'nin “tarafların güvenine sahip” (Çevik, 2010: 88). olduğu noktasına vurgu yapmıştır.

#### **4.4.4. Hamasın İktidara Gelmesi Karşısında Türkiye'nin Tutumu**

Türkiye 2004 yılında Hamas lideri Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi ile ilgili olarak İsrail'i, Filistin'e yönelik “devlet terörü” uygulamakla isnat etmiştir. AKP Hükümeti'nin sert açıklamaları ikili ilişkiler arasında gerginliğe sebebiyet vermiştir (Yılmaz, 2010: 58). Hamas'ın 2006 yılında iktidara gelişiyle beraber Hamas Siyasi Büro Şefi olan Halid Meşal Başkente davet edilmiştir (Boran T. K, 2018: 45). Başkente yapılan bu davetin ardında birtakım dayanaklar olduğu görülmektedir. Bunlar Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslami kimlik bilinci başta olmak üzere Türkiye'nin Filistin sorununa Filistin yanlısı bakış açısı ve

AKP'nin muhafazakâr tutumudur. Türk Dışışleri Bakanlığı bir açıklamasında Filistin'de seçimlerin sakin bir şekilde geçişini takdir ettiğini seçimleri Türkiye'den giden 17 kişilik bir gözlemci heyetin takip ettiğini dile getirmiştir (Boran T. K, 2018: 46).

Halid Meşal'in bu ziyaretiyle beraber ilk defa bir Hamas üst düzey yetkilisi Arap olmayan bir ülkeyi ziyaret etmiştir. Başbakan Erdoğan 2006 yılında gerçekleşen Davos Zirvesi'nde Hamas'ın seçimi kazanmasına destek verdiğini ve elde etmiş olduğu bu başarıya milletlerarası toplumun saygı duyması gerektiğini dile getirmiştir (Boran T. K, 2018: 46). Ayrıca Başbakan Erdoğan Hamas'ın İsrail'i tanımamayı tercih ettiği politikasını bırakması gerektiğini ve Hamas'ı devlet yönetiminde sözü geçen bir siyasi aktör olarak kabul ettiğini sözlerine eklemiştir (Boran T. K, 2018: 46). Hamas Siyasi Lideri olan Halid Meşal'in Başkent'te gerçekleştirdiği bu ziyaret dünya basınında oldukça ilgi çekmiştir. Birtakım iddialara göre bu davetin fikir sahibi Ahmet Davutoğlu'dur (Boran T. K, 2018: 46). Bu durum Ahmet Davutoğlu'nun henüz Dışışleri Bakanı olmadan dahi Türkiye'nin Orta Doğu politikasının şekillenmesinde önemli bir aktör olduğunu göstermektedir. Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan bu konuda yaptığı bir açıklamasında Meşal'in Türkiye ziyareti ile beraber kendisine milletlerarası toplumun beklentilerinin iletildiğini ve bu ziyaretin Filistin'den gelen istek üzerine gerçekleştiğini eklemiştir (Boran T. K, 2018: 46).

Görüşme isteğinin Filistin tarafından geldiğinin söylenmesi Türk-İsrail ilişkilerini zedelememek adına yapılmış bir açıklama olarak ele alınabilir. Aynı dönemde Türk Dışışleri Bakanı olan Abdullah Gül ile İsrail Dışışleri Bakanı olan Tzipi Livni bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir (Boran T. K, 2018: 47). Bu görüşmede Livni İsrail Devleti'nin terör örgütleriyle gerçekleşen görüşmelere karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu aktarmıştır (Boran T. K, 2018: 47). Ak Parti'nin Halid Meşal'i davet etmek suretiyle izlediği dış politika akabinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İsrail'e ziyaret gerçekleştirip Meşal'in ziyaretinin Ak Parti tarafından talep edildiğini devletin asıl politikasının bu yönde olmadığını söylemesi İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katsav'ı mutlu eden bir açıklama olmuştur. Hem El Fetih hem de Hamas Türkiye'yi Filistin'deki çözüm süreci için önemli bir konumda görmüştür (Tüysüzoğlu, 2014: 152). Ahmet Davutoğlu ise Filistin'deki çözümün ilki olarak Filistin'in kendi içerisindeki sorunların çözümü suretiyle gerçekleşeceğini öngörmüştür (Şenocak, 2016: 96). Davutoğlu bu konuda sorumluluk almıştır zira kendisi Türkiye'yi bir çevre ülke değil, merkez ülke olarak tanımlamaktadır. Davutoğlu Dışışleri Bakanlığı görevinde bulunduğu 2010 yılında Filistin'in iki en önemli aktörü olan Hamas ve El Fetih'in temsilcilerini buluşturmuştur (Şenocak, 2016: 95). Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel

meselelerin çözümünde gösterdiği arabuluculuk misyonu dikkat çekmektedir. Davutoğlu Filistin'in evvela kendi içerisinde kuvvetli olması gerektiğinin bilincindeydi ve bu düşüncesini Filistin'in iki önemli siyasi ve askeri aktörünü bir araya getirerek onlara da iletmiştir (Şenocak, 2016: 96). Bunun yanı sıra Türkiye, İsrail'deki siyasi partilerin Filistin sorunu, Hamas'a yaklaşım, yerleşimciler meselesi gibi konuları ulusal güvenlik sorunu olarak kabul ettiklerini bildiği için İsrail'de barış yanlısı bir değişiklik gerçekleşebileceğini hususunda son derece ümitsiz olmuştur.

Türkiye Filistin sorunu bağlamında Arap tezlerine daima tam destek vermiştir. Hatta İsrail tarafından bir terör örgütü olarak kabul edilen Hamas ile ilişkilerini o derece iyi tutmuştur ki Arap Baharı akabinde merkezini Suriye'den başka bir yere taşımak isteyen Hamas için Türkiye bir seçenek olarak gündeme gelmiştir (Tüysüzoğlu, 2014: 153-154). Sonuç olarak Türkiye'nin Filistinlilerin birliği için arabuluculuk çalışmaları gerçekleştirmesi ve Filistin lehine takındığı tutum İsrail ile ilişkilerin olumsuz ilerlemesine neden olmuştur (Tüysüzoğlu, 2014: 153).

Türkiye'nin, Filistin merkezli Arap-İsrail sorunlarına yönelik tavrı, hükümetlerin farklı ideolojik/siyasi farklılıkları olmasına rağmen, Türkiye'nin iç siyaseti ile konjonktürel dış gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Bu çerçevede Tablo-1'de Arap-İsrail sorunlarına yönelik, farklı hükümetlerin tavrı ifade edilmiştir.

**Tablo 1.** İsrail Filistin sorununa Türkiye'nin tutumu

	<b>Vaka</b>	<b>Türkiye'nin Tavrı</b>	<b>İktidar Partisi</b>
1	İsrail Devleti'nin ilan edilmesi	İsrail'e karşı olumsuz	Cumhuriyet Halk Partisi
2	Süveyş Kanalı	Nasır ile yaşanan sorunlar nedeniyle olumsuz	Demokrat parti
3	1967 Savaşı	Kıbrıs Meselesi nedeniyle ABD'yle anlaşmazlık Sovyetler ile ılımlı hava ve muhafazakâr oylar için Arap davasını iç siyasette kullanma	Adalet Partisi
4	1973 Savaşı	Araplar lehine tarafsızlık	Güven Partisi-Adalet Partisi (Koalisyon)
5	Camp David	Araplar lehine tutum, aynı anda İsrail'le ilişkileri devam ettirme	Cumhuriyet Halk Partisi

	<b>Vaka</b>	<b>Türkiye'nin Tavrı</b>	<b>İktidar Partisi</b>
6	Golan Tepeleri	İsrail lehine tarafsızlık	12 Eylül Rejimi
7	İsrail'in Kudüs'ü Başkent İlan etmesi	İsrail'i kınayan bir açıklama ve kararın kabul edilemez olduğunu belirtme	Adalet Partisi
8	İsrail'in 1982 Lübnan müdahalesi	FKÖ ile gerginliğe rağmen Filistin'e destek, İsrail'e karşı olumsuz tutum	12 Eylül Rejimi
9	FKÖ'nün Kurulması	İsrail ile Filistin arasında denge gözetilmesi, FKÖ'ye telkin	12 Eylül Rejimi
10	Su Sorunu	Su sorununun çözülmesini destekleme, Filistin'in çıkarlarını koruma	Anavatan Partisi
11	Birinci İntifada	Devlet politikası şeklinde ABD-İsrail ile yakınlaşma, Filistin lehine tarafsızlık, ortak akıl ve uzlaşma çağrısı	Anavatan Partisi
12	Madrid Barış Görüşmeleri	İsrail-Filistin barışını destekleme, İsrail ile iyi ilişkiler içinde olma	Anavatan Partisi
13	2. İntifada ve Askıya Alınan Barış	İsrail'e karşı orantısız şiddet sebebiyle olumsuz tutum, Filistin'den yana duruş	Demokratik Sol Parti-Anavatan Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi (Koalisyon)
14	Oslo Barış Süreci	İsrail-Filistin barışını destekleme, Filistin tarafında yer alma	Anavatan Partisi
15	2000 Camp David	İsrail-Filistin Barışını Destekleme, Filistin tarafında yer alma	Demokratik Sol Parti
16	Hamas'ın İktidara Gelmesi	Partiye desteklerini açıklama, olumlu ilişkiler içinde olma	Ak Parti

Tabloda yer alan bulgular yorumlanmak suretiyle çalışma sorusu cevaplanmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin yönetiminde olduğu ve İkinci Dünya Savaşı'nın hissedilmeye devam edildiği söz konusu dönemde Türkiye genel itibariyle İsrail Devleti'nin kurulmasına karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. İsrail Devleti'nin ilanını izleyen yıllar içinde Süveyş Kanalı sorunu oluşmuş ve İsrail-Mısır gerilimi yaşanmıştır. Süveyş Kanalı sorunundan önce ise Mısır'da gerçekleşen askeri darbe ile Nasır'ın iktidara gelmesi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin Bağdat Paketi'ni kurması bölgede Nasır'ın Arap dünyası liderliği için bir tehdit oluşturmuştur. Bu yüzden iki ülkenin aynı blokta olması

mümkün değildir ve aralarındaki ilişki sınırlı kalmıştır. Aradan geçen zaman akabinde 1967 Arap-İsrail savaşı baş göstermiştir. Türkiye bu dönemde Sovyetler Birliğiyle soğuk ilişkilere dayanan dış politikasını terk etmeye başlamıştır. Arap ülkeleriyle yakınlaşma girişimleri hız kazanmıştır. Bu gelişmeler ışığında Türk-Arap, Türk-İsrail ilişkileri yeniden şekillenmiştir. Söz konusu dönemde iktidarda olan Adalet Partisi muhafazakâr kesimden destek aldığı bilincinde olup Arap davasını iç siyasette kullanma eğilimi göstermiştir.

Türkiye'nin 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşındaki tutumu 1973 Arap-İsrail savaşında da devam etmiştir. Türkiye Arap topraklarının İsrail tarafından işgalini desteklemediğini belirtmiştir. Türkiye meselede tarafsızmış gibi görünse de uygulamada Arap ülkelere destek vermiştir. Camp David barış ortamının olduğu dönemde Türkiye'de CHP hükümeti iktidardadır. Bu dönemde Türkiye'nin Arap yanlısı tutumu belirginleşmekle beraber İsrail ile olan ilişkileri de devam ettirilmiştir. Camp David ile oluşan barış ortamı akabinde gündeme Golan Tepeleri gelmiştir. İsrail Parlamentosunun Golan Tepeleri'nin ilhakını dünya basınına duyurması sonrasında BM Genel Kurulunda İsrail'in kınanması için yapılan oylamada Türkiye İsrail ile ilişkilerinin bozulması halinde ABD'yle ilişkilerinde zarar görebileceği düşüncesiyle çekimser kalmıştır.

İsrail'in 1982 Lübnan müdahalesini gerçekleştirdiği dönemde ise Türkiye'de 12 Eylül rejimi süregelmektedir. Bu dönemde İsrail bölgede tehlikeye sebep olması ve devamlı şiddete başvurması nedeniyle eleştirilmiştir. Türkiye Filistin ilişkileri ise Filistin kamplarında Türk teröristlerin olduğunun açığa çıkması sebebiyle gerilmiş ancak Türkiye FKÖ'ye desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Türk militanlara kucak açması ve onları eğitmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. FKÖ'nün ASALA ile işbirliği yapması ve Türk diplomatlara karşı suikast eylemi düzenlemesi Ankara'da huzursuzluk yaratmıştır. Bütün bu yaşananlara rağmen Türkiye Filistin'e yardımda bulunmaya devam etmiştir. Su sorunun çözülmesini desteklemesi ve Filistin'in çıkarlarını koruması bunun göstergesidir. 1987 yılında ise Birinci İntifada patlak vermiştir. Türkiye'de bu tarihte Anavatan Partisi iktidardadır. Söz konusu dönemde Arap ülkeleriyle süregelen karlı ticari ilişkiler giderek azalmıştır. Bu durum Türkiye'yi benimsediği Filistin çekincesini sürdürmemeye itmiştir. Türk ulusal çıkarları İsrail ve ABD ile yakınlaşmayı gerektirmiştir. Neticede Türkiye Arap-İsrail çekişmesine ilişkin konumunu tamamen değiştirmemekle beraber ortak akıl ve uzlaşma çağrısında bulunmuştur. Birinci İntifada'yı Madrid Barış Görüşmeleri ve 2000'lerin başında gerçekleşen 2. İntifada takip etmiştir. Madrid Barış Görüşmeleri gerçekleştirilirken iktidarda olan Anavatan Partisi İsrail-Filistin barışını

desteklemiş ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen göstermiştir. İkinci İntifadanın patlak verdiği söz konusu dönemde ise Türkiye’de koalisyon hükümeti iktidardadır. Bu dönemde İsrail tarafından gerçekleştirilen orantısız şiddet Türk-İsrail ilişkisinde gerginliğe sebebiyet vermiştir. Ayrıca Türkiye’nin Hamas’a yönelik tecridi eleştirmesi de iki ülke arasındaki gerginliği arttırmıştır. Bu dönemde Türk-İsrail ilişkileri olumsuz seyretmiş, Türkiye Filistin’in yanında bulunmuştur. Oslo Barış Süreci’nin başlaması ile beraber Türkiye, İsrail - Filistin barışının destekçisi olmuş ve duruşunu Filistin’den yana korumaya devam etmiştir. Oslo Barış Süreci’ni izleyen 2000 Camp David Zirvesi gerçekleştiği sıralar Türkiye’de iktidarda olan Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi’nin Oslo Barış Süreci’nde izlediği politikayı devam ettirmiştir. Son olarak 2006 yılında iktidara gelen Hamas’a karşı dönemin iktidarı AKP desteğini esirgememiş ve olumlu ilişkiler kurmuştur.

Bu bilgiler ışığında görülmektedir ki Türkiye hangi iktidara sahip olursa olsun gerek ulusal gerek uluslararası gelişmelerden etkilenmek suretiyle Arap-İsrail dış politikasında değişikliklere gitmiştir. Türkiye’nin çoğu durumda Filistin’e desteği hissedilmekle beraber zaman zaman açıkça destek vermekten ziyade dönemin menfaatleri gereği ortak akıl ve uzlaşma çağrısında bulunduğu görülmektedir. Bu durum Türk dış politikasının Filistin başta olmak üzere Arap-İsrail dış politikalarına uzanımının tutarlı olmadığını göstermektedir.

## BEŞİNCİ BÖLÜM

### SONUÇ

Balfour Deklarasyonundan sonra Yahudi göçleri ile başlayan Arap-İsrail sorunu bütün yüzyıl devam edecek bir problem yumağına neden olmuştur. Nihayetinde İsrail'e yurt aranması çabaları, zamanla Filistin ve müteakiben Arap-İsrail sorununa neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle Yahudilerin 'yuva arayışı' ve Filistin'e göç dalgaları Orta Doğu'da geri dönülmez bir mücadelenin önünü açmıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasına kadar toplumsal düzeyde kalan mücadele, Britanya'nın idaresinde yönetilebilir bir seviyede tutulmuş, ancak Yahudilerin devletleşme istekleri Filistin'deki istikrarsızlık eğilimini güçlendirmiştir.

İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte, Yahudi tedhiş hareketleri artan bir ivmeyle Filistinlileri hedef almaya başlamıştır. İsrail Devleti'nin kurulması aynı zamanda bölgede Arap milliyetçiliğini ön plana çıkaran bölge devletleriyle İsrail arasında savaşa yol açan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu savaşlarla birlikte bölgenin Arap devletleri özellikle Arap davası lehinde saf tutmuş, ancak batı dünyası çifte standart uygulamak suretiyle Arap-İsrail sorununda özellikle Filistin davası aleyhinde tutum sergilemiştir.

Yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan problem sahaları dikkate alındığında, İsrail'in devletleşme süreci gerçekleştikten sonra, ülkelerin özellikle Arap-İsrail sorununda denge politikası izlemiş oldukları görülmektedir. Ancak Orta Doğu ülkelerinde, Arap-İsrail sorununun ortaya çıkan sosyal, ekonomik, askeri sonuçları belirleyici olmuş; Soğuk Savaş'ın kendine has rekabet yüklü özelliği söz konusu sorunu zaman zaman küresel hale getirmiştir. Aynı dönem içinde petrol gelirleri ile zenginleşen rantiyer Arap devletleri, petrolü bir yaptırım aracı olarak kullanmaya başlamış, Türkiye gibi devletlerin politikalarında belirleyici hale gelmiştir. Ayrıca ülkelerinin Arap-İsrail sorunlarına karşı politikalarında Filistinli göçmenler, özellikle Arap devletleri üzerinde çarpan etkisi yaratmıştır.

Bölgesel ve uluslararası siyasi ortam çerçevesinde, Türkiye'nin Arap İsrail sorununa yaklaşımında kendi iç siyasi gelişmeleri, dış konjonktürel olaylar ve aynı zamanda Arap ülkelerinden kaynaklı yaptırıma uğrama kaygısı birer faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye farklı siyasi ve ideolojik motivasyona sahip hükümetler döneminde kendi çıkarlarını ön planda tutarak zaman zaman iç siyasi kaygılardan mütevellit farklı politik tercihler içerisinde olmuştur. Nitekim Milli Selamet Partisi'nin ve müteakiben Ak Parti'nin iktidarda olduğu dönemlerde koşulsuz bir şekilde Filistin davasına sempati duyan politikalar

izlenirken Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti dönemlerinde Batı'nın kaygılarıyla Orta Doğu'daki dinamiklerin denge içinde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Askeri vesayetin olduğu dönemlerde ise özellikle Türkiye'nin savunma sanayi ihtiyaçlarına yönelik İsrail desteği nedeniyle Araplar lehine bir tarafsızlık politikası izlenmiş ancak aslında bölgede İsrail lehine bir denge politikası yürütülmüştür. Sonuç olarak Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının milli menfaat odaklı olduğunu ve iç siyasetle beraber dış gelişmelerin gölgesi altında farklı hükümetler tarafından farklı politikalar izlenmesi nedeniyle tutarlı bir eğilim içerisinde olmadığı görülmektedir.





## KAYNAKÇA

- Abdunnasır, C. (1970). *Arap Devriminin Yöntemleri*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Acar, İ. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aranson, G. (1995). Quarterly Update on Settlements 24 No 2. *Journal of Palastine Studies*, 98-108.
- Araplar Safad'ı boşalttı. (1948, Mayıs 11). *Ulus Gazetesi*, 3.
- Aras, B. (1996). Filistin İsrail Barış Sürecinde Ulaşılan Nokta ve Barışın Geleceği 3(2). *Avrasya Dosyası*, 21-49.
- Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Arı, T. (1996). *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2007). Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü,? *Akademik Orta Doğu Cilt:2 Sayı:1*.
- Armaoğlu, F. (1986). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İsrail: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bar-on, M. (1996). *In Pursuit Of Peace: A History of the Israeli Peace Movement*. Washington D.C : United States Institute of Peace.
- Bayraktar, B. (2003). *A'raf Oslo Barışı'ndan El Aksa İntifasına Doğru*. İstanbul: Aykırı Araştırma Yayınları.
- Bayraktar, B. (2013). *Oslo Barış Süreci İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Boran, T. K. (2018). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Boran, Y. (2011). *Ortadoğu'da Direniş*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Bregman, R. ve Freedman, L. (1992). *Middle East Contemporary Survey*. Colorado: Westview Press.
- Carter, J. (2008). *Filistin Barışı*. Ankara: Elips Kitapları Yayınları.
- Çakır, F. (2017). Süveyş Buhranı Sürecinde Türk Dış Politikası. Yayınlanmamış doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

- Çakmak, Z. (2007). Filisti Sorunu Özelinde Türkiye'nin 1990'lı Yıllar Ve Sonrasındaki Ortadoğu Politikası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çalık, Z. (2010). Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Çevik, U. (2010). Ortadoğu Bağlamında Türkiye İsrail Güvenlik İlişkileri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Dağ, A. E. (2015). *"Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş"*. İstanbul: İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Davutoğlu, A., Sönmez, Y., Kalaycı, Ö., Özcan, M., Karakoç, E., Şenel, M., . . . Gündüz, T. (2003). *Filistin Çıkmazdan Çözümüne*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dursunoğlu, A. (2005). *Dördüncü Dünya Savaşı ve Orta Doğu*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Düzgün, M. (2006, Eylül). Türk Kamuoyunda İsrail (1948-1973) Yayınlanmamış Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Eisenberg, L. Z. ve Caplan, N. (1998). *Negotiating Arab-Israeli Peace: Patterns Problems Possibilities*. Bloomington: Indiana University Press.
- Erkul, Y. (2013). Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlunun Etkisi: Liderlik Düzeyi Analizi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Filistin Sorunu Özelinde Türkiye'nin 1990'lı Yıllarda ve Sonrasındaki Ortadoğu Politikası. (tarih yok).
- Flores, A. (1991). *İntifada*. İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Girgin, K. (1993). *T.C Hükümetleri programında Dış Politikamız (75 Yılın Panoraması)*. Ankara.
- Goldberg, J. (1996). *An Historical Encyclopedia of The Arab-Israeli Conflict*. London: Aldwych Press .
- Günaydın, H. (2017). Türk Medyasında El Aksa İntifadası. *Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi (29-40)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Gürkan, İ. (1993). Turkish-Israeli Relations and the Middle East Peace Process. *Turkish Review Of Middle East Studies, No.7, 99-136*.
- Hollstein, W. (1975). *Filistin Sorunu, Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*. İstanbul: Yücel Yayınları.
- Hüseyin, A. (2001). *Ortadoğuda Devlet ve Terör*. İstanbul: Pınar Yayınları.

- Karaman, L. (1991). *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*. İstanbul: İz Yayınları.
- Karartı, B. (2010). Oslo Anlaşması'ndan Günümüze İsrail-Filistin Anlaşmazlığı ve Türkiye'nin Konuya İlişkin Politikası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, E. (2010). Türkiye İsrail İlişkisinde Yeni Dönem. *Bilge Strateji*, 103-104.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahdiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Koskas, M. (1998). *Yaşayan Bir Efsane Arafat*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Köse, A., Akcan, E. ve Uzunçakmak, N. (2018). Filistin Sorunu. Balıkesir.
- Kut, G., Kut, Ş. İlseven, N. ve Akgün, M. (1991). *OrtaDoğu Sorunları Ve Türkiye*. Ankara: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Kuyumcuoğlu, O. (2009). Seksenli Yıllarda Türkiye'nin Filistin Politikası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Melek, F. (1997). *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Anara: Siyasal Kıtabevi Yayınları.
- Memiş, E. (2006). *İsrail Nereye Koşuyor?* Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Neff, D. (1994). US Policy Palestinian Refugees. *Journal of Palastine Studies* 33(3), 61.
- Odeh, B. J. (1986). *Lübnan'da İç Savaş*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Oran , B. (2004). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öner , A. (2003). 1987 İntifada Sürecinden Günümüze Kadar İsrail-Filistin Anlaşmazlığından Dinci ve Milliyetçi Akımların Rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öner, A. (2012). *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin İsrail*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye'nin İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Özkoç , Ö. (2009). Camp David Zirvesi ve Oslo Sürecinin Çöküşü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt:64 Sayı:3*.

- Pehlivan, Y. (2006). Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Permet, H. S. (1997). *George Bush: The Life of a Lone Star Yanke*. New York: Scribner Yayınları.
- Raviv, D. ve Melman, Y. (1994). *Friends In Deed Inside the US-Israel Alliance*. New York: Hyperion Yayınları.
- Rubin, B. (1992). *Middle East Contemporary Survey*. Colorado: Westview Press.
- Safran, N. (1981). *Israel The Embattled Ally*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı. (1992). *Ortadoğu ve Geleceği*. İstanbul: Sisav Yayınları.
- Soysal, İ. (1991). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt 2 (1945-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları.
- Sprinzak, E. (1991). *The Ascendance of Israel's Radical Right*. New York: Oxford University Press.
- Şenocak, B. (2016). Filistin Sorunu ve Türkiye'nin Ak Parti Hükümetleri Dönemindeki Filistin Politikası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Şura, Ç. (2018). Türkiye'nin Filistin Sorununa Bakışı ve Hangi Kavramlar Üzeinden İnşaa Ettiği Üzerine Bir Analiz. *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler*, 130.
- Tomanbay, M. (1998). *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Türkmen, İ. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Tüysüzoğlu, G. (2014). Milenyum Sonrası Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Görünümü. *Akademik Ortadoğu Dergisi*.
- Yarın Gece Yarısından Sonra Filistin'de Manda İdaresi Sona Eriyor. (1948, Mayıs 13). *Ulus Gazetesi*, 3.
- Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye İsrail İlişkileri. *Akademik Ortadoğu Dergisi*.